

ISSN: 2791-9811

TÜRKBİTİG

Kültür Araştırmaları Dergisi
Journal of Cultural Studies

Prof. Dr. Âdem CEYHAN
Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ
Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ
Dr. Öğr. Üyesi Altuğ ORTAKCI
Fatih YAMAN
Ahmet TÜZEL
İrem GÜRLEK

Cilt/Volume: 2

Sayı/Issue: 2

Aralık/December 2022

TÜRKBITİG Kültür Araştırmaları Dergisi

TURKBITIG Journal of Cultural Studies

ISSN: 2791-9811

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 2

(Aralık/December, 2022)

İmtiyaz Sahibi- Editör-Yazı İşleri Sorumlusu-Yayıncı
(Owner-Editor-Editorial-Publisher)

Doç. Dr. Sagıp ATLI

(Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA, (Kazan Federal University-Kazan/TATARİSTAN)

Prof. Dr. Ayşe İLKER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Edith Gülçin AMBROS (University of Vienna-Viyana/AVUSTURYA)

Prof. Dr. Halil Altay GÖDE (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Sulayman Turduyevič KAYIPOV (Sincan Pedagoji Üniversitesi/ÇİN)

Doç. Dr. Erdem Can ÖZTÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Hatice Harika DURGUN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Kuanyshbek KENZHALIN, (L.N. Gumilyev Avrasya Milli Üniversitesi-Astana/
KAZAKİSTAN)

Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Sağıp ATLI (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Özbekistan Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi-Taşkent/ÖZBEKİSTAN)

Danışma Kurulu/Advisor Board

Prof. Dr. Âdem CEYHAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi-Sivas/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ali ÇELİK (Emekli Öğretim Üyesi-Trabzon/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-Nevşehir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi-Osmaniye/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi-Elâzığ/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Eyüp AKMAN (Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK (Ege Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli Öğretim Üyesi-İzmir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mehmet EROL (Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Osman YILDIZ (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ (Hitit Üniversitesi-Çorum/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Emekli Öğretim Üyesi-Konya/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Selahaddin BEKKİ (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Şaban DOĞAN (Kâtip Çelebi Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Ahmet KARAMAN (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyonkarahisar/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Ergün ACAR (Sinop Üniversitesi-Sinop/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Erhan ÇAPRAZ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi-Bolu/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Fatih KOYUNCU (Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Gonca KUZAY DEMİR (İzmir Demokrasi Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)

Doç. Dr. İbrahim GÜMÜŞ (Bartın Üniversitesi-Bartın/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Kamile ÇETİN (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN (Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Özlem NEMUTLU (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

- Doç. Dr. Pınar FEDAKÂR (Ege Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Serpil ERSÖZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Gürol PEHLİVAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ACAR (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi-Burdur/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi İ. Murat YILDIRIM (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZÇELİK (Emekli Öğretim Üyesi-Isparta/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DUMAN (Uşak Üniversitesi-Uşak/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ÇANDIR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Umay ÇAKIR (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir/TÜRKİYE)
(Ö.31.05.2022)
Dr. Öğr. Üyesi Yasin KARADENİZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Dr. Hatice GÜNDOĞAN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir/TÜRKİYE)
Dr. Alev ÖZTÜRK MERDİN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir/TÜRKİYE)
Öğr. Gör. Davut ŞAHİN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Arş. Gör. Haluk DOĞAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Redaksiyon & Teknik Sorumlu
(Edition and Technical Responsible)

Burhan SAĞLAM

Yabancı Dil Danışmanı
(Foreign Language Advisor)

Tarık Terzi

İletişim/Contact

turkbitigdersisi@gmail.com

www.turkbitigdersisi.com

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi

Yunusemre/MANİSA

TÜRKBITİG Kültür Araştırmaları Dergisi, Aralık 2021 yılında yayın hayatına başlayan ve altı aylık periyotlar hâlinde yılda iki defa Haziran ve Aralık aylarında yayınlanan **hakemli bilimsel** bir e-dergidir. TÜRKBITİG Kültür Araştırmaları Dergisi'nde

yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ise TÜRKBİTİG Kùltür Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Editör ve Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamama hakkına sahiptir.

2022 Yılındaki Yazıların Hakemleri/Refrees of Articles in 2022

- Prof. Dr. Eyüp AKMAN (Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Halil Altay GÖDE (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Selami TURAN (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bilal ELBİR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Erdem Can ÖZTÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Erhan SOLMAZ (Uşak Üniversitesi-Uşak/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Fatih KOYUNCU (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Filiz GÜVEN (Sinop Üniversitesi-Sinop/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gonca KUZAY DEMİR (İzmir Demokrasi Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gülten KÜÇÜKBASMACI (Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Hüseyin Kürşat TÜRKAN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/TÜRKİYE)
Doç. Dr. İsmail YILDIRIM (Kayseri Üniversitesi-Kayseri/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet ALTUNMERAL (Bartın Üniversitesi-Bartın/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN (Bartın Üniversitesi-Bartın/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Uğur BAŞARAN (Cumhuriyet Üniversitesi-Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Atila KARTAL (Akdeniz Üniversitesi-Antalya/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ACAR (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi-Burdur/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DUMAN (Uşak Üniversitesi-Uşak/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Huri YİĞİT (Cumhuriyet Üniversitesi-Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜMÜŞ (Cumhuriyet Üniversitesi-Sivas/TÜRKİYE)
Öğr. Gör. Dr. Seçkin SARP KAYA (Ege Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)
Dr. Nezih TATLİCAN (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)
Dr. Nilgün AYDIN (Selçuk Üniversitesi-Konya/TÜRKİYE)

Tarandığı İndeksler

İndeks Adı	İndeksin Linki
	https://asosindex.com.tr/index.jsp?modul=journal-page&journal-id=2809
	https://www.citefactor.org/journal/index/28665#.Ydnn78IBzIU
	http://esjindex.org/search.php?id=5548
	https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/dergi/turkbitig-kultur-arast-rmalar-dergisi/1020
	http://olddrji.lbp.world/Search.aspx?J=T%c3%9cRKB%c4%b0T%c4%b0G%20K%c3%bclt%c3%bcr%20Ara%c5%9ft%c4%blrmalar%c4%b1%20Dergisi&S=0
	https://europub.co.uk/journals/turkbitig-kultur-arastirmalari-dergisiturkbitig-journal-of-cultural-studies-J-29242
	https://journal-index.org/index.php/asi/article/view/11624
	http://www.sindexs.org/JournalList.aspx?ID=8060

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles

- Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ**.....66
Okült İlimlere Kaynaklık Etmesi Açısından Kur'an ve Manzum Bir Kur'an Falı
The Quran as a Source to the Occult Sciences and a Verse Text about Fotrune Telling from Qur'an
- Prof. Dr. Âdem CEYHAN-Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ**.....90
Derleyicisi Belirsiz Eski Bir Türk Atasözleri Kitapçığı
An Old Turkish Proverbs Booklet At Uncertain Compiler
- Dr. Öğr. Üyesi Altuğ ORTAKCI**111
Şah İbrahim Veli Ocağı'na Bağlı Bir Ziyaret Yeri: "Kara Direk"
A Visiting Place Conected to Shah İbrahim Velî: "Kara Direk"
- Ahmet TÜZEL**.....128
Türk Halk Hikâyelerinde Kâf Dağı Motifi Üzerine Bir İnceleme
An Investigation on the Kâf Mountain Motif of Turkish Folk Stories

Kitap İncelemeleri/Book Rewievs

- Fatih YAMAN**137
Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ-Dr. H. Sercan KOŞİK, Fezâyî Divanı (15. Yüzyıl), Çorum: Kut Yayınları, 2022.
- İrem GÜRLEK**141
Dr. Alev ÖZTÜRK MERDİN, Geleneksel Kültürde Yaşlı ve Yaşlılık -Kırşehir Örneği-, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2021.

EDİTÖRDEN

TÜRKBİTİG Kùltür Araştırmaları Dergisi'nin Aralık 2022 sayısıyla siz değerli okurlarımızla birlikte olmanın mutluluğu içerisindeyiz. 2021 Aralık ayında yayın hayatına başlayan dergimiz üçüncü sayısıyla ikinci yılını geride bırakmaktadır. 2023 yılından itibaren dergimizde yayınlanan yazılar doçentlik başvuru kriterlerini sağlayacağından dolayı puanlanmaya dahil olacaktır. Bilimsel ve etik ilkeler doğrultusunda nitelikli bir akademik yayın organı olmayı amaçlayarak yayın hayatına başlayan TÜRKBİTİG Kùltür Araştırmaları Dergisi, ilk sayısı yayımlandıktan sonra çeşitli ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranmaya başlanmıştır. Dergimizin tarandığı indeksler; Asos İndeks, CiteFactor, ESJIndex, DRJI, EuroPub, ADVANCED SCIENCE Index, SIS, İdealonline. Ayrıca dergimiz alan indeksi olan EBSCO'dan da kabul almış olup bu konuyla ilgili yazışmalar yapılarak neticelendirilmiştir. Şu anda ilgili indeksin listesinde dergimizin adının yer alması beklenmektedir. Dergimiz adına TRDizin'e de başvuru yapılmış olup bu sayı yayımlandıktan sonraki süreçte başvurumuz neticelenecektir.

Dergimizin ikinci cildinin ikinci sayısında hakem değerlendirme süreçleri olumlu neticelenen dört araştırma makalesi ve iki kitap tanıtımı olmak üzere altı yazı yer almaktadır. Bu sayı için dergimize araştırma yazısı gönderen Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ, Prof. Dr. Âdem CEYHAN, Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ, Dr. Öğr. Üyesi Altuğ ORTAKCI, Ahmet TÜZEL ve kitap tanıtım yazılarıyla katkı sunan Fatih YAMAN ve İrem GÜRLEK'e teşekkür ederiz.

Dergimizin bu sayısına yazılarıyla destek veren değerli bilim insanlarına ve yazıları büyük bir titizlikle değerlendiren hakemlere teşekkür ederiz. Bu sayıda yer alan yazıların akademik çalışmalarına katkı sağlaması dileğiyle.

Doç. Dr. Sagıp ATLI

TÜRKBİTİG Kùltür Araştırmaları Dergisi Editörü

**ARAŞTIRMA MAKALELERİ/
RESEARCH ARTICLES**

OKÜLT İLİMLERE KAYNAKLIK ETMESİ AÇISINDAN KUR'AN VE MANZUM BİR KUR'AN FALI

The Quran as a Source to the Occult Sciences and a Verse Text about Fotrune Telling from Qur'an

Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ*

ÖZ

İnsanların geleceğe ve bilinmeyene duydukları merak, pek çok fal türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birbirinden farklı metotlar izlese de bu falların hepsinde insanların merakının yanı sıra çaresizliklerinin sömürüldüğü görölmektedir. Bu sömürüyü kolaylaştırmak için falcıların en çok başvurdukları yöntem ise dinî argümanlar olmuştur. Örneğin Kuran falı, İslam dininin yayıldığı tüm coğrafyalarda uygulanan bir fal olmuştur. Böylece, Kuran'dan fal bakma yöntemlerini, fal öncesinde yapılması gereken ibadetleri, okunması gereken duaları aktaran bazı metinlerde Arap harflerinin işaret ettiği okült anlamları konu alan çeşitli eserler meydana getirilmiştir. Bu eserlerden bazıları edebi ve estetik değer taşımakta, manzum ve mukaffa surette gaybdan haber vermektedir. Kur'an-ı Kerim tarafından yasaklanmış olmasına rağmen, bizzat Kur'an-ı Kerim'in fal malzemesi yapılması oldukça ilginç bir durumdur. Bu metinlere, herhangi bir gerçeği dile getirdikleri yanılgısına düşmeden, inanç ve kùltür tarihi açısından yaklaşılması gerekmektedir. Bu çalışmada Kur'an falları üzerine genel bir değerlendirme yapılacak, bir cök içinde yer alan manzum bir Kur'an falı Latin harflerine aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fal, Kuran falı, gayb, okültizm.

ABSTRACT

The curiosity of people about the future and the unknown has led to the emergence of many types of fortune telling. Although they follow different methods, it is seen that in all these fortune-tellings, people's curiosity as well as their helplessness are exploited. The most common method used by fortune-tellers to facilitate this exploitation was religious arguments. When it comes to the religion of Islam, it can be said that fortune-tellers make use of the Qur'an in order to convince people who belong to this religion. For example, the fortune-telling of the Qur'an has become a fortune-telling practice in all geographies where the religion of Islam has spread. Thus, various works on the occult meanings denoted by the Arabic letters in some texts that convey the methods of fortune-telling from the Qur'an, the prayers that must be done before the fortune-telling, and the prayers that must be recited have been created. Some of these works have literary and aesthetic value and inform about the unseen (gayb) in the form of poetry. It is quite interesting that the Qur'an itself is used as fortune-telling material, although it is prohibited by the Qur'an. These texts should be approached in terms of belief and cultural history, without making the mistake of expressing any truth. In this study, a general evaluation will be made on the fortunes of the Qur'an, and a verse Qur'an horoscope in a conk will be translated into Latin letters.

Keywords: Fortune telling, fortune telling from Holy Qur'an, unseen, okkultism.

* Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakùltesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çorum/TÜRKİYE, ozersenodeyici@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8719-6955.

GİRİŞ

“Fal, gelecekteki olaylar hakkında olumlu veya olumsuz bilgi edinebilmek için başvuru çeşitli işlemler olup; yapılan işe fal açmak, fal çıkarmak, fala bakmak, yapana ise falcı denir (Kara, 1973: 153).” Bununla birlikte, Türk ve İslâm kültüründeki akislerine bakıldığında “fal”ın yalnızca gelecek tahmini ve tespiti olarak nitelenemeyeceği aşikârdır. Nitekim tefeül, hâlihazırdaki bir durum ya da olayın hayra delâlet edip etmediğini ya da kayıp nesnenin bulunabilirliği gibi âni ilgilendiren meseleleri de kapsar.

“Fal bakmanın zaman içerisinde yaygınlaşmasına paralel olarak bu konuyu esas alan eserler de yazılmaya başlanmıştır. Manzum, mensur veya manzum-mensur karışık olarak yazılan bu eserler çoğunlukla “falname”, zaman zaman da “tefeülname” olarak adlandırılan yeni bir tür meydana getirmiştir (Avcı, 2018: 84).” Bu eserlerin mensur olanlarında dil yadigârı olmak dışında edebî ve estetik bir kaygı görülmezken, bünyesinde manzume barındıranlar şekil ve üslûp açısından edebî bir nitelik gösterirler. İnsanlığın gündemini gereksiz yere meşgul eden fal uygulamalarının; tutarsız yöntemleri ve asılsız sonuçlarıyla yeniden değerlendirilmesi çok da makul bir uğraş olamaz. O nedenle bu metinlerin sosyolojik ve psikolojik açıdan ele alınması, edebi ve estetik değer taşıyanlarının ön plâna çıkarılması daha uygun olacaktır.

Kuran tefeülü belirli bir “niyet” hususundaki merakı gidermek için başvuru bir yöntemdir. Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, kayıp bir nesnenin bulunup bulunmayacağı, yolculuğa çıkmanın iyi neticelenip neticelenmeyeceği, maşuka kavuşulup kavuşulmayacağı, beklenen para ya da ikbalin gelip gelmeyeceği konularında yapılan açıklamalar bu fal türünün gelecekte rastgele haber vermek için değil; sıkça karşılaşılan ve merakı celp eden konulara yönelik olduğunu göstermektedir. Ayrıca “söz konusu çerçeve sorular ve bu soruların işaret ettikleri muhtemel cevaplar, fal metinlerinin kurgusunu oluşturmaktadır (Gür, 2012: 202-215).” Mevcut durum hakkındaki işaretlerin nasıl yorumlanması gerektiğine dair bu türden uygulamalar çok eski çağlara dayanmaktadır. “Dinsel konularda yapılan hatalar ve işlenen çeşitli suçlar, tanrıların öfkelenmesine yol açacağından, insan için kötü sonuçlar meydana getirebilirdi. Bu bakımdan, tanrıların isteklerini öğrenmek ve kızışları ise, nedenlerini araştırıp, bularak öfkelerini gidermek, Hititler açısından çok önemliydi. Bu nedenle, doğadaki bir takım olağanüstü olayları tanrıların insana kendiliklerinden verdikleri işaretler, isteklerinin belirtileri olarak yorumlama yoluna gitmişlerdir (Orkun, 2009: 234).” Ayrıca “Çoğu Akkadlar döneminde geliştirilmiş birçok kehanet tekniği bazı talihsizliklerden geleceğin tahmini yoluyla uzaklaşabileceği düşüncesine dayanıyordu. Bu tekniklerin çeşitliliği ve günümüze ulaşan yazılı belge zenginliği ise kehanet ilminin hemen hemen bütün toplumsal katmanlarda saygınlığının olduğuna işaret eder (Sümbüllü, 2008: 385).”

Cahiliye dönemi Arap toplumunda bilhassa “tıyare” olarak bilinen fal oklarına başvuru olduğu, Kuran-ı Kerim’in bunu yasaklamasından hareketle bilinmektedir. Bu noktadan hareketle İslam’ın falcılığı meşru gösterecek herhangi bir telkin ya da emre sıcak bakmadığı anlaşılabilir. “Kuran-ı Kerim’de doğrudan fallara ilgili bir ayet mevcut değilse de Cahiliye kültüründe yaygın bir gelenek olan falcılık eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Bilindiği

üzere Cahiliye Araplarında falcılık oldukça yaygındı ve önemli bir işe girişecekleri zaman fal oku çekerler ve çektikleri oka göre de o işin kendileri için hayırlı olup olmadığına karar verirlerdi ve fal tutmanın onlar için önemli bir yeri vardı (Yeşilyurt, 2013: 211).” Fal oklarının yasaklandığını bildiren ayetler mealen şöyle buyurur:

“Size şunlar haram kılındı: Kendiliğinden ölen murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkasının adına kesilen hayvanlar, henüz canı çıkmadan yetişip şartına uygun tarzda kestikleriniz dışında boğularak, bir şey vurularak, yukarıdan yuvarlanarak, boynuzlanarak yahut yırtıcı bir hayvan tarafından parçalanarak ölen hayvanlar, putlara ait sunaklarda kesilen hayvanlar ve zar atarak, kumar oynayarak elde edilen etler, yiyecekler (Kuranıkerim, Mâide/3).”

“Ey iman edenler! İçki, kumar, tapınmak ve putlara kurban kesmek için dikilen taşlar, fal ve şans okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz (Kuranıkerim, Maide/90).”

İnanırcılık adına, dinin en muteber kaynaklarının kullanılması; insanların tarih boyunca ve günümüzde falcılardan medet umması sonucunu doğurmuştur. Ancak yine de şunu bilmek gerekir: “İslam, Kuran’ıyla, hadisiyle, ulemasıyla falcılık, ruh çağırma, kehanet, yıldızlara ve burçlara farklı anlamlar yükleyerek gayptan haberler vermeye yönelik her çeşit çalışmayı temelden reddedip, bunları derecelerine göre küfrün şubeleri olarak kabul etmiştir (Çalışkan, 2013: 28).” Falcılar, dinî akidelerin reddettiği uygulamaları; insan psikolojisinden anladıkları ve hitabetle insanları etkiledikleri için başarılı bir şekilde dinî kisveye büründürmektedirler. Bu nedenle “halk, mütekellimlerin değil, gaybı bildiğini iddia eden, asılsız iddialar ortaya atanların takipçisi olmakla karşı karşıyadır. Etkili söz söyleyen ve gelecekle ilgili tahminlerde bulunanlar rağbet görmekte, özellikle fal kişiler için bilgi kaynağı olmaktadır. Yarınından emin olmayan kimseler, geleceğini tahminî bilgilere bağlamış durumdadır (Yüceer, 2001: 161).” Ümitsizlik ve inanç yoksunluğu, falcıların her devirde müşteri bulabilmelerini kolaylaştırmaktadır.

Eski Türklerde de fala rağbet edildiği görülmektedir. Bu anlamda eldeki en eski Uygur metinlerinden birinin bir fal kitabı (Irk Bitig) olması dikkat çeker. “Irk”, işaret, rumuz, falcı karşılığında kullanılırken; “ırklamak” fiili ise falcıdan sormak anlamını ihtiva etmektedir. Kıpçak lehçelerinde “ırk” ile kök münasebeti bulunan “ırım” sözcüğü kullanılır. Altay Şamanistlerinde “kam”dan başka “ırımçı” adı verilen kâhinlerden söz edilir. Şamanistlerin ve Kırgızların “tölge” kelimesini fal karşılığında kullandıkları da görülmektedir (Yeşilbağ, 2020: 368).

Osmanlılar döneminde de fala önem verildiği görülmektedir. Nitekim Osmanlı sarayı içinde müneccim sınıfında müneccimbaşılığa hususi bir yer verilmiştir (Kartalcık 2000: XII). Tâcu’t-Tevârîh’te değinildiğine göre, Fatih Sultan Mehmet, 1473 yılında Uzun Hasan’la girişeceği muharebe öncesinde, gördüğü bir rüyayı yorumlama üzere Kuran falına başvurmuş; çıkan olumlu neticenin kendisine aşıladığı özgüvenle savaşı kazanmıştır (Sezer, 1998: 11).

Birçok fal metninde, tefeül için bazı dinî ritüellerin yerine getirilmesinin tavsiye edildiği dikkati çeker. Bundaki amaç, yapılan eyleme dinî bir mahiyet kazandırmak ve falcıya olan güveni sağlamaktır. Nitekim yapılan bir araştırmaya göre falcı, “ayet ve

hadislerden delil gösterme yoluna gidiyorsa veya yanlış, eksik olarak bunları kullanıyor; üslûbunu anlaşılabilir ifadelerle güçlendiriyorsa o falcıya gösterilen ilgi bir hayli artmakta, hatta 'Diğer falcılar yalancıdır, fakat bu mutlaka doğruyu söyler.' kanaati hâkim olmaktadır (Duvarcı, 1993: 18)." Bu anlamda birçok fal metninde abdest alındıktan sonra besmele, Fatiha, İhlas suresi gibi duaların okunması gerektiği ifade edilir. Bu çalışmaya konu olan manzumede de abdest alındıktan ve bir Fatiha ile üç İhlas okunduktan sonra üç kere salavat getirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Falcı, kendisini meşru göstermek için Kuran fali bakmanın Hazreti Muhammet'in tavsiyesi olduğunu da dile getirmektedir.

Nebî'dendir haqîkat bu rivâyet
Ki bundan bes bulunmaz fâla gâyet
Bu, Nebi'den gerçek bir rivayettir: Fal hususunda bundan daha hakiki rivayet bulunmaz.

Buyurmuşdur heves eyleñ bu fâla
Münâsibdür bulasın cümle hâle
O, "Bu fâla heves edin. Bu fal bütün hallere uygundur." diye buyurmuştur.

Benzer telkinler, Kuran fallarının birçoğunda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Fedâyî'nin

Elüñe al Kelâmu'llahı bî-şek
Öpüp hañın gözüñe sürme-veş çek
(Şüphesiz bir şekilde eline Allah'ın kelâmını al. Onun yazısını öpüp sürme gibi gözlerine çek.)

'Ali ibni Ebî Tâlib rivâyet
Kılup eydür ki Qur'ândan bir âyet
(Ali bin Ebu Talip'ten rivayetle şöyle denir: Eğer Kuran'dan bir ayetin...)

Dilerseñ kim kıla müşkillerin hâll
Yu şıdk u âb ile iç ü taş evvel
(Senin güçlüklerini halletmesini dilerseñ öncelikle içini ve dışını sadakatle yıka.)

Okı bir Fâtiha üç kerre İhlâş
Pes andan Âyete'l-Kürsî okı hâş
(Bir Fatiha ve üç İhlas oku, ardından özellikle Ayete'l-Kürsî oku.)

Tamâm it okı bir kez bu du'âyı
Resûl-i Haqq'a vir üç kez şalâyı (Şanlı, 2003: 171)
(Bu duaları bir kere okuyup bitirince Allah'ın Resul'üne üç kez salavat oku.)

Özünde insanın acizliğini ve gayba duyduğu merakı sömürmek olan fal metinlerinin, dinî ve insanî çeşitli hususlar üzerinde ısrarla durdukları görülmektedir. Bu anlamda niyetin gerçekleşmeyeceğini ifade eden kısımlarda fal sahibine tövbe edip sadaka vermesinin nasihat edildiği dikkati çeker. Buradaki sadaka tavsiyesi her ne kadar toplumsal

fayda içeriyormuş gibi görünse de aslında falcıya bahşiş verilmesini telkin etmektedir. Veyahut sadaka verilmeye falcıdan başlanması gerektiğini sezdirmektedir:

Taşadduk birle tevbe ola çäre
Oñıla bu sebebden girü yäre
(*Sadaka vererek tövbe etmek çare olur. Böylece bu yara iyileşir.*)

Ṭaşadduk eyleyüp tevbe kıluban
Sevine Tañrı'dan iylik yilüben
(*Sadaka verip tövbe edince, Tanrı'dan gelen iyiliğe sevinecektir.*)

Şevāb işle hemīşe hayr[a] düriş
Ki tā saña dañi el vire bu iş
(*Her zaman sevap işle ve hayır için çabala. Böylece bu iş sana el versin.*)

Fal bakmak için, onu bizzat yasaklayan Allah sözlerini kullanmaktan çekinmeyen kimseler, ayetlerin yanında hadisleri de inandırıcı olmak adına işlerine alet ederler. Hatta Muhammet peygamberin sık sık fal bakılmasını tavsiye ettiğini bildirirler:

Resül buyurdı fāl ide çok
Velī bundan ğayr rāst kāl yok
(Durmaz ve Baştürk, 2019: 15)
(*Resul "Çok fal baksınlar." diye buyurdu. Nitekim bundan başka doğru söz yok.*)

Hazreti Muhammet'in (s.a.v.) "Tıyâre -uğursuzluk- yoktur, en iyisi faldır."¹ buyurması üzerine, falın İslâm'da hoş karşılanması gerektiği sonucuna ulaşılması, fal metinlerinde bu işin meşru olduğu, hatta sık sık ona başvurulması gerektiği yönündeki ifadelerin de metinlere girmesini sağlamıştır. Hâlbuki hadisin devamında falın ne olduğu sorulduğunda "Güzel sözdür." diye cevap verildiği görülebilir. Öyleyse hadiste bazı hususlara uğursuz anlamlar yüklememek gerektiği, onun yerine her şeyi hayra yorup ona nispetle güzel sözler sarf etmenin daha uygun olduğunun vurgulandığı anlaşılabilir. Bunun yanı sıra "Falnamelerin başında, 'Gaybı ancak Allah bilir.' hükmü kaydedildiği gibi fal bakmak suretiyle yapılacak işin olayları hayra yormadan (tefeül) ibaret olduğu özellikle vurgulanmıştır." Öyleyse tefeülün, herhangi bir varlığa ya da olaya hiçbir zaman uğursuzluk yüklememek ve her şeyi hayra yormak anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. "Fal" sözcüğünün de en iyi olasılıkla bu anlamda kullanıldığı anlaşılabilir. Hazreti Muhammet'in bu yöndeki tavrını, şu hadise örnekler:

"Hz. Peygamber (s.a.v.) Büreyde'ye 'Sen kimsin?' diye sordu. Büreyde 'Ben Büreyde'yim' deyince, Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ebû Bekir'e dönerek, (Büreyde kelimesi 'serinlik' manası taşıdığı için) 'Ey Ebû Bekir! İşimiz serinledi (yani kolaylaştı) ve düzeldi' dedi. Sonra Büreyde'ye 'Kimlerdensin?' diye sordu. 'Eslem'den' deyince, Ebû Bekir'e (Eslem

¹ Hadisin kaynakları: Buhârî (5756), Müslim (2224), Ebû Dâvûd (3916), Tirmizî (1615), İbn Mâce (3537), Ahmed (3/118, 130, 154, 173,178,251,275,277).

kelimesi ‘selamet’ anlamı taşıdığı için) ‘Selâmete erdik’ dedi. Sonra ‘Eslem’in hangi kolundan?’ diye tekrar sordu. ‘Sehmoğullarından’ diye cevap verince, “Sen zafere ulaştın, umduğunu buldun ve isabet ettin (işimiz kolaylaştı)” dedi (Orazsahedov, 2017: 213).”

Fal bakılması için kişinin niyetli ve imanlı olunması şart gösterilir. Ancak bunların dışında bir başka şart daha koşulur: Herhangi bir şekilde, başkasının kötülüğünü düşünerek niyet edilmesi veya başkasının feci akıbete uğrayıp uğramayacağını sorgulanmaması gerekir. Fal bakılırken çıkan sonuçlar daima hayra yorulur. Aksi durumda yapılan iş *tefeül* değil, *teşeüm* olarak nitelenir (Şenödeyici ve Koşık, 2016: 28).” Eski fal metinlerinde genel olarak mutlak manada olumsuz bir surette yorumlanacak bir işaret veya alametten bahsedilmez. Hele Kuran falı metinlerinde kesinlikle gerçekleşecek olan olumsuz bir durumdan bahsedilmez. Olumsuz sonuçlar çıkarmanın hiç de hoş karşılanmadığı, bu metinlerdeki tutumdan anlaşılmaktadır. Ele alınan metinde de fal sahibine en fazla, tutulan niyetten vazgeçilmesi gerektiği telkin edildiği görülmektedir.

Sonuç olarak, üzerinde oldukça fazla mesai sarf edilen “fal” olgusu hakkındaki yazıların birer dil yadigârı olmaları hasebiyle değerlendirilmeleri icap eder. Bu metinlerden bazılarının edebi ve estetik değer taşımaları da onların edebiyat tarihçileri nazarında kıymet kazanmasını sağlamaktadır. Ayrıca fal metinlerinin edebî ve estetik yönlerinin bulunması dışında farklı araştırma alanları için de malzeme sağladıkları göz ardı edilmemelidir. Her ne kadar, varlık amaçlarını meşru gösterecek dinî ya da aklî bir delile sahip olmasalar da ait yazıldıkları dönemin birer dil yadigârı olan bu eserlerde, kültür ve inanç tarihinin yanı sıra sosyal antropoloji açısından da önemli veriler bulunur.

METİN

Çalışmaya konu olan metin, Milli Kütüphane Yazmaları 06 Mil Yz Cönk 65/5 numarada kayıtlıdır. “Tefe’ül-nâme Budur” başlığıyla başlayan eserin ilk beyti, besmele ve eserin muhtevasını özetleyen şu mısradır:

Bismillâhirrahmânirrahîm
Fâl hem Qur’ân-ı Furkân-ı ‘azîm

Eserin son beyti ise, ye harfinin deşifresini konu alır ve eserin bittiğini ima eden “tamâmet” kafiyesini içerir:

Çün eylük olısar sende tamâmet
Ki hayruñ da göre ‘âlem tamâmet

Eser, cöngün 39b-43b varakları arasında yer almaktadır. Beyitler varaklarda yan yana gelecek biçimde yazılmıştır. Metni ihtiva eden cönk şirazesini dağılmış, kahverengi bir cilt içinde yer almaktadır. Yazmanın dış ve iç ölçüleri 208x118, 185x100 şeklindedir, her varakta 15 satır bulunmaktadır. Metin, talik kırması hattı ile yazılmıştır.

Tefeülname, kısa bir mesnevi görünümündedir ve klasik mesnevi tertibine uygun olarak düzenlenmiştir. Eserde başlık ve besmeleden bir beyitte Allah’ın çeşitli adları anılmış, ardından bir beyitte Hazreti Muhammet’e (s.a.v) selam verilerek fala niyet edilmiştir. Daha sonra dört beyitte eserin telif sebebi açıklanmıştır. Müellif burada, iyi bir

falın kalbe ve cana ferahlık vereceğini dile getirmiştir. Daha sonra ise fal bakmanın Hazreti Peygamber'in tavsiyesi olduğu söylenmiş ve falın nasıl bakılması gerektiği anlatılmıştır.

Metinde her harf için üçer beyitlik açıklamalara yer verilmiştir, birkaç harf için iki beyit ayrılmıştır. Bu harflerin, metinde neye işaret ettiklerini kısaca özetleyecek olursak: Hemze, olumludur; fal sahibi istediğini elde eder. Elif, olumludur; fal sahibi muradına erer, beklemediği iyilikler görür. Be, olumludur; fal sahibi sabrettiği takdirde muradına erer, sevgilisinden vefa görür. Te, olumludur; fal sahibi hacca gider, önemli bir göreve getirilir. Se, olumludur; niyet eden kişi beklemediği yerden gelen bir malın sahibi olur. Cim, olumludur; fal sahibi mal mülk edinir, sevgilisine kavuşur. Ha, olumludur; fal sahibi kalıcı mutluluğa erişir, düşmanlarına galip gelir. Hı, olumsuzdur; fakat niyet eden kişi yakın zamanda selamete erişecektir. Dal, olumludur; hayra ve mutluluğa işaret eder. Zal, olumsuzdur; falına bakan kişi sıkıntı içindedir, tövbe edip doğru yolu bulmalıdır. Ra, olumludur; fal sahibinin toplum içinde kıymeti artar. Za, olumsuzdur; fal sahibi bir süre dert ve sıkıntı çekecektir; tövbe ettiğinde refaha erecektir. Sin, olumludur; falına bakan kimse hürmet görür, güzel haberler alır, sevdiğine kavuşur. Şın, olumsuzdur; düşmanlar kötülük yapar, dostlar tuzak kurabilir. Sad, olumludur; niyet eden kişi sabrettiğinde muradına erecektir. Zad, olumsuzdur; fal sahibi sıkıntı çekecektir. Tı, olumludur; talihin yaver gitmesine işaret eder. Zı, olumludur; fal sahibine zafer ve zenginlik erişecektir. Ayn, olumludur; niyet sahibi muradına erecektir. Gayn, olumsuzdur; niyet gerçekleşmeyecektir. Fe, olumsuzdur; ayrılık ve hastalık fal sahibini beklemektedir. Kaf, olumludur; niyet sahibi el attığı her işte başarılı olacaktır. Kef, olumludur; fal sahibi meşhur olup pek çok hayır işleyecektir. Lâm, olumludur; fal sahibi vaktini zevk ve eğlenceyle geçirecektir. Mim, olumludur; niyet tutan kişi mal sahibi olacaktır. Nun, olumludur; fal sahibi Allah'ın pek çok nimetine mazhar olacaktır. Vav, olumludur; varlık ve vefa elde edilecektir. He, olumsuzdur; mal mülk zarar görecektir. Lâmelif, olumsuzdur; niyet edilen işten vazgeçilmesi gerekir. Ye, olumludur; fal sahibi yüksek makamdaki kimselerle dost olacaktır. Harflere karşılık gelen açıklamaların çoğu olumlu telkinlerde bulunmakta, pek azı ise niyet edilen işten vazgeçilmesini salık vermektedir. Olumsuz durumlarla ilgili olarak fal sahibine tövbe etmesinin tavsiye edildiği metinde; kötü giden işlerin de zamanla düzeleceği müjdesi verilmektedir. Dolayısıyla fal metninde mutlak anlamda kötü talihe işaret eden ifadeler yer almamaktadır.

Manzum surette yazılmış olan metnin vezni "mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün"dür. Şairin, metinde vezni Türkçeye başarılı bir şekilde uyguladığı söylenebilir. Eserin dili Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşımaktadır. Bu dönemde ait olan -ısar / iser, -ıban / -iben / -uban / -üben gibi yapıların "kaçan, ı(s), kiçi" gibi sözcüklerin kullanımı bu iddiayı desteklemektedir. Çalışmada manzumenin daha iyi anlaşılması için onu günümüz Türkçesi ile nesre aktararak vermeyi uygun gördük.

[39b]

Tefe'ül-nâme Budur

Bismillâhirrahmânirrahîm

Fâl hem Qur'ân-ı Furkân-ı 'azîm

Yüce Kuran-ı Kerim fâlna, esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla başlarım.

Anuñ adın direm Ferd ü Ahed'dür
Kadım ü Kâdir ü Hayy u Şamed'dür

Onun adını söylerim: O, tek ve bir olandır. Öncesi bulunmayan, her şeye gücü yeten, diri olan ve hiçbir şeye ihtiyaç duymayandır.

Resül'ün âline olsun taḥiyyât
Daḥi andan kılalum fâla niyyet

Hazreti Peygamber'in ailesine selam edelim, ardından da fâl için niyet edelim.

Ġaraż n'oldı bu sözden oldu ma'lûm
Ki Türkî üzre dizdüm fâl-i manzûm

Türkçe manzum bir fâl düzenlemekteki amacımın ne olduğunu bu sözler açıklar:

Bu nazma geldi bu fâl ḥüccet ile
Şafâlardan şifâlar ḥaste bula

Bu fâl, türlü delilleri ile nazma çekildi. Hasta kişi, ondan sefa ve şifa bulsun.

Ġanî müflis ulu kiçi be-her hâl
Ki 'âdetden tutarlar bir ulu fâl

Zengin müflis, büyük küçük her durum için, âdet olduğu üzere bu yüce falı kullanırlar. [40a]

Kaçan bir kutlu fâl oldıysa dilde
Feraḥ peydâh olur bes cân u dilde

Ne zaman gönülde kutlu bir fâla niyet edilse, can ve gönülde ferahlık meydana gelir.

Nebî'dendür ḥaḳîḳat bu rivâyet
Ki bundan bes bulunmaz fâla ğâyet

Bu, Nebi'den gerçek bir rivayettir: Bu fâldan başkasının sonucu gerçekleşmez.

Buyurmuşdur heves eylen bu fâla
Münâsibdür bulasın cümle hâle

O, "Bu fâla heves edin. Bu fal ütün hallere uygundur." diye buyurmuştur.

Okült İlimlere Kaynaklık Etmesi Açısından Kuran ve Manzum Bir Kuran Falı

Dilersen ger tutasın fâl-i Qur'an
Arı âb-dest alasın ey ahi cân

Ey kardeşim, ey can! Kuran falı tutmayı dilersen abdest alıp temizlenmelisin.

Okı bir Fâtiha üç kul hüvallah
Saña ni' met viriserdür hüvallah

Bir Fatıha ve üç İhlas oku. O Allah sana nimetini verecektir.

Şalavât viresin üç kez Resul'e
Ki tâ cümle işüñ döne huşüle

Resul'e üç kere salavat veresin. Böylece bütün işlerin düzgünce gerçekleşsin.

Oku lâ havle el çün Muşhaf'a ur
Açup sağ yâniña bak ne gelür gör

"Lâ havle" okuyarak elini Kuran'ın üstüne koy. Sağ taraftaki sayfaya bakıp ne geldiğini gör.

Yidinci satıra dek çün şaya harfi
Ki 'âkil âdemiler tuya harfi

Yedinci satıra kadar, etraftaki akli başında insanların da duyacağı şekilde harfi say.

Yidi kâğıd dahi açup oğul
Yidinci satıra ire çünki çoğul

Yedi kâğıt daha çevir ve açıp oku. Yedinci satıra geldiğinde bırak.

Dibâce Fâl-i Qur'an oldı tamâm
Şalavât vir Resul' aleyhis-selâm

Kuran Falı'nın giriş kısmı tamamlandı. Resul aleyhi selama selam ver.

Harf-i Hemze

' Aceb tâli' idür bu fâl-i hemze
Kimüñ ki tâli' i irer bu remze

Bu hemzenin falı, her kim bu işaretleri anlarsa ona acayip talih getirir.

Bu fâlüñ ıssına irdi sa' âdât
Zihî devlet bu resme kıla ' âdât

Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ

Bu falın sahibinde mutluluklar erişti. Ne güzel ki, onun bahtı bu şekilde devam eder.

Neye şunar ise eli iriser
Ki maşşuda şafâlarla iriser

Eli, her uzattığına erişecek ve amacına gönül rahatlığıyla ulaşacak.

Harf-i Elif

Elif geldi mübârek oldu fâlûñ
Ümîd oldu sevinmek oldu hâlûñ

Elif geldi, falın mübarek oldu. Senin halin ümit ve sevinç oldu.

Ne ğam yirsiñ saña devlet irüpdür
Neden dirseñ murâduñ Haq virüpdür

Neden kederleniyorsun? Sana talih erişmiştir. “Neden?” dersen muradını Allah verecektir de ondan...

Gele şanmaduğun yirden diremler
Göresin düşman elinden keremler

Hiç ummadığın yerden para gelecek ve düşmanın elinden iyilikler göreceksin.

Harf-i Be

Eger be geldise devlet yakındur
İriser gizlice bir hoş akindur

Eğer be geldiyse baht açıklığı yakındır. Talih, sana gizlice ve bir akın suretinde erişecektir.

Ulu yirden şafâlar bulıarsın
Ki yâründen vefâlar bulıarsın

Yüksek bir makamdan ferahlık bulacaksın. Ayrıca sevgilinden vefa göreceksin.

Mübârek mi kaçan ola diyesin
Çamışdan şabr ile şekker yiyesin

“Mübârek midir? Nasıldır?” diyeceksin. Sabrederek kamıştan şeker yiyeceksin.

Harf-i Te

Eger te gelse tevfiğe iresin
Ki hacca varmağa yola giresin

Te harfî gelirse Allah'ın yardımına nail olursun ve hacca gitme yoluna girersin.

Şalâhiyyet maķâmında olasın
Gerek maķşûduñı anda bulasın

Bir önemli görev alacaksın ve gönül arzunu orada bulacaksın.

Sevinüben geliserdür hemîşe
Ki iylikler olısar saña pişe

İyilikler senin işin olacak ve her zaman gelerek seni sevindireceklerdir.

Harf-i Şe

Eger şe geldise saña zihî fâl
Gerek şanmaduğın yirden gele mâl

Eğer sana se harfî geldiyse, güzel bir fal demektir. Sana ummadığın yerden mal gelecektir.

Yidüğüñ cezr ü şirle vü şeker bâl
Ki bundan yig daği ne olısar hâl

Yediğin tatlı ile süt ve şeker ile bal... Durumun bundan daha iyi nasıl olur mu hiç?

Şevâb işle hemîşe hayr[a] düriş
Ki tâ saña daği el vire bu iş

Her zaman sevap işle ve hayır için çabala. Böylece bu iş senin için gerçekleşsin.

Harf-i Cîm

Bu cimdür diresin ' âlemce mâlı
Kinâruñda bulur şâhib-cemâli

Bu cim harfidir. Dünya kadar mal toplarsın. Ayrıca o güzellik sahibi sevgiliyi kollarında bulursun.

Gide guşşa gele şâdî yirine
Gören bahtuñı bahtuña yirine

Üzüntü gider ve yerine sevinç gelir. Senin bahtını gören, o bahta imrenir.

İriserdür saña ' ayn-ı fütûhât
Ki haddi olmayısar ol fütûhât

Sana öyle bir zaferler erişecek ki onların sonu gelmeyecektir.

Harf-i Hâ

Eger hâ geldi fâlûn key beķâdur
Ki devlet nice muhķemdür beķâdur

Eğer falın ha geldiyse, ebediliktir; yani senin talihin sağlam ve kalıcıdır.

Çapular açıla saña yeñile
Çamu düşmanlaruñ saña yeñile

Sana yeni kapılar açılsın. Bütün düşmanların sana yenilsin.

Harf-i Hı

Eger hı gelse saña irdi teşvîş
Neden olmuş ola bir eyle teftîş

Sana hı gelse bir kargaşa erişir. Bunun neden kaynaklandığını bir araştı.

İşüñ lâkin girü kıalmaz mu' attal
Yakında olısar hayra mübeddel

Ancak işin geri kalıp aksamaz, o iş yakında hayra doğru değişecektir.

Belâdan kırtılasın olasın sağ
Sa' âdât hem ebed bul bâl u hem yağ

Beladan kurulup selamete erersin. Ebediyen saadetle bal ve yağ bulasın.

Harf-i Dâl

Eger dâl ola hem hayra delâlet
Gelür şâdî gider cümle melâmet

Eğer dal olursa, hayra delalet eder. Mutluluk gelir ve bütün ayıplamalar gider.

Olasın aşınâ şâhib-dile sen
Revâdur hâcetüñ imdi dile sen

Gönlünün sahibiyle tanışıklık kurarsın. Şimdi sen muradını dile. [41b]

Bilişlikler kılasın yad ile sen
Sa' âdât-mend olasın ad ile sen

Yabancılarla tanışıp şöhret bulup saadet sahibi olursun.

Harf-i Zâl

Anuñ kim zâl gelmiş ola fâli
Melâletdür fesâde virdi hâli

Falı zâl gelen kişinin hali kargaşa içindedir ve sıkıntılıdır.

Sa'âdet püşt ü yâver dise bâre
Nite ola gide andağı yâra

Defalarca, "Mutluluk destekçisi ve yardımcısı olsun." dese de, ondaki yara nasıl geçsin?

Meger tevbe kıla fâsid işine
Bes eyle itmeden dağı işi ne

Fesat dolu olan işi için tövbe etmelidir. Böyle yapmaktan başka işi mi vardır?

Harf-i Ra

Eger ra gelse devleti uyandı
Sa'âdet şem' i şādî birle yandı

Eğer ra gelirse talihi uyandı. Mutluluk mumu sevinçle yandı.

Halâ'îk ortasında arta' izzet
Seviser cân u dille cümle millet

Onun halk içinde kıymeti artar. Cümle millet onu can u gönülden sevecektir.

Harf-i Ze

Eger zâdur çekiser derd ü zağmet
Yine Hâk'dan irişe luğf u rağmet

Eğer ze gelişe dert ve eziyet çekecektir. Ona yine Allah'tan lütuf ve iyilik erişecektir.

Ümîdin kesmeye dâ'im uması
Çona devlet yuvasında hümâsı

Her zaman umutlanıp ümidini kesmesin. Böylece onun hüma kuşu, talih yuvasına konsun.

Belin tevbe kuşağıyla kuşatsın
Ki cümle nefsiyetlerin uşatsın

Belini tövbe kuşağıyla bağlasın ve bütün nefis arzularını parçalasın.

Harf-i Sin

Eger sindür selâmet olırsarsın
Ki cümle yirde hürmet bulırsarsın

Eğer sin geldiyse selamete erersin ve her yerde hürmet görürsün.

İşidesin geliser hoş haberler
Kılalar i‘tibârı mu‘teberler

Gelecek hoş haberleri işitirsin ve saygın kişiler sana itibar ederler. [42a]

Ki Haq‘dan iriserdür saña yârî
Bulursın şabr ile sevgili yârî

Allah‘tan sana yardım erişir ve böylece sen sabrederek sevgili yârini bulursun.

Harf-i Şin

Eger şın ola düşman düzdi şerri
Kılalar hîleler bu üns ü berri

Eğer şın gelirse düşman sana kötülük hazırlamış, demektir. Tanıdıklar ve dostlar sana hile yapabilir.

Hazer kıl sen yavuzdan şakla özin
Ki tâ iylik yüzine bağa gözin

Dikkat et, kendini kötülerden sakın. Böylece gözlerin iyilik yüzüne baksın.

Revâdur ger tatarsa dest-i tevbe
Kılasın ‘âkıbet bir ‘azm-i Ka‘be

Tövbenin elinden tutman uygundur. Sonunda bir Kâbe‘ye gidersin.

Harf-i Şad

Eger şad ola ol dem şabr idesin
Nice serkeşlere nice yidesin

Şad geldiği anda sabretmelisin. Pek çok inatçının kahrını çekeceksin.

Perâkende işün cümle dirile
Ki ol ölmüş gönül tende dirile

Dağılmış işlerin bir hepsi toplanır. Böylece ölü gönül vücutta adeta dirilir.

Murāda iresin bī-ğam olasin
Sa‘ādāt birle sen hem-dem olasin

Murada erip üzüntülerinden kurtulursun. Mutluluklarla yoldaş olursun.

Harf-i Zād

Eger zād oldu işdür saña düşvār
Nice ayaklara sen imdi düş var

Zad olduysa, işin zordur. Şimdi sen nice ayaklara kapanırsın.

Çün azğun oldu sende bunca ef‘āl
Ya yatludur iyüdür n‘eylesün fāl

Çünkü senin bunca azgın eylemin oldu. İyi ya da kötü, fal ne yapsın?

İrişe saña devlet bir nefesde
Ziyāde olmağıl sen ol hevesde

O heveste daha fazla ısrarcı olmazsan sana bir nefeste baht açıklığı erişir.

Harf-i Tı

Eger tıdur saña yār oldu tālī‘
Ki devlet ayı şimdi oldu tālī‘

Eğer tı gelirse talih sana yar olur. Şimdi bahtın ayı parlamıştır. [42b]

Ṭarāvet bahtı bāğın kıldı tezyīn
Ululuk tādıcudur hāl oldu yaqın

Talih bahçesi tazelenip süslendi. Ululuk tacına erişmeye yakınlaştı.

Mübārekdür bu fālūñ geldi bahtlu
Bu fāl ıssı hemişe oldu bahtlu

Bu falın mübarektir ve bahtlı gelmiştir. Bu falın sahibi de her zaman bahtlı olmuştur.

Harf-i Zı

Eger zı geldise oldun muzaffer
Ki vaqtūñ olmaya hergiz mükedder

Eğer zı geldiyse muzaffer oldun. Böylece hiçbir vaktin kederli geçmeyecektir.

Eger toprak tutarsañ ola altun
Ki vardığınca devlet arta her gün

Eğer eline toprak alırsan, altın olur. Talihin her gün gittikçe artar.

Murāda iresin ivme yakında
Sevinesin oçurular önünde

Acele etme, yakında murada erersin. Sevinirsin ve insanlar senin önünde diz çökerler.

Harf-i ‘Ayn

Eger [ki] ola ‘ayın rāhatuñ var
Oñasın oçdukları yire var

Eğer ayın olursa, rahatlığın var demektir. Seni çağırdukları yere git ve derdine çare bul.

[E]ger kaçd ide düşman oñmaya hiç
Ne iş dosta ola mühmel ola biç

Düşman saldırırsa, asla iflah olmaz. Dosta dair ihmal edilen işler yapılvirir.

Melül olma bu işe gam yime sen
Ola mı olmaya mı ki dime sen

Bu işe üzülme, onun için kederlenme. “Olur mu, olmaz mı?” deme.

Harf-i Ğayn

Eger ğayn ola ğāyet ola teşviş
Ceb[i]rden olısdur cümle bu iş

Eğer ğayn olursa, durum karışıktır. Bütün bu işler zorla olacaktır.

Neye kim el şun[ar]sa irmeye hiç
Sefer kılmaçlığında bağlana biç

Neye el uzatırsa, erişemeyecektir. Yola çıkmak hususunda da engelleneceğini bil.

Şaşadduğ eyleyüp tevbe kıluban
Sevine Tanrı’dan iylik yilüben

Sadaka verip tövbe edince, Tanrı’dan gelen iyiliğe sevinecektir.

Harf-i Fe

Eger fedür firâkđur ayrılıkđur
Melâmet var şoñında şayrılıkđur

Eğer fe olursa, fıraka yani ayrılığa işarettir. Sonunda hüzn ve hastalık vardır. [42a]

Egerçi var ne kim yazdıysa tağdır
Velâkin tevbeden kılmaya tağşır

Kaderde ne yazdıysa o gerçekleşse de tövbe konusunda kusur etmemek gerekir.

Mazarrat var şoñında menfa'at var
Ki bunda türfe serden ma'rifet var

Başta zarar, sonunda ise menfaat var. Burada yumuşak başlılıktan marifet vardır.

Harf-i Kâf

Açasın Muşhaf'ı çünkü gele kâf
Ki şöyle söyle şöyle urmağıl lâf

Mushaf'ı açtığında kâf gelirse, boş konuşma ve şöyle söyle:

Saña kuvvet irişe bil ki Hağ'dan
Seçesin bâtili bir demde hağdan

“Bil ki sana Allah'tan kuvvet erişti. Bir anda batılı haktan ayırırsın.”

Neye kim el şunasın el viriser
Saña düşman olanlar yalvarırsar

Her neye el uzatırsan, ondan karşılık bulacaksın. Düşmanların sana yalvaracaklar.

Harf-i Kâf

Eger kâf ola var sende kifâyet
Saña doğru direm yokdur nihâyet

Eğer kef olursa, sende iktidar var, demektir. Sana doğruyu söylüyorum, gücünün sonu yoktur.

Ser-â-ser 'âlemde meşhür olasın
Halâ'ik ortasında nür olasın

Âlemde baştanbaşa meşhur olursun ve insanlar içinde parıldarsın.

Senün ile sa'âdât el virişe

Nice miskinlere hayruñ irişe

Mutluluk sana el verir. Böylece birçok miskine hayrın erişir.

Harf-i Lām

Göresin fālūne çün lām geldi
Ki üstüne şerif eyyām geldi

Falına lām harfî geldiği için, üstüne mübarek günler geldiğini görürsün.

Bilürsin fāli' ũñ mes' ũd olupdur
Ki Hāq'dan 'ākıbet maħmūd olupdur

Talihinin uğurlu olacağını bilirsin. Böylece sonunda Allah'ın takdirini kazanırsın.

Hemişe vaqtūne 'ayş u şarab var
Velī kimse[ne]den bunda sebep var

Hiç kimseden bir destek olmaksızın zamanın daima yiyip içip eğlenmekle geçecektir.

Harf-i Mīm

Eger mīm ola fālūñ cem' ola māl
Sa' ādet artuben ũ hoş ola hāl

Eğer falın mim olursa, mal toplanmasına işaret vardır. Mutluluk artacak ve durum iyileşecektir.

Açıla üstüne altın kapular
Niceler karşıñı kıla şapular

Üstüne altın kapılar açılır ve birçok kimse senin hizmetini görür.

Olasın bahtlı bahtıyla rāhat
Bulasın devlet ile hoş ferāgat

Talihli kimsenin bahtına sahip olup rahat edersin ve saadet ve iyilikle gözün doyar.

Harf-i Nūn

Kaçan fālūnde görsen nūn geldi
Elūne bir dūkenmez h'ān geldi

Ne zaman ki falında nūn geldiğini görsen, eline tükenmez bir nimet geldiğini bil.

Şu dem ki Muşhaf'ı ger dinleyesin²
Ulu ni' metleri³ Hâk'dan bulasın

Mushaf'ın ne söylediğini dinlersen, Allah'tan büyük nimetler bulursun.

Göñülden geçmedin ni' met bulasın
Hâk'uñ rahmetine şoñ dem iresin

Öyle ki, gönlünden geçirmedığın nimetleri bulursun ve son nefeste Allah'ın rahmetine erişirsin.

Hâf-i Vāv

Eger vāv ola varlık yüz tütisar
Vilâyet buyruğuña yüz tütisar

Eğer vav olursa varlık, sana yüzünü gösterecektir. Şehir, senin fermanına boyun eğecektir.

Vefâlar bulırsarsın her taraftan
Vefâyile naşîbüñ var şerefden

Her taraftan vefâlar bulacaksın. O vefâlarla şereften nasipleneceksin.

Mübârekdür bu fâlûñ şâd olasın
Hemîşe ğuşşadan âzâd olasın

Bu falın mübarektir, kutlu olsun. Daima bütün kederlerinden kurtulursun.

Hâf-i He

Eger hedür ola mâla helâket
İrer mâl üstine andan felâket

Eğer he gelirse malı mahvolur. Sonra malın üstüne felaket gelir.

Biraz ğuşşadan zaħmet çekiser
Melâlet göre çün devlet iriser

Biraz üzüntü ile sıkıntı çekecektir. Keder gördükten sonra saadete erecektir.

Taşadduk birle tevbe ola çâre
Oñıla bu sebebden girü yâre

Sadaka vererek tövbe etmek çare olur. Böylece bu yara iyileşir.

² Sözcük, muhtemelen metinde yanlış yazılmıştır.

³ ni'emetleri: ni'emetlü [metin]

Harf-i Lām-elif

Geliser lām elif şūrīdedür fāl
Hazer kılmak gerek niyyet ola hāl

Lām elif gelirse fāl karışıktır. Niyetin gerçekleşmesinden uzak durmak gerekir.

Yağın müddetde lākin düşe düşman
Haqīkat böyledür bil bunda düşmen

Ancak, yakın zaman sonra düşman yenilir. Gerçek bu şekildedir, bunda şüpheye düşme.

Ümīdüñ kesmesin bu fālūñ ıssı
Ki [bu] nev' a değil her hālūñ ıssı

Bu fālın sahibi ümidini kesmesin. Her durumun sahibi bu şekilde olmaz.

Harf-i Ye

Eger ye gelse çekmez kimse yayuñ
Geçiser hoşluğile tır ü yayuñ

Eğer ye gelirse, kimse senin yayını çekemez. Okun ve yayın hoşlukla hedefe varacaktır.

Ulular ile sen hem-dem olasın
Ki şāhib-ceyş ile maħrem olasın

Sen ulu kimselerle sırdaş olursun ve ordu sahibinin yakınında bulunursun.

Çün eylük olısar sende tamāmet
Ki hayruñ da göre ' ālem tamāmet

Sende baştanbaşa iyilik zuhur edecek, böylece ālem de senden tamamen hayır görecek.

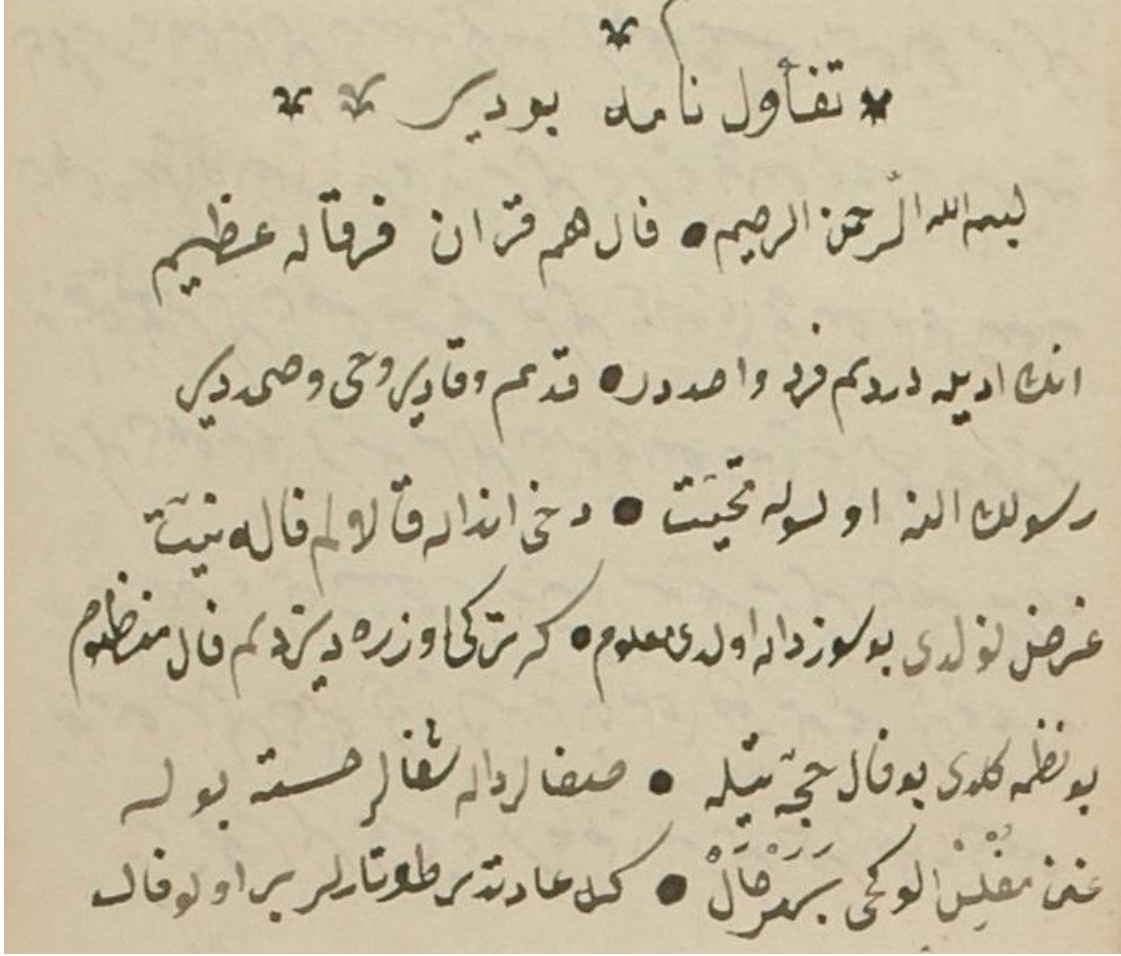
KAYNAKÇA

- ÇALIŞKAN, Sami (2013). *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Yıldızlar*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DURMAZ, Gülay-BAŞTÜRK, Şükrü (2019). "Bir Kuran Falı Örneği: Fâl-i Türkî-i Manzûm ve Dil Özellikleri", *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, 1, ss. 1-22.
- DUVARCI, Ayşe (1993). *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÜR, Nagihan (2012). "Osmanlı Fal Geleneği Bağlamında Yıldıznâme, Falnâme ve Tâlinâme Metinleri", *Millî Folklor*, 96, ss. 202-215.

- KARA, İsmail (1979). "Fal, Fâlnâme", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 3, İstanbul: Dergâh Yayınları, ss. 153-155.
- KARTALCIK, Vedat (2000). *Fâl-nâme: Giriş-İnceleme-Metin-Söz Dizini-Tıpkıbasım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ORAZSAHEDOV, Abdylly (2017). "İslâm'ın Sancaktarı Büreyde bin Husayb el-Eslemî" *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2, ss. 209-243.
- ORHUN, Murat (2009). "Hititlerde Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüsklerdeki Uzantısı", *Akademik Bakış*, 3/5, ss. 231-250.
- SEZER, Sennur (1998). *Osmanlı'da Fal ve Falnameler*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- ŞÜMBÜLLÜ, Yusuf Ziya (2008). "İlm-i Tefeül ve Tefeül-nâme (Kur'ân Falı) Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2, ss. 383-391.
- ŞANLI, İsmet (2003). "XVI. Yüzyıl Divan Şairi Fedâyî ve Fâl-Nâme-i Kur'ân-ı 'Azîm'i", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, ss. 161-178.
- ŞENÖDEYİCİ Özer; KOŞİK Halil Sercan (2016). *Osmanlı'nın Gizemli İlimleri 1: Kuran Falları ve Uzun Firdevsî'ye Ait Bir Örnek*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ŞENÖDEYİCİ, Özer; KOŞİK, Halil Sercan (2015). "En Muteber Kaynaktan Gaybı Öğrenmek: Bir Kuran Falı Manzumesi", *Littera Turca Journal Of Turkish Language and Literature*, 1/1, ss. 71-96.
- YEŞİLBAĞ, Semih (2020). "Edebî Bir Tür Olarak Fâlnâme ve Mensur Bir Kur'ân Falı Örneği", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, ss. 367-369.
- YEŞİLYURT, Temel (2013). *Çağdaş İnanç Problemleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- YÜCEER, İsa (2001). "İnanç Problemlerinden (Halk İnançlarına) Yansımalar", *Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu 7-9 Eylül 2001 Bildiri Kitabı*, Erzurum, ss. 127-161.

EK:

Eserin ilk iki varağı

مجانہ بہاوتو فال اولہ پیرہ دلہ • فرج بیہ او لو پیرہ حالہ و دلہ
بنیدیر حقیقت بور وایت • کہ بونہ الہ بیت بو لو نمر فال غایت
بیسور شد لکوس ایلک بو فال • منابک بو لو پیرہ جملہ حالہ
دیبر لک کر طو تا لیرہ فال قرانہ • اری ایلست الایلو ای استی حالہ
اوتی بر فاتیجہ اوج قل لکھو اللہ • سکانت ویر کر دکر لکھو اللہ
صلوات ویر سیمہ اوج کر کر لہ • کہ تا جملہ ایشک دونہ حصول
او قولا حول ال جو لہ مصحف اور • اجوب صاع یا نکر باق نہ کلور کو
یدنجی طرہ دن جو لہ صاید صہنی • کہ عاقبت آد میدر طویہ صرفی
یدی کاغذ دخی اجوب او قوغل • یدنجی طرہ ایرہ ہونکہ تو غدر
دیبا بہ فال قرانہ اوری تمام • صلوات ویر رسول عید اللہ دم
حرف لہمزہ
عجب طالعدر بو فال لہمزہ کجکک طالعی ایرار بور منہ
بو فالک اللہ ایردی سعادات زہی دولت بور سمہ قالہ عادات
نیہ صوندا ایرہ الی اریدر کہ مقصودہ صفار لہ ایرہ

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Bu yazının tamamı bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için maddi olarak destek alınan herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişi yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir.

DERLEYİCİSİ BELİRSİZ ESKİ BİR TÜRK ATASÖZLERİ KİTAPÇIĞI

An Old Turkish Proverbs Booklet At Uncertain Compiler

Prof. Dr. Âdem CEYHAN*

Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ**

ÖZET

Atasözleri, başlangıçta belli kişiler tarafından söylenmişse de ifade güzelliği ve mana isabetinden dolayı zaman içinde yaygınlaşarak halka mal olmuş özlü cümlelerdir. Hemen hemen her dilde hayat tecrübelerini bir düstur hâlinde ifade eden atasözleri hem yazılı hem de sözlü anlatımda asırlar boyunca kullanılmış; hüviyetleri belli kişi veya belirsiz kimseler tarafından zaman zaman derlenip kayda da geçirilmiştir. Bu yazıda atasözleri, onları adlandırma, kullanma ve derleme çalışmaları konusunda umumi bilgi verildikten sonra İtalya'nın Padova şehrindeki Biblioteca Antica del Seminario Vescovile'de bulunan Arap harfli bir elyazması meseller kitapçığı tanıtılmış; tamamı 223 atasözü, deyim, mısra, kelâm-ı kibardan ibaret metin, Latin harflerine aktarılarak ilgililerin incelemesine sunulmuştur. Kimin tarafından yapıldığı belli olmayan derlemenin, 16. asrın ilk yarısından sonra yazıldığı, Bursalı Lâmiî Çelebi (ö. 938/1532), Güvâhî ve Fevrî'nin (ö. 978/1571) birer mısraını ihtiva etmesine bakılarak söylenebilir. Atasözü derlemelerinin ilmî usule göre neşri, hem söz konusu mefhumun yüzyıllar boyunca taşıdığı mana, hem dil ve kültür değişimleri hakkında fikir verecek, hem de geçen asırlarda meydana getirilmiş edebî eserlerde bu çeşit kalıplaşmış dil malzemesinin doğru biçimde tesbit ve izah edilmesini sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, elyazması, atasözleri, Padova, İtalyanca.

ABSTRACT

Although proverbs were said by certain people at the beginning, they are concise sentences that became popular over time because of their beauty of expression and accuracy. Proverbs, which express life experiences as a moral in almost every language, have been used for centuries in both written and oral expression; It has also been compiled and recorded from time to time by certain or unknown people. In this article, after giving general information about proverbs, naming, using and compiling them, a booklet of proverbs in Arabic script found in Biblioteca Antica del Seminario Vescovile in Padova, Italy was introduced; The text, which consists of 223 proverbs, idioms, verses, and theology, transferred to Latin letters and presented to the interested parties. It can be said that the compilation whose author is unknown, was written after the first half of the 16th century by considering that it contains a verse each by Lâmiî Çelebi from Bursa (938/1532), Güvâhî and Fevrî (978/1571). The publication of proverb compilations according to the scientific method will both give an idea about the meaning of the notion in question, and the language and cultural changes over the centuries, and will allow to identify and explain correctly this kind of stereotyped language material in the literary works created in the past centuries.

Keywords: Turkish, Handwriting, Proverbs, Padova, Italian.

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü, Sivas/TÜRKİYE, ceyhanadem@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9680-6580.

** Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa/TÜRKİYE, ramazanekinci@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6743-4522.

GİRİŞ

İslâmî devir Türk edebiyatının ilk numuneleri olan *Kutadgu Bilig*'de “mesel”, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te ise “sav” olarak adlandırılan atasözünün karşılığı olarak ilerleyen devirlerde “darb-ı mesel” tamlaması kullanılmıştır. Bu terkinin Arapça çokluk şeklinin Farsça tamlama kaidelerine göre düzenlenmiş hâli olan “durûb-ı emsâl” mefhumunun sınırlarının Osmanlı asırlarında genişleyerek deyim, veciz söz, sevinç, üzüntü, şaşkınlık vb. ifadeleri karşılayan nidaları da ihtiva ettiği bilinmektedir. (Ekinci 2015: 164) Günümüzde atasözleri ve deyimler daha çok halk edebiyatının inceleme sahasına ait kabul ediliyorsa da ilimleri tasnif eden, onların konu, gaye ve faydaları hakkında bilgi veren klâsik kaynaklarda lügat ilminin (leksikoloji) alt dalı sayılmaktadır. *Mevzûâtü'l-ulûm* gibi ilimleri sınıflandıran eski eserlerimizde atasözlerine “ilmü'l-emsâl” adı altında temas edilmiş ve anılan bilgi dalının ilimler içindeki yeri, gayesi ve faydaları anlatılmıştır. (Ceyhan 2011:177) Edebiyat tarihi boyunca birçok eserde doğrudan ve dolaylı şekilde kullanılan atasözleri, müstakil olarak kitapçıklar hâlinde derlenmiştir. Çoğunun derleyeni ve derleme zamanı belli olmayan bu eserlerde atasözleri bazen elifbâ sırasına göre arka arkaya yazılmıştır. Herhangi bir sıraya tabi olmaksızın karışık şekilde tertip edilmiş atasözü kitapçıklarına rastlamak da mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle olan münasebetlerinin artmaya başladığı XVI. asırdan itibaren birçok Avrupalı, muhtelif sebeplerle Osmanlı topraklarına gelmeye başlamıştır. Mühim bir kısmı elçilik memurları, seyyahlar, tacirlerden meydana gelen bu şahıslar, devrinin en kuvvetli konumdaki devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin kurucu ve hâkim unsuru Türkleri yakından tanımak, kendi ülkelerinin çıkarlarını koruyabilmek, ticarî faaliyetlerini kolaylaştırmak, dinlerini tanıtop yaymaya zemin hazırlayabilmek vb. sebeplerden ötürü Türkçe ve Türk kültürü hakkında araştırmalar yapmaya başlamıştır. Doğuya ait kıymetli eşyayı, bilhassa minyatürlü yazma eserleri beraberlerinde kendi ülkelerine götüren Batılıların kaleme aldıkları ilk çalışmaların çok dilli sözlükler, Türkçe gramer kaidelerini anlatan eserler ve atasözü kitapçıkları olduğu bilinmektedir.

Bir dili, o lisanı bilmeyen kişilere öğretirken gramer kaidelerinin örneklerle anlatımı yanında, kısa cümlelerden meydana gelen, basitten girifte doğru ilerleyen konuşma yahut okuma parçalarından faydalandığı, bu arada zaman zaman bazı atasözlerine yer verildiği de konuyla ilgilenenler tarafından bilinen bir gerçektir. Batılı Türkolog veya şarkiyatçıların vatandaşlarına Türkçeyi öğretmek için yazdıkları bazı kitaplarda birtakım Türk atasözleri ve halk tabirlerini de andıkları görülmektedir. Avrupalılar tarafından kaleme alınmış ve Türk atasözü ihtiva eden ilk eser Bartholomæo Georgieviz'in 1544 tarihli “*De Turcarum Moribus Epitome*” adlı kitapçığıdır. Latince hazırlanmış kitapçıkta Türkler hakkında çeşitli konularda bilgiler verilmektedir. Kitapçığın içinde Türkçe-Latince sözlük, dualar, diyalog metinleri ve değişik konularda Türklere dair bilgiler yer almaktadır. Yazarın dervişleri anlattığı kısımda “Yazılan Gelur başına (Yazılan gelir başına)” atasözü verilmiştir. İlerleyen yüzyıllarda Batılıların Türkler ve Türkçe hakkında yazdıkları eserlerin ve bunların içindeki atasözlerinin arttığı görülmektedir. Hieronymus Megiser'in 1605 tarihli “*Polyglottos: hoc est: Proverbia et Sententiae complurium linguarum*”, Giovanni Battista Montalbano'nun 1632 tarihli “*Turcicae linguae per terminos latinus educta Syntaxis in usum eorum qui in Turciam missiones subeunt ad nutum sacrae congregationis de propoganda fide*” ve J. Hrabskius'un 1655 tarihli “*Proverbia quaedam Arabica, Persica, & Turcica: In Gratiam Praedictarum Linguarum Cultorum Edita*” adlı kitapları ile Preindl'in *Grammaire Turque* bunlardan bazılarıdır (Bekar, 2019: 403).

Son zamanlarda kütüphanelerde el yazması hâlinde bulunan veya Osmanlı harfleriyle basılmış olan birtakım atasözleri derlemelerinin, makale, tebliğ, kitap, lisansüstü tez gibi çeşitli çalışma ve yayınlarda incelendiği, Latin harflerine aktarıldığı bilinmektedir. Ayrıca

divan, mesnevi gibi manzum yahut türlü konulara ait bazı mensur eserlerde geçen atasözleri ve deyimlerin tesbit edilip sıralandığı da malumdur. Bahis konusu çalışma ve yayınların bir kısmında, atasözleri ve deyimlerin birbirinden tam ayrılamadığı, mesel olmayan ibarelerin yahut hadis kaydıyla rivayet edilmiş bazı cümlelerin atasözleri arasında sayıldığı/sanıldığı, zaman zaman görülmektedir. Yine çağımızda yaygın olarak kullanılmayan bazı eski Türk atasözlerinin bilinmemesi yüzünden Arap harfli ibarelerin doğru okunamadığına da ara-sıra rastlanmaktadır. Fikrimizi açıklayıcı örnekler olmak üzere Latin harflerine aktarılarak yayınlanmış üç eserde gözümüze ilişen birkaç yanlışa temas etmekle yetineceğiz. 16. asır şairlerinden Manastırlı Hâverî'nin, yine bu asırda yazılmış şura tezkirelerinden birinde yer alan bir beyti, Latin harflerine şu şekilde aktarılmıştır:

“Umaram başuma tâc ola sifâl-i seg-i yâr
Devlet olmaz imiş ayruk çü yiğitbaşından”

Bu beytin ikinci mısrandaki “ayruk” kelimesinin diğer iki nüshada “ayru” ve “ırak” biçiminde yer aldığı, düşülen dipnottan anlaşılıyor. Eğer “Er başından devlet ırak olmaz”¹ (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi 2004: 88) veya “Yiğit başından devlet ırağ olmaz” (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi 2004: 232) yahut “Yiğit başından devlet ırak değildir” (Kırımlı 1939: 122) atasözü bilinseydi, anılan mısradaki herhâlde “ayruk” yerine “ırak” kelimesi tercih edilir; “...yiğit başından” kelimeleri de birleşik değil, ayrı yazılırdı. Hâverî, “Umarım ki, sevgilinin köpeğinin çanağı başıma taç olur. Çünkü yiğidin başından devlet ırak olmazmış...” diyor. Şair, bugün yadırgadığımız bir aşk ifadesi olsa da sevgilinin köpeğinin çanağını baş tacı etmeyi umduğunu, “Yiğit başından devlet ırak olmaz” sözüne göre o nimet ve saadeti (!) kendisi için uzak bir ihtimal olarak görmediğini söylüyor.

Bir 17. asır biyografik eserinde, bir müderris ve kadıya Birgi kazası(kadılığı)nın nasip olduğu bildirildikten sonra onun burada uzun müddet kalmadığı şöyle anlatılmıştır:

“Mısrâ Birgi atına binen tiz iner

mefhûmı mukarrer olup otuz yedi Rebî'u'l-evvel'inde mansıbı Cüz'-hân İdrîs'e ihsân olındı.” Kanaatimizce bu mısradaki “Birgi” ismi göz önünde tutularak “Biregü atına binen tiz iner” (İzbudak 1936: 14) atasözü anılmıştır. Bu mesel, aynı şekilde bir mısra hâlinde 16. asır şairlerinden Güvâhî'nin *Pend-nâmesinde* geçmekte (Hengirmen 1990: 48, 189); onun -metnini vereceğimiz derlemede olduğu gibi- “Âriyet ata binen tiz iner” biçiminde kullanıldığı da bilinmektedir. Bundan dolayı söz konusu biyografik eseri Latin harflerine aktararak yayınlayan ilim adamının, anılan mısraı “Biregi atına binen tiz iner” şeklinde okuyup yazması gerekirdi. Mensur eser telif eden Osmanlı âlim, şair ve yazarlarının konuya uygun mısra, beyit ve şiirlere kitaplarında münasebet düştükçe yer verdikleri malumdur. Tahminimize göre Güvâhî'nin *Pend-nâmesinden* iktibas edilen mısraı, “Birgi atına binen tiz iner” şeklinde okuyup yazmak, “Biregi atına binen tiz iner” atasözünü bilmeyen okuyucunun aklına, “Birgi at mıdır ki ona binen tez insin?..” sorusunu getirecek; bu meseli bilen kişiler ise eseri Latin harflerine çevirerek neşreden ilim adamının ondan veya onun günümüzdeki şekli olan “El atına binen tez iner” atasözünden haberdar olmadığını düşüneceklerdir...

Edirne hakkında bu şehirde doğmuş bir âlim ve tarihçi tarafından 17. asrın ilk yarısında yazılmış bir eserin, Latin harflerine ve günümüz Türkçesine çevrilerek yapılmış baskısında, Edirneli Emrî'nin (ö. 983/1575) Fazlî-i Leng adlı şair dilinden bir gazel söylediği, o manzumenin (ilk) beyit ve maktanın şunlar olduğu belirtilmiştir:

“Timur-ı mihnetim gam ile atım oynadı

¹ Tanınmış divan şairlerinden Necâti Bey (ö. 914/ 1509) bu atasözünü şöyle anmıştır: “Pâybûs-ı şehriyâra sa'y et olma nâümid/ Ey Necâti kimse görmez devleti erden ırağ” (Yılmaz, 2015: 277); “Hâk-i pâynı Necâti etmek ister tâc-ı ser/ Görmek olmaz pâdişâhim devleti erden ırağ” (Yılmaz, 2015: 278).

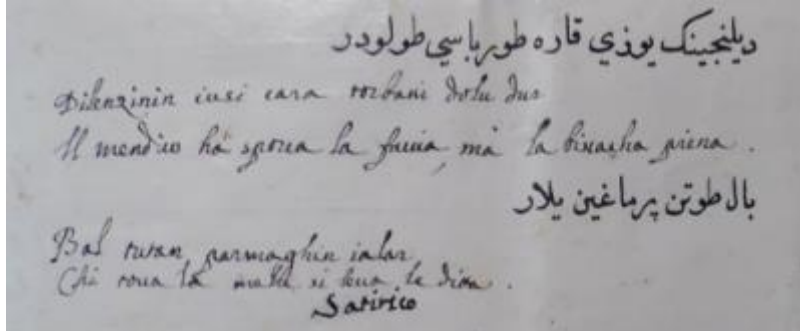
Ahım duhanı n'ola bana otağı
Fazl-ı Lenk payına düşse 'aceb değil
Ahû görünce der güzelim itin aksağı"

Bu beyitlerde vezin ve mana yönünden problemlili görünen başka aktarımlar varsa da biz sadece konumuz icabı dördüncü mısra üzerinde duracağız: Eğer köpeğin aksaklığı ceylanı görünceye kadardır manasındaki "İt aksağı âhû görüncedir" atasözü² bilinseydi, bu mısra, "Ahû görünce der güzelim itin aksağı" şeklinde okunmaz; "Âhû görüncedir güzelim itin aksağı" biçiminde okunurdu. Şair, gazelinin son beytinde diyor ki: "Aksak Fazlî ayağına düşse şaşılmaz... Güzelim, itin aksaklığı ceylân görünceye kadardır!.." Bu örnekler, tarihî, edebî metinleri sağlıklı biçimde neşredebilmek için gerekli bilgilerden birinin de Türk atasözlerini geçmiş asırlarda kullanılan şekilleriyle tanımak olduğunu göstermektedir.

Derleyicisi Bilinmeyen Bir Türk Atasözleri Kitapçığı

Burada tanıtıp Latin asıllı harflere aktaracağımız atasözleri derlemesi, İtalya'nın Padova şehrinde Biblioteca Seminario Vescovile'de 209 numarayla kayıtlıdır. Bu kısa metnin varlığını, Osmanlı tarihine dair çalışma ve yayınlarıyla tanınan M. Tayyib Gökbilgin'in (1907-1981) "İtalya Kütüphanelerindeki bazı İslâmî ve Türkçe Yazmalar II" adlı makalesinden öğrendik (Gökbilgin 1971: 38-39). Gökbilgin, adı geçen yazısında söz konusu derlemeyi, "Proverbi Turcheschi, sec. XVIII, 15 varak. Türkçe darbimeseller, tek-tük Arapça, Farsça darbimeseller, atasözleri de vardır. İtalyanca tercümeleriyle." şeklinde tanıtmış; yirmi atasözü örneği verdikten sonra "223 darbimesel var, sonu eksik gibi görünüyor" notunu düşmüştür.

Meslek hayatımızın başından beri alâka duyarak ilmî araştırma ve yayın yaptığımız konulardan biri de Türk atasözlerine ait el yazması hâlinde kalmış yahut Osmanlı harfleriyle basılmış derlemeler olduğu için, bu metni, öğretim vazifesi gereğince bir müddet orada bulunan arkadaşımız Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Süleyman Eroğlu'nun yardımıyla temin ettik. Örnek verilen parçada görüldüğü üzere bu yazmada Türk atasözleri, Arap harfleriyle kaydedilmiş; altına onların Latin harfleriyle okunuşu ve İtalyanca tercümeleri de eklenmiştir.

Bir defterde 1b-15b sayfaları arasında bulunan mezkûr atasözlerinin hangi tarihte ve kimin tarafından derlenip yazıldığı belli değildir. Derlemede atasözleri elifba sırası gözetilmeksizin karışık olarak bir araya getirilmiştir. Bahis konusu atasözlerinin toplanıp yazılması zamanına dair elde herhangi bir kayıt bulunmamakta; ancak bu metinde bazı 16. asır Osmanlı şairlerinin mısralarına rastlanması, o özlü ve anonim cümlelerin yazıya geçiriliş tarihi hakkında bir fikir vermektedir: Geyveli Güvâhî'nin H. 933/ M. 1527 yılında tamamladığı manzum *Pend-nâme*'sindeki bir mısra ("Erenler nakde kılmışlar duâyı"³ vr. 2a),

² Bu atasözü, Güvâhî'nin *Pend-nâmesinde* "Olur it aksağı tavşan görünce" şeklindedir: "İrişür şerri fırsat el virince/ Ulur it aksağı tavşan görünce" (Hengirmen 1990: 58, 139). (2. mısranın ilk kelimesi Ulur değil, olur biçiminde okunup yazılmıydı).

³ İnceleme kısmında atasözleri derlemesinden nakledilen ibarelerde çevriyazı alfabesi kullanılmamıştır.

bu eserde kullanılan aruz kalıbına uygun biçimde, Fevrî'nin (ö. 978/ 1571) "Kâbil-i şâgird olan üstâd olur üstâddan" mısraı ise "Kâbil şâgird üstâd olur üstâddan" (vr. 4a) şeklinde, bir kelimesi noksan olarak yer almaktadır. Metnin başka bir sayfasında Bursalı Lâmiî Çelebi'nin (ö. 938/ 1532) bir gazelindeki "Kelle sağ olsun cihânda bir külâh eksik degül" (vr. 12a) mısraının bulunuşu, atasözlerinin 16. asrın ilk yarısından sonra kayda geçirildiğini düşündürmektedir. Atasözlerinde yer alan bazı eskicil kelimelerin de o anonim halk edebiyatı mahsullerinin derlenip yazılma zamanı hakkındaki tahminimizi teyid edici yönde olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu derlemede yer alan ve hayli eski olduğu söylenebilecek Türkçe yahut Türkçeleşmiş kelimeler şöyle sıralanabilir:

- arık: zayıf, cılız (126. Söz)
- bac: vergi, resim, haraç, damga, gümrük (54. Söz)
- bunda: burada (214. Söz)
- ekdi: tufeyli, asalak, dalkavuk (31. Söz)
- epsem: sessiz, ses çıkarmayan (147. Söz)
- erte: ertesi, gelecek, yarın (91. Söz)
- evmek: acele etmek (162, 213. Söz)
- is: sahip (35. Söz)
- kavara: yel, gaz, osuruk (195. Söz)
- kızıl: bakır (164. Söz)
- ot: ateş (114. Söz)
- öke: öfke (115. Söz)
- paşmak: ayakkabı (98. Söz)
- sanmak: düşünmek (131. Söz)
- şeremet: çalışkan, becerikli, çevik, tez canlı (116. Söz)
- tabanca: tokat, şamar (201. Söz)
- uğurlamak: çalmak (33. Söz)
- urmak: vurmak (37. Söz)
- yapalak: baykuş (29. Söz)
- yeğ: daha iyi, üstün, efdal (13, 19. Söz)
- yeyni: hafif (188. Söz)
- yorga: rahvan (1. Söz)
- yuvalanmak: yuvarlanmak (189. söz)
- yüğüruk: yürük, hızlı giden, işlek (166, 176 Söz),
- yüz suyu: namus, şeref, itibar (93. Söz).

Bu derleme gözden geçirildiğinde, bazı Türkçe cümleler yahut atasözleriyle birlikte hadis, mesel ve mısraların üstünün çizildiği; anılan Arapça, Farsça ibarelerin iptal sebebinin, kenarında "Arabî", "Fârsî" kelimeleriyle belirtildiği görülmektedir. Üstü çizilmiş Türkçe cümleler veya atasözleri şunlardır: "Ölmiş sultânun kulıdır." (vr. 2a), "Baskısız tahtayı yel alır." (vr. 5b), "Demür çiynege çelikden diş gerek." (vr. 9a), "Gergi (?) gerekmez iken bir gün gerek olur." (vr. 9a), "Yuvalanan taş yosun tutmaz." (vr. 13b), "Cümleye muhâlefet, kuvvet-i hatâdandır." (vr. 13b). Bu cümlelerin, atasözü sayılmayışi sebebiyle iptal edilmiş olabileceği fikri akla geliyorsa da anılan ihtimal pek isabetli görünmemektedir. Çünkü nakledilen sözlerden birkaçının atasözü olmadığı veya sayılmadığı söylenebilirse de "Baskısız tahtayı yel alır.", "Yuvalanan taş yosun tutmaz." cümlelerinin atasözü olduğu bilinmektedir. Üstü çizilmek suretiyle iptal edilmiş Arapça, Farsça sözler ise şunlardır:

- كَلَّ مَنْجَمٌ كَذَابٍ (vr. 1b, 9. söz),
دشمن چه کند چو مهربان باشد دوست (vr. 6a, 74. söz),
قرب سلطان آتش سوزان بود (vr. 6a, 75. söz),
درویش هر کجاکه شب آمد سرای اوست (vr. 7a, 90. söz),
نصیحت چوبان راحت بدنست (vr. 9b, 128. söz),
قَدَمُ الخُروجِ قَبْلَ الوُجُوحِ (vr. 10a, 140. söz),
دروغ مصلحت آمیز به از راست فتنه انگیز (vr. 10b, 145. söz),
کوتاه خردمند به از نادان بلند (vr. 10b, 146. söz),
العجلة من عمل الشيطان (vr. 13a, 184. söz),
من لم يذق لم يعرف (vr. 15b, 222. söz),
كَلَّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عَقُولِهِمْ (vr. 15b, 223. söz),

Tahminen 15. asırdan 20. asra kadar Türk atasözleri ve deyimlerini derleyen eserlerde, bu anonim halk edebiyatı mahsulleri yanında bazı ayet, hadis, Hz. Ali vecizeleri, kelâm-ı kibâr, Türk, Arap, Fars şairlerine ait meşhur mısralar ve Arapça, Farsça mesellerin de yer aldığı bilinmektedir. Derleyicinin, yazdığı cümlelerden bir kısmını daha sonra atasözü saymadığı ve Türk mesellerine dair bir kitapçıkta Arapça, Farsça ibarelerin bulunmasını uygun görmediği için onları iptal etmiş olması mümkündür. Belirtilen sözlerin üstünün, metni okuyan başka bir kimse tarafından çizilmiş olabileceği ihtimali de akla gelmektedir.

Derlemede, sehven tekrar yazılanlarla beraber 224 söz yer almaktadır. Ancak “Demür çiyneğe çelikden dış gerek.” (vr. 9a, 121. Söz, 10a 135. Söz) ve “Gergi (?) gerekmez iken bir gün gerek olur.” (vr. 9a 122, 10a 136) cümleleri mükerreren kaydedilmiştir. “Yatan yılanun kuyruğuna basma!” (vr. 6a, 80. Söz) sözü de “Yılanun kuyruğuna basma; sokmasın seni!” (vr. 9a, 105. söz) şeklinde küçük bir farkla tekrar edilmiştir. Yanlışlıkla tekrar yazılanlar çıkarıldığında derlemede 221 “atasözü”nün yer aldığı görülmektedir. İsmi meçhul derleyicinin atasözleriyle atasözü olmayan cümleleri birbirinden ayırmada hayli başarılı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte onun meydana getirdiği metindeki Türkçe sözlerden takriben yirmi kadar bir kısmının atasözü olup olmadığı belli değildir: “Topal ördeğine yorga kaz...” (vr. 1a), “İki müşterî bir kurulmuş çif[tlik]den yegdür.” (vr. 2a), “Aşçı dükkânında akçana göre kotarurlar” (vr. 2b), “Vérdigin alamayan, aldığın véremez.”, “Beğenmez isen vérdigün akçayı géru al!” (vr. 3a), “Evde tuz, cümlesi düz gerek” (vr. 4b), “Araba yağlamayınca yürümez.” (vr. 5a), “Senden başını eğ büyük olana!” (vr. 6b), “Ne severüm yârümi, ne sorarum hâlini...” (vr. 7b), “Yılanun kuyruğuna basma; sokmasın seni!” (vr. 9a), “Şeremetin doğanı var desinler.” (vr. 8b), “Demür çiyneğe çelikden dış gerek.” (vr. 9a), “Yükseğe otur; alçağa nazar eyle!” (vr. 10b), “Tilki bâzârda ne arar?” (vr. 11b), “Beni ısıdacak güneşi doğuşından bilürüm.” (vr. 12b), “Yüzine göre tabancasın ur” (vr. 14a), “Düşmen düşmenün hâlinden bilmez” (vr. 14b).

İncelediğimiz metinde, “Akmaz ise damlar.” (vr. 1b, 14. Söz), “Karda yüri; izini belürtme!..” (vr. 9b, 127. Söz), “Tavşana kaç, taziya tut...” (vr. 11a, 155. Söz), “Eski şehre yeni âdet...” (vr. 11b, 159. Söz), “Damladan kaçarken doluya uğraduk.” (vr. 11b, 163. Söz) gibi bazı deyimlerin atasözü sayılarak yazılması da dikkat nazarımızı çekmektedir. Ancak 19. asrın ikinci yarısına kadar “atasözü” ve “mesel” ismi yahut “darb-ı mesel” tamlamasıyla hem atasözleri hem de halk tabirlerinin kast edildiğini belirtmek yerinde olacaktır. “Mesel”le ve “tâbir” (deyim)ler arasındaki farkı ise –görebildiğimiz kadarıyla- Ebü’z-Ziyâ Tefvik (1849-

1913) gibi⁴ bu konuda araştırma ve yayın yapan bazı yazarlar belirtme gereğini duymuşlardır.

Başka birtakım mesel toplamalarında olduğu gibi bu derlemede de İslâm esasları ve ahlâkı yönünden tenkit edilebilecek atasözlerine ara-sıra rastlanmaktadır: “Dilencinün yüzi kara, torbası toludur.” (vr. 1b, 4. Söz), “Borcun yoğusa kefil ol, işün yoğusa şâhid ol!” (vr. 1b, 6. Söz), “Devletliye dokun geç; fukarâdan sakın geç!” (vr. 1b, 18. Söz), “Fakîrün oğlı olmakdan devletlüye kul olmak yeğdür” (vr. 2b, 19. Söz), “Yemişin ye; ağacın sorma!” (vr. 4b, 57. Söz), “Zamân sana uymaz ise, sen zamâna uy!” (vr. 9a, 104. Söz). Bu sözler, halkın hadiseler ve hayat tecrübelerinden kendi anlayış ve bilgisi oranında çıkardığı dersler olabilir... Ancak meşru bir işte çalışıp kazanması mümkün olan insanın dilenmesini hoş veya mazur göstermek, gerektiğinde kefillik ve şahitlik etmekten kaçınmak, fakirlerden sakınmak, yoksulun oğlu olmak yerine devletliye, yani varlıklı kimseye kul-köle olmak, herhangi bir yiyeceği nereden alındığını sormaksızın yemek, zamanın kendisine uymadığı kişinin zamana uymasını istemek gibi fikir ve telkinlerin, İslâm kaynakları ve fazilet prensipleri yönünden isabetli görünmediğini belirtmek lâzımdır.

Yine “İlkin uran oğcıdur; şonra uran b...ğcıdur.” (vr. 3b, 37. Söz), “E[ş]egi⁵ s...ken o...uruğuna katlanır.” (13b, 194. Söz), “B...ka çalı bulaşınca dolaş.” (vr. 15b, 219. Söz) gibi ahlâk ve âdâb yönünden kaba kelimelerin geçtiği birkaç atasözünü ihtiva etmesi de bu derlemenin “kelâm edebî” yönünden temas edilebilecek bir kusurudur. Nitekim “s...ken” sözcüğünün üstü çizilip kenarına “süren” kelimesinin yazılışı, ilkinin kaba ve edebe aykırı bulunmasından dolayı değiştirildiğini düşündürmektedir. Anılan atasözünün “Eşeği süren o...uruğuna katlanır” şekline de derlemelerde rastlanmaktadır.

Sonuç olarak bu atasözleri derlemesi hakkında şunları ifade etmek mümkündür: İsmi ve kitapçığını yazış tarihini bildirmeyen -muhtemelen ecnebi- bir derleyici, yanlışlıkla tekrar ettikleri hariç iki yüz beş civarında Türk atasözü ve halk tabirini toplayıp yazmış; bunlar arasında bazı Türkçe, Farsça mısra, Arapça hadis, mesel ve büyüklere ait meşhur kelâmlara da yer vermiştir. Metinde Geyveli Güvâhî, Bursalı Lâmiî Çelebi, Fevrî Efendi gibi 16. yüzyıl Osmanlı şairlerine ait mısraların bulunuşu ve eskicil denebilecek birtakım Türkçe kelimelerin geçişi, onun belirtilen asrın ilk yarısından sonra meydana getirilmiş olduğu fikrini vermektedir. Söz konusu şahsın Arap harfleriyle yazdığı Türkçe, Arapça, Farsça sözlerin altına Latin harfleriyle okunuşlarını ve İtalyanca tercümelerini de kaydetmesi, vatandaşlarına Türkçe öğretmeyi hedeflediğini düşündürmektedir. Kitapçıkta bazı Türkçe cümle ve Arapça, Farsça ibareler, üstleri çizilmek suretiyle iptal edilmiştir.

Derleyicinin metninde yer alan sözlerin büyük kısmı Türk atasözü ve Türkçe deyim olmakla beraber takriben yirmi kadarının bu tür anonim mahsullerden sayılıp sayılamayacağı belli değildir. Aynı metinde, başka birtakım Türk atasözü derlemelerinde de görüldüğü üzere, hadis, Arapça, Farsça mesel, Türkçe ve Farsça mısraların da yer alması, Hz. Peygamber’e nisbet edilen bazı hadisler, Arap, Fars meselleri, Güvâhî, Lâmiî Çelebi, Fevrî misali Türk, Attâr, Şirazlı Sâdî gibi Fars şairlerine ait birtakım mısraların zamanla yaygınlaşıp atasözü hâlini aldığını göstermektedir.

Bahis konusu elyazması ve nadir eser hâlindeki eski mesel derlemelerinin çağımız okuyucularının faydalanabileceği şekilde yayınlanması, atasözleri ve deyimlerin asırlar boyunca nasıl telâkki edildiğini, lafız ve mana yönünden ne gibi değişiklikler geçirdiğini takip edebilmeyi sağlayacak; ayrıca o anonim mahsullere ait çeşitli derlemelerin birbiriyle mukayese edilebilmesini kolaylaştıracaktır. 15. asırdan 20. yüzyıla kadar meydana getirilmiş atasözü toplamalarını Latin asıllı harflere aktararak neşretmenin kayda değer başka bir faydası da divan, mesnevi gibi manzum, türlü konulara ait mensur eserlerdeki

⁴ Şinâsî- Ebû'z-Ziyâ, *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*, Kostantniyye 1302/1885, s. 507-510.

⁵ Bu kelime, yazmada -tahminimize göre şin harfinin noktaları unutulduğundan- “eski” şeklindedir.

meselleri tam ve doğru biçimde tespit etmeye yardımcı olmasıdır. Bu çalışma, belirtilen hedeflere erişme yolunda yapılmış ve yapılacak ilmî faaliyetlerin bir parçasıdır.

Metin Neşrinde Tutulan Yol

Türk atasözleri, çevriyazı alfabetiyle Latin harflerine aktarılmış; Arapça, Farsça cümle, hadis ve mısraların ise aslı harfleriyle yazılması tercih edilmiştir. Açıkça söylenmesi veya yazılması söz edebine aykırı olan kaba kelimelerin belirtilmeyen harfleri yerine üç nokta konmuştur. Müstensihthen ileri geldiği tahmin edilen noksanlar, köşeli parantez içinde tamamlanmış; yanlışlar dipnotlarda düzeltilmiştir. Bazı Türkçe atasözleri ve mısraların belirtilmesi gerekli görünen kaynakları ile Arapça, Farsça cümle, hadis, mesel yahut mısraların tercüme ve -tesbit edilebildiği kadarıyla- alındıkları eserler dipnotlarda gösterilmiştir.

[METİN] [vr. 1a]

1. Topal ördeğün yorğa kaz...
2. “Sen bilürsün” déyince söz kalmaz.⁶ [vr. 1b]
3. Biñ fikr bir borc edâ étmez.⁷
4. Dilencinün yüzi kara, torbası toludur.
5. Bal tutan parmağın yalar.
6. Borcuñ yoğısa kefil ol, işün yoğısa şahid ol...
7. At binenün, kılıç kuşananuñ...
8. Deliye her gün bayram...
9. كل منجم كذاب⁸
10. Deveye şordılar: “Şan^c atun nedür?” “Kazzâz...” “Tırnağından bellüdür...” [2a]
11. Kepenege gümüş düğme yakışmaz.
12. Bayramda güzel seven aldanur.
13. İki müşterî bir kurulmuş⁹ çif[tlik]den yegdür.
14. Akmaz ise damlar.
15. Ölmüş sultānuñ kuludur.¹⁰
16. Dişi kuşdur yuvayı yapan.
17. Erenler nakde kılmışlar du^câyı.¹¹
18. Devletliye doğun geç; fuqarādan şağın geç! [2b]
19. Fağirün oğlı olmağdan devletlüye kul olmağ yegdür.
20. Veresiye du^cā kabül olmaz.
21. Şayılu koyunu kurd almaz.
22. Aşçı dükkānında aqçağa göre kıtarurlar.
23. Yitügin yitüren anası karnında arar.¹²

⁶ Bu atasözü “Sen bilirsin deyince değirmende kavga olmaz” şeklinde de kullanılır. (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi (2004). *Armağan*, hzl. Süreyya Ali Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli, Fatih Günay, Harvard Üniversitesi, s. 192).

⁷ “edâ itmez” fiilinin üstü çizilmiş ve kenarına “ödemez” yazılmıştır. Anılan atasözümüz, “Bin tasa bir borç ödemez” şeklinde de kullanılır.

⁸ “Bütün müneccimler yalancıdır.” (Bu sözün üstü, kenarına “Arabî” notu düşülerek çizilmiştir.)

⁹ Bu kelimenin üstü çizilip sözün kenarına düzeltme niyetiyle “kurmuş” (?) yazılmış.

¹⁰ Yazmada bu sözün üstü çizilmiştir.

¹¹ Bu atasözü, aruzun “mefâilün mefâilün feülün” kalıbına uygundur. 16. asır Osmanlı şairlerinden Geyveli Güvâhî’nin H. 933/ M. 1527 yılında tamamladığı *Pend-nâmesinde* “Erenler nakde kılmışdur duâyı” şeklinde yer alır. Güvâhî (1990). *Pend-nâme*, hzl. Mehmet Hengirmen, Ankara, s. 243.

¹² Bu atasözü “Yitüklü anasının koynun arar” şeklinde de kullanılmıştır. (Hengirmen 1990: 81, 225). (“karnında” kelimesi “koynunda” olmalıydı).

24. Demürünün ser-māyesi kömürde gerek.
25. Eski panbık bez olmaz.¹³
26. Her kimün bāğı var, yüreginde dāğı var. [3a]
27. Aқçaғ var ise қарнуғı aç ытma!
28. Vérdigin alamayan, aldıgın véremez.
29. Yabancı bülbülden yerli yapalaқ yegdür.
30. Beğenmez iseñ vérdigün aқçayı gérü al!
31. Ekdiye borçlı olma; ya düğünde ister, ya bayramda...¹⁴
32. Eski yār, eski Һammām...
33. At uğurlandı; şöñra mı āҺūruñ қapusını қaparsın?!...¹⁵
34. Ölü eşek bulduñ; na‘ lin çıkarmaқ istersin... [3b]
35. Māl issini söyledür.
36. Yigidün kemi olmaz, meger faқір ola...
37. İlkın uran oқcıdur; şöñra uran b...қcıdur.
38. Yiyen bilmez; doğrayan bilür.
39. ‘ Avrat evi yapar; ‘ avrat evi yıқar.
40. Ortaқlıқ ыavuқdan, yalnız yumurta yegdür.
41. Fā’ide zararuy қardaşıdur.
42. Dağ dağ üstine olm[ış]¹⁶; ev ev üstine olmamış... [4a]
43. Damla damla¹⁷ göl olur.
44. Қavilsiz giren Һaқsız çıkar.
45. Қābil şāgird üstād olur üstāddan.¹⁸
46. Tekyeyi bekleyen yer çorbayı.
47. Şağ öküze çürük şaman n’eylesün?!.
48. İşden artmaz; dişden artar.
49. Azı bilmeyen, çoğı hiç bilmez.
50. Müft sirke baldan ыatlı... [4b]
51. Evde tuz, cümlesi düz gerek.
52. ыūıye şeker, domuza palamut...
53. Қorқulu düşüñ şöñı Һayr olur.
54. Yüк bacından ağlamaz.
55. Қaқma elün қapusını, қақmasunlar қапуñı...
56. Bugünki yumurta, yarınki ыavuқdan yegdür.
57. Yemişin ye; ağacın şorma! [5a]
58. Et Һardele ile şatulur.
59. Bunda gemiler boğulur; sen şandal nereye gidersin?!.
60. Қıy aқçaya, gir bāğçeye!..

¹³ Bu atasözü, *Dede Korkut Kitabının* baş tarafında geçer. Mustafa S. Kaçalin (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*, Ankara: TDK Yay, s. 30.

¹⁴ Bu atasözü “Türke borçlu olma ya düğünde ister ya bayramda” şeklinde de kullanılır. (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi, a.g.e., s. 214).

¹⁵ Atasözünden ziyade halk tabirine benzeyen bu cümle, “At çalıdıktan sonra ahırın kapısını kapar” şeklinde de kullanılır.

¹⁶ Bu kelime sehven “olmaz” şeklinde yazılmış.

¹⁷ Bu kelimeler Arap harfleriyle sehven دمله دمله şeklinde yazılmıştır.

¹⁸ Bu atasözünün 16. asır divan şairlerinden Fevrî’nin (ö. 978/ 1571) bir mısraından doğduğı söylenebilir: “Kâr-ı aşkı yeg bilürdi husrevâ Ferhâd’dan/Kâbil-i şâgird olan üstād olur üstāddan” (Fevrî, *Divân-ı Fevrî*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail Bölümü, nr. 474, vr. 156a).

61.   Araba yağlamayınca yürümez.
62. Hamm ma giren terlemeyince olmaz.
63. Gel dönen yerden dönme.
64. G rd j pil v olmadı, d ndir lapaya...
65. Bal da bir, pahası da bir... [5b]
66. İki deliye bir uşlı  omışlar.
67. Deve boynuzını arar iken  ulağını yitirdi.
68. şu uyur, düşmen uyumaz.
69. Başkısız taştayı yel alır.¹⁹
70. Bozaya bozulmağdan, şar ba yıķılmaę yegdür.
71.  oban istedikden şonra tekeden süt  ıkarur.
72. Ev danası boğa olmaz. [6a]
73. Senden büyük olan ile řarımσαę ekme.
74. دشمن چه کند چو مهربان باشد دوست²⁰
75. قرب سلطان آتش سوزان بود²¹
76. Boş torba ile at tutulmaz.
77.  k ze boynuzı y k degül.
78. İki kedi bir arslana yeter.²²
79. Yatan arslandan gezen tilki yegdür.
80. Yatan yılanuğ  uyruęına²³ basma! [6b]
81. Senden başını eg büyük olana.²⁴
82. Senden devletli olan ile ortak olma!
83. Senden  uvvetli olan ile tutuşma!
84. Sende²⁵ bir  albur şamanı olan ile m c dele  tme!
85.  urd maћallesinde av  tmez.
86. Devletliye degnek, faķire cerime...
87. M r vvete end ze olmaz. [7a]
88.  uşına göre yuvası, aşına göre du   ası...
89. Yolu, yol ile; ormanı balta ile...
90. درویش هر كجاکه شب آمد سرای اوست²⁶
91. Erteye  alan  az dan  orķma!
92. İt  r r, kerv n geçer...
93. Edebsizden y z j şuyın şatın al!
94. Zor, oyunu bozar.
95. Domuz, domuzı  almaz. [7b]
96. Ne severüm y r mi, ne şorarum  alini...

¹⁹ Yazmada bu sözün üstü çizilmiştir.

²⁰ "Dost vefalı olduktan sonra düşman ne yapabilir?" (Sadi, *Gülistan*,  ev. Hikmet İlaydın, İstanbul 1991, s. 31). (Bu söz "F rsi" diye üstü çizilerek iptal edilmiştir).

²¹ Att r'ın *Pend-n me*'sinde geçen (Att r 1288/1871: 9) ve "Sultana yakınlık, yakıcı ateştir." manasına gelen bu söz, "F rsi" diye üstü çizilmek suretiyle iptal edilmiştir.)

²² "Besdir" kelimesinin üstü çizildikten sonra "yeter" yazılmış.

²³ Yazmada "kuyrugunu" şeklinde. Bu meseldaki "yatan yılan" mecaziyla uykudaki fitnenin kast edildiğini ve bahis konusu atasözünde "Fitne uykudadır; onu uyandırana Allah l net etsin!" (Acl n  1418/1997: II/ 108) mealindeki hadisin hatırlatıldığını söylemek mümkündür.

²⁴ Bu atasözünün "Senden büyük olana başını eg" olması gerektiği, sehven böyle yazıldığı fikrindeyiz.

²⁵ Yazmada "Senden."

²⁶ "Yoksulun sarayı gecenin geldiği yerdir." Sadi, *Gülistan*,  ev. Hikmet İlaydın, İstanbul 1991, s. 156. ( st  çizilerek iptal edilmiş ve kenarına "F rsi" yazılmıştır.)

97. Veresiye şarāb içen, iki kerre serhoş olur.
98. Paşmak balçüksüz olmaz.
99. Deşsiz hātırı-içün baykuş bāzāra gitmez.
100. Şarığum ağardığına bakma; şabun veresiyedür.
101. Dişün ağrıdığı yere dil dokunur.
102. Köpegün ağzını kemük dutar. [9a]
103. Deliye taş andurma.
104. Zamān saña uymaz ise, sen zamāna uy.
105. Yılanuñ kıyruğına²⁷ basma; şokmasın seni!
106. Doğan etsiz olmaz.
107. Kişi kendiye çıkamı bilmek gerek.
108. Bir urmaqla ağaç yıkılmaz.
109. İki re'īs bir gemiyi batırur.
110. El yumruğın yémeyen, kendi yumruğın [bozdoğan şanur.] [8b]
111. Varam gelem senüñ için, iş bitürem cānum için...
112. Tālī' olmayınca başda, rastık ne arar kaçda?!
113. Yükin tut, bacın al.
114. Ot düşdüğü yérde yanar.
115. Ökeyle kalkan ziyān ile oturur.
116. Şeremetin doğanı var désünler.
117. Kesemedigün eli öp, başuğa қо!
118. Kıuşına göre kıyruğı... [9a]
119. Bir yol sürçen atuñ boynını urmazlar.
120. Her kime yār gerek; zahmeti ihtiyār gerek.
121. Demür çiynege çelikden diş gerek.
122. Gergi (?) gerekmez iken bir gün gerek olur.²⁸
123. Ağlamak ile yār ele girmez fiñ fiñ,[elde] sim ü zer gerek, şayasın çıñ çıñ...
124. Sen kazan, sen ye.
125. Harmanda kaçır ürkütme.
126. Et ne kadar arık ise ekmek üstinde yaraşur. [9b]
127. Karda yüri; izüñi belürtme!..
128. نصیحت چوبان راحت بدنست²⁹
129. Öküz öldi, çift bozıldı...
130. Küçük taş baş yarar.
131. Şanmadıguñ yérden tavşan çıkar.
132. Yalnız taş dīvār olmaz.
133. Avcı avda, yolcu yolda gerek.
134. Yuğarı tüküren, yüzine tükürür. [10a]
135. Demür çiynege çelikden diş gerek.
136. Gergi (?) gerekmez iken bir gün gerek olur.
137. İşini fikr eyle; andan işle.
138. Deryāya³⁰ balık şatılmaz.
139. ' Ākıl düşmen, ' akılsız dostdan yegdür.

²⁷ Bu kelime yazmada "kıyruğını" şeklindedir.

²⁸ Bu ve bundan önceki söz üstü çizilerek iptal edilmiştir.

²⁹ "Çobanın nasihatı, beden rahatıdır." (Bu sözün de üstü çizilmiştir.)

³⁰ "Deryâdaki" olmalıydı.

140. قَدَمَ الخَروج قبل الولوج³¹
141. Görinen köye kılavuz lâzım degül.
142. Eḳall, ekşere tâbi' dūr.³² [10b]
143. Eski pabucı dama atarlar.
144. Ḳan eyle; ḳānūn eyleme.
145. دروغ مصلحت آمیز به از راست فتنه انگیز³³
146. کوتاه خردمند به از نادان بلند³⁴
147. Çağlayan dereden geç; epsem duran dereden geçme.
148. Biñ dostdan bir düşmen çokdur.
149. Yüksege otur; alçağa nazār eyle.
150. Şer' ile kesilen barmaḳ acımaz. [11a]
151. Aş tuz ile, tuz oran ile...
152. Danışık ile taḡ aşılır.
153. Şabr ile ḳoruk ḥelvā olur, dud yapraḡı atlas...
154. Vaḳitsiz ḳuş uçmaz.
155. Tavşana ḳaç, tazıya tut...
156. Açma sırruñı dostuna; dostuñ dostı vardır.
157. Serçeden ḳorḳan darı ekmez.
158. Serçe[ye] çubuḳ beredür. [11b]
159. Eski şehre yeñi 'ādet...
160. Ḳurduñ adı çıḳmış, tilki baş keser...
161. Tilki bāzārda ne arar?!
162. Evmekle menzil alınmaz.
163. Damladan ḳaçarken doluya uğraduḳ...
164. Ḳızıl aḳça ile 'ārifāneye ḳarışma.
165. Tavşan taḡa küsmiş; taḡuñ ḥaberi yoḳ... [12a]
166. Yügrük at, yemini arturur.
167. Zamān ile şamanı şatar.
168. 'Ārif olan ḳıldan aḡlar.
169. Tez giden, tez yorılır.
170. Deveden büyük fil var.
171. Çāpük ḳuş iki ayaḡından tütülür.
172. Kelle şaḡ olsun cihānda bir külāh eksik degül.³⁵ [12b]
173. Beni ısıdacaḳ güneşi doḡuşından bilürüm.
174. Gün doḡmadan neler doḡar?..
175. Şaḡır olan ḥayvān pek aḡırḡan olur.
176. Cānı acıyan eşek atdan yügrük olur.
177. Ḳarḡa kek[ı]ge yetişince kendi yürüyüşünü unuttı.
178. Çok arpa, atı çatladur.
179. Şaḳal başa fedā olsun! [13a]

³¹ "Girmeden önce, çıkmayı düşün..." (Yazmada bu sözün üstü çizilerek iptal edildiği belirtilmiştir).

³² Daha az olanın daha çok olana uyacağı konusunda şu mealdeki hadis anılabilir: "Binekli olan yürüyene, yürüyen oturana ve az olan çokluḡa selam verir." (Buhārî, "İsti'zân", 5, 6; Müslim, "Selâm", 1).

³³ "İyilik için söylenen yalan, fitne koparan doğrudan iyidir." (Sadi, 1991: 22). (Birinci Bölüm I. Hikâye'de).

³⁴ "Akıllı olan kısa, uzun boylu cahilden daha iyidir." (Yazmada 145 ve 146. sıradaki sözün kenarına Farisî olduğu yazılmış ve üstü çizilmiştir.)

³⁵ Bu mısra, 16. asır Osmanlı şairlerinden Bursalı Lâmiî Çelebi'nin (ö. 938/1532) divanındaki "eksük deḡül" redifli gazelde geçer. (Burmaoḡlu, 1983: 278).

180. Açuk boğaz aç kalmaz.
181. Yorganuğa göre ayağını uzat!
182. Aş koyunu gören, [içi] dolı yağ şanur.
183. Beğenmedigün taş baş yarar.
184. ³⁶ العجلة من عمل الشيطان
185. Düşmenüñ qarınca ise merdâne baq!
186. Er loğması er kırşağında kalmaz.
187. Kedi cigeri görüp yetişemez; “Bu gün orucdur” [der.] [13b]
188. Ağır başınca yeyni kalker.
189. Yuvalanan taş yosun tutmaz.³⁷
190. Yalnız eliñ şadāsı çıkmaz.
191. İki cānbāz bir ipde oynamaz.
192. Çok nāz ‘āşıkı uşandırur.
193. Cümleye muhālefet, kuvvet-i haṭādandır.³⁸
194. E[ş]egi³⁹ s...ken⁴⁰ o...uruğına katanur.
195. Kavara ile yumurta boyanmaz. [14a]
196. Eşege semeri yük olmaz.
197. Oğlan ağlamayınca meme vérmezler.
198. Baş gidince ayak pāyidār olmaz.
199. Qarınca kanatlandıqca zevāli yaqındur.
200. Gün günden kütlu olur.
201. Yüzine göre tabancasın ur!
202. Ālet işler; el ögünür.
203. Demür tavında yapışur. [14b]
204. Mızraq çuvala girmez.
205. Düşmen düşmenüñ hālinden bilmez.
206. Elçiye zevāl yoqdur.⁴¹
207. Kırklarun birinden kan almışlar, cümlesinden akmış...
208. El üstine el vardur ‘arşa çıkınca...
209. Qanı kanla yumazlar; qanı şuyla yurlar.
210. Bal bal démekle ağız tatlı olmaz. [15a]
211. Tatlı ye; tatlı söyle.
212. Tatlı dil, yerden yılanı çıkarır.
213. Şabır, selāmet; evmek, melāmet...
214. Haleb onda⁴² ise arşun bunda...
215. Qurı yanında yaş da yanar.

³⁶ “Acele, şeytanın işindedir.” Bu sözün kaynağının, “Teenni Rahman’dan, acele şeytandır.” (*Tirmizî*, “Birr”, 66) manasındaki hadis olduğu söylenebilir. (Anılan cümleinin kenarında Arapça olduğu belirtilerek üstü çizilmiştir).

³⁷ Bu atasözünün de üstü çizilmiştir.

³⁸ Bu sözün üstü çizilmiştir.

³⁹ Bu kelime, yazmada –tahminimize göre şîn harfinin noktaları unutulduğundan- “eski” şeklindedir.

⁴⁰ Bu kelimenin üstü çizilmiş, kenarına “süren” kelimesi yazılmıştır. Anılan atasözünün “Eşeği süren o...uruğuna katlanır” şekline de derlemelerde rastlanmaktadır. Belki de ilk biçimde işaret edilen kelime, kaba ve edebe aykırı olduğundan böyle değiştirilmiştir.

⁴¹ Bu atasözünün dayanağının şu mealdeki hadis olduğunun söylemek mümkündür: “Eğer elçi öldürülmez hükmü olmasaydı, boynunuzu vururdum” (*Ebû Dâvud*, “Cihād”, 166). Anılan hadis, halk arasında kısaca “Elçi öldürülmez” şeklinde bilinir.

⁴² Bu kelime orada manasında “anda” olmalı.

216. Gücle giden köpek av almaz.
217. Şeytân evini yıkmaz. [15b]
218. Tez biten, tez yiter.
219. B...ka çalı bulaşınca dolaş.⁴³
220. Yılanuñ sevmedügi yarpuz, o da burnı dibinde biter...
221. ‘Āriyet⁴⁴ ata binen tez iner.
222. من لم يذق لم يعرف⁴⁵
223. كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عَقُولِهِمْ⁴⁶
224. Kepenek altında er yatur.

Dizin

- Açma sırruñı dostuna; dostuñ dostı vardır. (156)
Açuk boğaz aç kalmaz. (180)
Ağır başınca yeyni kalker. (188)
Ağlamağ ile yār ele girmez fiñ fiñ,[elde] sîm ü zer gerek, şayasın çıñ çıñ...(123)
‘Ākıl düşmen, ‘ağılsız dostdan yegdür. (139)
Ağ koyunu gören, [içi] dolı yağ şanur. (182)
Ağçañ var ise karnuñı aç tutma! (27)
Ağmaz ise damlar. (14)
Ālet işler; el ögünür. (202)
‘Araba yağlamayınca yürümez. (61)
‘Ārif olan kıldan anlar. (168)
‘Āriyet⁴⁷ ata binen tez iner. (221)
‘Avrat evi yapar; ‘avrat evi yıkar. (39)
Aş tuz ile, tuz oran ile... (151)
Aşçı dükkânında ağçaña göre kıotarurlar. (22)
At binenüñ, kılıç kuşananuñ... (7)
At uğurlandı; sonra mı āhūruñ kapusını kaparsın?!..⁴⁸ (33)
Avcı avda, yolcu yolda gerek. (133)
Azı bilmeyen, çoğı hîç bilmez. (49)
Bal bal demekle ağız tatlı olmaz. (210)
Bal da bir, pahası da bir... (65)
Bal tutan parmağın yalar. (5)
Başkısız tahtayı yel alur.⁴⁹ (69)
Baş gidince ayak pāyidār olmaz. (198)
Bayramda güzel seven aldanur. (12)
Begenmedigün taş baş yarar. (183)

⁴³ “B...ka bulaşınca çalıyı dolaş” şeklinde olmalı. “Pisliğe bulaşınca kadar çalıyı dolaş” manasına gelen bu atasözü, “İtle (köpekle) dalaşmaktan çalıyı dolaşmak yeğdir.” şeklinde de kullanılır.

⁴⁴ Bu kelime, asıl metinde “ ‘Āriyeti” şeklinde yazılmış.

⁴⁵ “Tatmayan bilmez.” (Yazmada anılan Arapça sözün altına “Datmayan bilmez” karşılığı da sonradan başka bir kalemle kaydedilmiştir).

⁴⁶ “İnsanlara akıllarının ereceği derecede söz söyleyin.” mealinde hadis. (Yazmada bu sözün altına “Adamlara söyleş, ‘akılları[na] göre.” tercümesi de başka bir kalemle kaydedilmiştir). İbn Abbas’tan rivayet edilen bu hadisin senedinin zayıf olduğu belirtilmiştir. (Yılmaz 2013: 365).

⁴⁷ Bu kelime, asıl metinde “ ‘Āriyeti” şeklinde yazılmış.

⁴⁸ Atasözünden ziyade halk tabirine benzeyen bu cümle, “At çalındıktan sonra ahırın kapısını kapar” şeklinde de kullanılır.

⁴⁹ Yazmada bu sözün üstü çizilmiştir.

- Begenmez isen vèrdiğün akçayı gèrü al! (30)
Beni ısıdacak güneşi doğuşından bilürüm. (173)
Biñ dostdan bir düşmen çoğdur. (148)
Biñ fikr bir borc edā étmez.⁵⁰ (3)
Bir urmaqla ağaç yıkılmaz. (108)
Bir yol sürçen atun boynını urmazlar. (119)
B...ka çalı bulaşınca dolaş.⁵¹ (219)
Borcuñ yoğısa kefil ol, işün yoğısa şāhid ol... (6)
Boş torba ile at tutulmaz. (76)
Bozaya bozulmağdan, şarāba yıkılmağ yegdür. (70)
Bugünkü yumurta, yarınki tavuğdan yegdür. (56)
Bunda gemiler boğulur; sen şandal nereye gidersin?!. (59)
Cānı acıyan eşek atdan yügrük olur. (176)
Cümleye muhālefet, kuvvet-i haṭādandır.⁵² (193)
Çağlayan dereden geç; epsem duran dereden geçme. (147)
Çāpük kuş iki ayağından tutilur. (171)
Çoban istedikden sonra tekeden süt çıkarur. (71)
Çok arpa, atı çatladur. (178)
Çok nāz ‘ aşıkı uşandurur. (192)
Dağ dağ üstine olm[ış]⁵³; ev ev üstine olmamış... (42)
Damla damla⁵⁴ göl olur. (43)
Damladan kaçarken doluya uğraduğ... (163)
Danışık ile tağ aşılır. (152)
Deliye her gün bayram... (8)
Deliye taş aındurma. (103)
Demür çiynege çelikden diş gerek. (121, 135)
Demür tavında yapışur. (203)
Demürçinün ser-māyesi kömürde gerek. (24)
Deñsiz hātırı-içün baykuş bāzāra gitmez. (99)
(90) ⁵⁵ درویش هر کجاکه شب آمد سرای اوست
Deryāya⁵⁶ balık şatılmaz. (138)
Deve boynuzını arar iken kulağını yitirdi. (67)
Deveden büyük fil var. (170)
Deveye şordılar: “Şan‘ atun nedür?” “Kazzāz...” “Tırmağından bellüdür...” (10)
Devletliye degnek, faķire cerīme... (86)
Devletliye doğun geç; fuķarādan şaķın geç! (18)
Dilencinün yüzi kara, torbası töludur. (4)
Dişi kuşdur yuvayı yapan. (16)

⁵⁰ “edā itmez” filinin üstü çizilmiş ve kenarına “ödemez” yazılmıştır. Anılan atasözümüz, “Bin tasa bir borç ödemez” şeklinde de kullanılır.

⁵¹ “B...ka bulaşınca çalıyı dolaş” şeklinde olmalı. “Pisliğe bulaşınca kadar çalıyı dolaş” manasına gelen bu atasözü, “İtle (köpekle) dalaşmaktan çalıyı dolaşmak yeğdir.” şeklinde de kullanılır.

⁵² Bu sözün üstü çizilmiştir.

⁵³ Bu kelime sehven “olmaz” şeklinde yazılmış.

⁵⁴ Bu kelimeler Arap harfleriyle sehven دمله دمله şeklinde yazılmıştır.

⁵⁵ “Yoksulun sarayı gecenin geldiği yerdur.” (Sadi, 1991: 156). (Üstü çizilerek iptal edilmiş ve kenarına “Fârsî” yazılmıştır.)

⁵⁶ “Deryâdaki” olmalıydı.

- Dişüñ ağırdığı yere dil dokunur. (101)
Doğan etsiz olmaz. (106)
Domuz, domuzu çalmaz. (95)
دروغ مصلحت آمیز به از راست فتنه انگیز⁵⁷ (145)
دشمن چه کند چو مهربان باشد دوست⁵⁸ (74)
Düşmen düşmenün hālinden bilmez. (205)
Düşmenün qarınca ise merdâne bak! (185)
Edebsizden yüzün şuyın şatın al! (93)
Eğall, ekşere tâbi' dūr.⁵⁹ (142)
Ekdiye borçlı olma; ya düğünde ister, ya bayramda...⁶⁰ (31)
العجلة من عمل الشيطان⁶¹ (184)
El üstine el vardur 'arşa çıkınca... (208)
El yumruğın yémeyen, kendi yumruğın [bozdoğan şanur.] (110)
Elçiye zevāl yokdur.⁶² (206)
Er loğması er kuruşında qalmaz. (186)
Erenler nakde kılmışlar du' âyî.⁶³ (17)
Erteye kalan kaçādan korkma! (91)
Eski pabucı dama atarlar. (143)
Eski panbık bez olmaz.⁶⁴ (25)
Eski şehre yeñi 'âdet... (159)
Eski yâr, eski hammâm... (32)
Eşege semeri yük olmaz. (196)
E[ş]legi⁶⁵ s...ken⁶⁶ o...uruğına katlanur. (194)
Et hardele ile şatulur. (58)
Et ne kadar arık ise ekmek üstinde yaraşur. (126)
Ev danası boğa olmaz. (72)
Evde tuz, cümlesi düz gerek. (51)
Evmekle menzil alınmaz. (162)
Faķîrün oğlı olmağdan devletlüye kul olmağ yegdür. (19)

⁵⁷ "İyilik için söylenen yalan, fitne koparan doğrudan iyidir." (Sadi, 1991: 22). (Birinci Bölüm I. Hikâye'de).

⁵⁸ "Dost vefalı olduktan sonra düşman ne yapabilir?" (Sadi, 1991: 31). (Bu söz "Fârsî" diye üstü çizilerek iptal edilmiştir).

⁵⁹ Daha az olanın daha çok olana uyacağı konusunda şu mealdeki hadis anılabilir: "Binekli olan yürüyene, yürüyen oturana ve az olan çokluğa selam verir." (Buhârî, "İsti'zân", 5, 6; Müslim, "Selâm", 1).

⁶⁰ Bu atasözü "Türke borçlu olma ya düğünde ister ya bayramda" şeklinde de kullanılır. (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi, 2004: 214).

⁶¹ "Acele, şeytanın işindedir." Bu sözün kaynağının, "Teenni Rahman'dan, acele şeytandandır." (Tirmizî, "Birr", 66) manasındaki hadis olduğu söylenebilir. (Anılan cümlelerin kenarında Arapça olduğu belirtilerek üstü çizilmiştir).

⁶² Bu atasözünün dayanağının şu mealdeki hadis olduğunun söylemek mümkündür: "Eğer elçi öldürülmez hükmü olmasaydı, boynunuzu vururdum" (Ebû Dâvud, "Cihâd", 166). Anılan hadis, halk arasında kısaca "Elçi öldürülmez" şeklinde bilinir.

⁶³ Bu atasözü, aruzun "mefâilün mefâilün feülün" kalıbına uygundur. 16. asır Osmanlı şairlerinden Geyveli Güvâhî'nin H. 933/M. 1527 yılında tamamladığı *Pend-nâmesinde* "Erenler nakde kılmışdur duâyı" şeklinde yer alır. Güvâhî, *Pend-nâme*, hzl. Mehmet Hengirmen, Ankara, 1990, s. 243.

⁶⁴ Bu atasözü, *Dede Korkut Kitabının* baş tarafında geçer. Mustafa S. Kaçalın, *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*, Ankara: TDK Yay, 2017, s. 30.

⁶⁵ Bu kelime, yazmada –tahminimize göre şîn harfinin noktaları unutulduğundan- "eski" şeklindedir.

⁶⁶ Bu kelimenin üstü çizilmiş, kenarına "süren" kelimesi yazılmıştır. Anılan atasözünün "Eşegi süren o...uruğuna katlanır" şekline de derlemelerde rastlanmaktadır. Belki de ilk biçimde işaret edilen kelime, kaba ve edebe aykırı olduğundan böyle değiştirilmiştir.

- Fā'ide zararın karşıdır. (41)
Gel dénen yerden dönme. (63)
Gergi (?) gerekmez iken bir gün gerek olur.⁶⁷ (122, 136)
Gördün pilāv olmadı, döndür lapaya... (64)
Görünen köye kılavuz lâzım degül. (141)
Gücle giden köpek av almaz. (216)
Gün doğmadan neler doğar?.. (174)
Gün günden kutlu olur. (200)
Haleb onda⁶⁸ ise arşun bunda... (214)
Hammāma giren terlemeyince olmaz. (62)
Harmanda kaçır ürkütme. (125)
Her kime yār gerek; zaḥmeti ihtiyār gerek. (120)
Her kimün bāğı var, yüreginde dāğı var. (26)
İki cānbāz bir ipde oynamaz. (191)
İki deliye bir uşlı kırmışlar. (66)
İki kedi bir arslana yeter.⁶⁹ (78)
İki müşteri bir kurulmuş⁷⁰ çif[tlik]den yegdür. (13)
İki re'is bir gemiyi batırur. (109)
İlkin uran oğcıdur; sonra uran b...kıcıdur. (37)
İşden artmaz; dişden artar. (48)
İşini fikr eyle; andan işle. (137)
İt ürür, kervān geçer... (92)
Kābil şāgird üstād olur üstāddan.⁷¹ (45)
(140) ⁷² قَدَمُ الْخُرُوجِ قَبْلَ الْوُلُوجِ
Kağma elün kapusını, kağmasunlar kapuñı... (55)
Kān eyle; kānūn eyleme. (144)
Kānı kānla yumazlar; kani şuyla yurlar. (209)
Karda yūri; izūñi belürtme!.. (127)
Kargā kek[ı]ge yetişince kendi yürüyüşünü untdı. (177)
Kārinca katanlandıkca zevāli yakındur. (199)
Kāvāra ile yumurta boyanmaz. (195)
Kāvilsiz giren ḥaksız çıkar. (44)
Kedi cigeri görüp yetişemez; “Bugün orucdur” [der.] (187)
Kelle sağ olsun cihānda bir külāh eksik degül.⁷³ (172)
(223) ⁷⁴ كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عَقُولِهِمْ
Kepenege gümüş düğme yakışmaz. (11)

⁶⁷ Bu ve bundan önceki söz üstü çizilerek iptal edilmiştir.

⁶⁸ Bu kelime orada manasında “anda” olmalı.

⁶⁹ “Besdir” kelimesinin üstü çizildikten sonra “yeter” yazılmış.

⁷⁰ Bu kelimenin üstü çizilip sözün kenarına düzeltme niyetiyle “kurmuş” (?) yazılmış.

⁷¹ Bu atasözünün 16. asır divan şairlerinden Fevrî'nin (ö. 978/ 1571) bir mısraından doğduğu söylenebilir: “Kâr-ı aşkı yeg bilürdi husrevâ Ferhâd'dan/ Kâbil-i şāgird olan üstād olur üstāddan” (Fevrî, *Dîvân-ı Fevrî*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail Bölümü, nr. 474, vr. 156a).

⁷² “Girmeden önce, çıkmayı düşün...” (Yazmada bu sözün üstü çizilerek iptal edildiği belirtilmiştir).

⁷³ Bu mısra, 16. asır Osmanlı şairlerinden Bursalı Lâmiî Çelebi'nin (ö. 938/ 1532) divanındaki “eksük degül” redifli gazelde geçer (Burmaoğlu, 1983: 278).

⁷⁴ “İnsanlara akıllarının ereceği derecede söz söyleyin.” mealinde hadis. (Yazmada bu sözün altına “Adamlara söyleş, ‘akılları[na] göre.” tercümesi de başka bir kalemle kaydedilmiştir). İbn Abbas'tan rivayet edilen bu hadisin senedinin zayıf olduğu belirtilmiştir.

- Kepenek altında er yatur. (224)
Kesemediğün eli öp, başuğa қо! (117)
Қırқларуң биринден қан алmışлар, cümlesinden aқmış... (207)
Қıy aқçaya, gir bāğçeye!.. (60)
Қızıl aқça ile ‘ārifāneye қarıрма. (164)
Kişi kendiye çıkanı bilmek gerek. (107)
Қorқulu düşün şoңı һayr olur. (53)
Köpegün ağızını kemük dutar. (102)
قرب سلطان آتش سوزان بود⁷⁵ (75)
Қurd maһallesinde av étmez. (85)
Қurduң adı çıқmış, tilki baş keser... (160)
Қurı yanında yaş da yanar. (215)
Қuşına göre қуyruğı... (118)
Қuşına göre yuvası, aşına göre du‘ āsı... (88)
كوتاه خردمند به از نادان بلند⁷⁶ (146)
Küçük taş baş yarar. (130)
كل منجم كذاب⁷⁷ (9)
Māl issini söyledür. (35)
من لم يذق لم يعرف⁷⁸ (222)
Mızraқ çuvala girmez. (204)
Müft sirke baldan tatlı... (50)
Mürüvete endāze olmaz. (87)
نصيحت چوبان راحت بدنست⁷⁹ (128)
Ne severüm yārümi, ne şorarum һālini... (96)
Oğlan aғlamayınca meme vérmezler. (197)
Ortaқlık tavuқdan, yalıңız yumurta yegdür. (40)
Ot düşdügi yérde yanar. (114)
Ökeyle қалқан ziyān ile oturur. (115)
Öküз öldi, çift bozıldı... (129)
Öküze boynuzı yük degül. (77)
Ölmiş sultānuң қulıdur.⁸⁰ (15)
Ölü eşek bulduң; na‘ lin çıқarmaқ istersin... (34)
Paşmaқ balçıқsız olmaz. (98)
Şabır, selāmet; evmek, melāmet... (213)
Şabr ile қоруқ һelvā olur, dud yaprağı atlas... (153)
Şağ öküze çürük şaman n’eylesün?!. (47)
Şağır olan һayvān pek aңırған olur. (175)
Şaқal başa fedā olsun! (179)
Şanmadıғuң yérden tavşan çıқar. (131)

⁷⁵ Attâr’ın *Pend-nâme*’sinde geçen (Attâr 1288/1871: 9) ve “Sultana yakınlık, yakıcı ateştir.” manasına gelen bu söz, “Fârsî” diye üstü çizilmek suretiyle iptal edilmiştir.)

⁷⁶ “Akıllı olan kısa, uzun boylu cahilden daha iyidir.” (Yazmada 145 ve 146. sıradaki sözün kenarına Fârsî olduğı yazılmış ve üstü çizilmiştir.)

⁷⁷ “Bütün müneccimler yalancıdır.” (Bu sözün üstü, kenarına “Arabî” notu düşülerek çizilmiştir.)

⁷⁸ “Tatmayan bilmez.” (Yazmada anılan Arapça sözün altına “Datmayan bilmez” karşılığı da sonradan başka bir kalemle kaydedilmiştir.)

⁷⁹ “Çobanın nasihatı, bedeninin rahatıdır.” (Bu sözün de üstü çizilmiştir.)

⁸⁰ Yazmada bu sözün üstü çizilmiştir.

- Şarığum ağardığına bakma; şabun veresiyedir. (100)
Şayılı koyunu kurd almaz. (21)
“Sen bilürsün” déyince söz kalmaz.⁸¹ (2)
Sen kıazan, sen ye. (124)
Sende⁸² bir kıalbur şamanı olan ile mücâdele étme! (84)
Senden başını eg büyük olana.⁸³ (81)
Senden büyük olan ile şarımsak ekme. (73)
Senden devletli olan ile ortak olma! (82)
Senden kıuvvetli olan ile tutuşma! (83)
Serçe[ye] çubuk beredir. (158)
Serçeden kıorқан darı ekmez. (157)
Şu uyur, düşmen uyumaz. (68)
Şeremetin doğanı var désünler. (116)
Şer^c ile kesilen barmaq acımaz. (150)
Şeyfân evini yıkmaz. (217)
Tekyeyi bekleyen yer çorbayı. (46)
Tez biten, tez yiter. (218)
Tez giden, tez yorılır. (169)
Tilki bāzârda ne arar?!. (161)
Tāli^c olmayınca başda, rastık ne arar kıaşda?!. (112)
Tatlı dil, yerden yılanı çıkarır. (212)
Tatlı ye; tatlı söyle. (211)
Tavşan tağa küsmiş; tağun haberi yok... (165)
Tavşana kaç, tazıya tut... (155)
Topal ördegüne yorğa kıaz... (1)
Tūfiye şeker, domuza palamut... (52)
Va kıitsiz kıuş uçmaz. (154)
Varam gelem senün için, iş bitürem cānum için... (111)
Vérdiğin alamayan, aldığın véremez. (28)
Veresiye du‘ā kıabül olmaz. (20)
Veresiye şarāb için, iki kerre serhoş olur. (97)
Yabancı bülbülden yerli yapalaқ yegdür. (29)
Yalnız elin şadāsı çıkımaz. (190)
Yalnız taş dīvār olmaz. (132)
Yatan arslandan gezen tilki yegdür. (79)
Yatan yılanuқ kıuyruğına⁸⁴ basma! (80)
Yemişin ye; ağacın şorma! (57)
Yılanuқ kıuyruğına⁸⁵ basma; şokmasın seni! (105)
Yılanuқ sevmedüğü yarpuz, o da burnı dibinde biter... (220)

⁸¹ Bu atasözü “Sen bilirsin deyince değirmende kavga olmaz” şeklinde de kullanılır. (Edirneli Ahmed Bâdî Efendi (2004). *Armağan*, hzl. Süreyya Ali Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli, Fatih Günay, Harvard Üniversitesi, s. 192).

⁸² Yazmada “Senden.”

⁸³ Bu atasözünün “Senden büyük olana başını eğ” olması gerektiği, sehven böyle yazıldığı fikrindeyiz.

⁸⁴ Yazmada “kıuyruğını” şeklinde. Bu meseldeki “yatan yılan” mecazıyla uykudaki fitnenin kast edildiğini ve bahis konusu atasözünde “Fitne uykudadır; onu uyandırana Allah lânet etsin!” (Aclûnî, 1418/1997: II/ 108) mealindeki hadisin hatırlatıldığını söylemek mümkündür.

⁸⁵ Bu kelime yazmada “kıuyruğını” şeklindedir.

Yigidün kemi olmaz, meger fakîr ola... (36)
Yitügin yitüren anası karnında arar.⁸⁶ (23)
Yiyen bilmez; doğrayan bilür. (38)
Yolı, yol ile; ormanı balta ile... (89)
Yorganuğa göre ayağını uzat! (181)
Yuğarı tüküren, yüzine tükürür. (134)
Yuvalanan taş yosun tutmaz.⁸⁷ (189)
Yügrük at, yemini arturur. (166)
Yük bacından ağlamaz. (54)
Yükin tut, bacın al. (113)
Yüksege otur; alçağa nazar eyle. (149)
Yüzine göre tabancasın ur! (201)
Zamân ile şamanı şatar. (167)
Zamân saña uymaz ise, sen zamâna uy. (104)
Zor, oyunu bozar. (94)

KAYNAKÇA

- Attâr (1288/1871). *Pend-nâme*, İstanbul.
- BEKAR, Beytullah (2019). "Dresden Kütüphanesinde 1689 Tarihli Mecmua İçindeki Arap Harfli Türk Atasözü Derlemesi", *Turkish Studies Language and Literature*, 14/2, ss. 399-426.
- BURMAOĞLU, Hamit Bilen (1983). *Lâmi'î Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- CEYHAN, Âdem (2011). "Bazı Yazma ve Basma Türk Atasözü Derlemeleri", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, ss. 175-225.
- Dîvân-ı Fevrî*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail nr. 474.
- Edirneli Ahmed Bâdî Efendi (2004). *Armağan*, hzl. Süreyya Ali Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli, Fatih Günay, Harvard Üniversitesi.
- EKİNCİ, Ramazan (2015). "Fehîm-i Kadîm'e Mâl Edilen Bir Atasözleri Kitapçığı: Durûb-ı Emsâl-i Türkî", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/1, ss. 163-185.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1971). "İtalya Kütüphanelerindeki bazı İslâmî ve Türkçe Yazmalar II", *İÜ Edebiyat Fakültesi İslâm Tetkikleri Dergisi*, IV/3-4, ss. 34-53.
- HENGİRMEN, Mehmet (1990). *Güvâhî, Pend-nâme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İZBUDAK, Velet (1936). *Atalar Sözü*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- KAÇALIN, Mustafa S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*, Ankara: TDK Yay.
- KIRIMLI, Sadi G. (1939). *Atalar Sözü*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Sadi (1991). *Gülîstan*, çev. Hikmet İlaydın, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- Şinâsî-Ebü'z-Ziyâ (1302/1885). *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*, Kostantıniyye: Matbaa-i Ebü'z-Ziyâ.
- YILMAZ, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, İstanbul: Kesit Yay.
- YILMAZ, Ozan (2015). *Necâtî Bey Dîvânı*, Ankara: AKM Başkanlığı Yay.

⁸⁶ Bu atasözü "Yitüklü anasının koynın arar" şeklinde de kullanılmıştır. (Hengirmen, 1990: 81, 225). ("karnında" kelimesi "koynında" olmalıydı).

⁸⁷ Bu atasözünün de üstü çizilmiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Bu yazının tamamı iki yazar tarafından hazırlanmıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Ricamız üzerine yazımızı neşrinden önce okuyan ve bazı düzeltmelerde bulunan Prof. Dr. Mustafa Kaçalın'e teşekkür ederiz.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir.

ŞAH İBRAHİM VELİ OCAĞI'NA BAĞLI BİR ZİYARET YERİ: "KARA DİREK"¹

A Visiting Place Conected to Shah İbrahim Velî: "Kara Direk"

Dr. Öğr. Üyesi Altuğ ORTAKCI*

ÖZ

İnanç, ritüeller ve uygulamalar, toplumlar için vazgeçilmezdir ve bu uygulamalar bireyin gereksinimleri doğrultusunda da ihtiyaçlılar. Bu ihtiyaç, halk hekimliğı bağlamında düşünüldüğünde, kimilerince teslimiyet düzeyinde bir inanç kimilerine göre de halkın psikoterapisi olarak düşünülen makamlarda, türbelerde sağaltılır. Bununla birlikte bir mezara ev sahipliğı yapmayan ya da evliyanın makamı olmadığı halde türlü istek, ihtiyaç ve dilekler için başvuru yerler vardır. Bu yerler genellikle kayalar, ağaçlar, pınarlar, ılıcalar gibi tabiat unsurlarından meydana gelir. İşte bu türlü bir inanç ve sağaltım yerlerinden biri de Çorum'a bağlı Dereköy' deki Kara Direk ziyaretgâhıdır. Özellikle felç ve sara hastalarının ziyaret yeri olan "Kara Direk" de hastalıkların sağaltımına yönelik yapılan uygulamalar ve ritüeller bulunmaktadır. Kara Direk makamı aynı zamanda Şah İbrahim Velî'nin hatırası olarak da değerlendirilmektedir. Şah İbrahim Velî'ye ait "yedi günlük ölüyü diri kılma" hadisesi de makamın bulunduğu çevrede bir sözlü kültür anlatısı olarak canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bu anlatı aynı zamanda şifa kaynağı olarak görülen Kara Direk'in mevcudiyetinin de temeli olarak görülmektedir. Kısaca bu çalışma esas olarak Şah İbrahim Velî etrafında oluşan anlatıların, halk inançları bağlamında bahsi geçen ritüellerin, doğa kültleri ve sözlü kültür ilişkisi bağlamında incelenmesi şeklindedir. Diğer yönüyle de hem alandan hem de internet ortamından derleme çalışmasıdır. Ayrıca, Malatya Mezirne'de bulunan Kara Direk Dergâhı ile bağlantılı olduğu söylenen bu ziyaret mekânında bulunan Kara Direk'in kökeni ile ilgili sorulara da cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şah İbrahim Velî, Kara Direk, Halk İnançları, Ağaç Kültü.

ABSTRACT

Beliefs, rituals and practices are indispensable for societies and these practices are also necessary in line with the needs of the individual. When this need is considered in the context of folk medicine, it is cured in mausoleums, which is considered by some as a belief at the level of surrender and by others as a psychotherapy of the people. However, there are places that do not host a tomb or are resorted to for all kinds of requests, needs and wishes even though they are not the authority of the saint. These places usually consist of natural elements such as rocks, trees, springs and hot springs. One of the places of belief and treatment of this kind is the "Kara Direk" pilgrimage site in Dere Village of Çorum. There are practices and rituals for the treatment of diseases in the "Kara Direk", which is a place to visit especially for paralysis and epilepsy patients. The Kara Direk makam is also considered to be the memory of Shah İbrahim Veli. The incident of "reviving the seven-day dead" of Shah İbrahim Veli, which is told as an oral culture narrative in the context of the office, is also alive. This narrative is also seen as the basis of the existence of the Kara Direk, which is seen as a source of healing. In short, this study is mainly in the form of examining the narratives formed around Shah İbrahim Veli, the rituals mentioned in the context of folk beliefs, in the context of nature cults and oral culture relationship. On the other hand, it is a compilation study from both the field and the internet. In addition, answers were sought to the questions about the origin of the Kara Direk in this visiting place, which is said to be connected with the Black Pole Lodge in Malatya Mezirne.

Keywords: Shah İbrahim Velî, Kara Direk, Folk Beliefs, Cult of the Tree.

¹ 31 Ocak 2018- 2 Şubat 2018 tarihleri arasında Kayseri'de gerçekleştirilen "(USBİK) I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde" sunulan ve özet kitapçığında yayınlanan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş tam metnidir. Makalede kullanılan derleme verileri 2017'de gerçekleştirilen alan araştırmasına dayanmaktadır.

* Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çorum/TÜRKİYE, altugortakci@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5797-8470.

GİRİŞ

Anadolu coğrafyası, ziyaret yerleri, makamlar ve halk inançları bağlamında düşünüldüğünde oldukça zengin bir kültürel birikime sahiptir. Bu birikimin önemli yansımalarından biri de Çorum'dur. Merkez ve ilçeler de dâhil olmak üzere türbe, yatır, baba, dede, horasan erenleri gibi isimlerle tanınan makamlar hem yerel halk tarafından hem de çevre illerden gelen ziyaretçiler tarafından sıklıkla ziyaret edilir. Bahsi geçen makam ifadesi, velilerin mezarlarının bulunduğu yahut hatıralarının olduğu yere verilen isim (Kaya, 200: 469) anlamında kullanılmaktadır ki bu konu bir anlamda da İslamiyet öncesi inanç sistemlerine bağlı, kültler, âdet, inanç ve pratiklerle de ilişkilidir. Kült kısaca, "Yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamındadır ve bu saygı ve tapınış, duayı, kurbanı, dinsel tören olan belli ritleri gerektirmektedir" (Artun, 2021: 117).

"Eski Türklere göre bütün tabiat, bugün ancak ruh diye ifade edebileceğimiz gizli güçlerle doludur. Dağlar, tepeler, ağaçlar ve kayalar hisseden, işiten, iyilik veya kötülük yapabilen varlıklardır; daha doğrusu bunları yapan onlardaki gizli güçlerdir. Bundan dolayıdır ki, eski Türkler bu varlıkların bizzat kendilerine değil, işte bu gizli güçlere takdis hissi beslemişler ve korku, minnettarlık, saygı karışımı bir tavır takınmışlardır." (Ocak, 2010: 65).

Bu bağlamda Çorum ve çevresinde yer alan ve araştırmaya konu edilen makamla ilgili anlatıların ve uygulanan pratiklerin Ocak'ın yukarıda işaret ettiği İslamiyet öncesi temellerle de bağlantısı olduğu söylenebilir. Çünkü gerek araştırmaya konu edilen makamla ilgili veriler gerekse Çorum'da yer alan diğer mekânlar, Ocak'ın ifade ettiği kült anlayışıyla birebir uyumlu verileri özellikle sözlü kültür ortamında halen canlı bir şekilde taşımaktadır. Diğer yandan bu kutlu yerlerin hem atalar kültü hem de doğa kültlerinden ağaçla olan ilişkisine değinmek gereklidir. Çünkü Kara Direk olarak nitelenen makamın bu ağaç kültüyle de ilişkili bir değere sahip olduğu aşağıda açıklanacaktır. Burada Türk mitolojisinde ağaç/ağaç ruhu ile ilgili şu bilgilere değinmekte fayda var. Beydilli'nin aktarımına göre ağaç ruhu;

"Sibirya'da yaşayan Yakut (Saha) halkının inanışında yeryüzü görüntüsünün kişileştirilmiş formu olup, tabiatın, mutluluk ile refahın, bitki ve evcil hayvanların koruyuculuğunu üstlenmiş, büyük kayın ağaçları üzerinde (Bir başka yoruma göre Ülgen'in evine değin uzanan Dünya ağacında) yaşadığına inanılan bir tanrıçanın adıdır. Işıldayan bir yüz ve beyaz saçlara sahip yaşlı kadın olarak tasvir edilerek, düz alanlarda küçük kasırgalar halinde dolaştığına, Ereke veya Cereke adlı bir oğlu ve Kırkıttar adlı bir kızı olduğuna inanılmaktadır. Yaz başlangıcında dallarının kırmanın kesinlikle yasak olduğu kutsal ve yaşlı bir ağacın altında adına kurban kesilmektedir." (2005: 14)

Türk mitolojisinin ve eski Türklerin dini sistemlerinin önemli verilerinden biri de ağaç ile ilgili olan koruyucu/cezalandırıcı ruh olgusudur. Aan Alahçın Hatun, Aan Darhan Hatun ismiyle bilinen ağaç ruhu, Beydilli'nin yukarıdaki alıntıda işaret ettiği gibi "yaşlı bir kadın" olarak tasvir edilmektedir. Benzer bir anlatı bugün Çorum ve çevresinde sözlü kültür

ortamında hala canlı bir şekilde yaşamaktadır. Özellikle Alevi nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ve köylerde kutlu/kutsal olarak kabul edilen bir ağaca (bu ağaçlar genellikle çam, ardıç, kayın, meşe, dut) zarar vermenin kesinlikle yasaklandığı bilinmektedir. Bu noktada, makalenin yazarının bu bölgede yürüttüğü başka bir alan araştırması esnasında "bir dalını bile göndermez", "bir mozağını (kozalak) göndermez", "bir paludunu (pelit) göndermez" şeklinde duyduğu ağaç ile ilgili ifadeler, ağaçlar etrafında yaşanan doğaüstü tecrübelerin varlığını da ortaya çıkarmıştır. Bu anlatılar ya bireysel doğaüstü tecrübe olan memorat şeklinde ya da o bölgedeki insanların genelini ilgilendiren ve ağaca zarar verilmesinin önüne geçen efsane haline büründüğü araştırmalar esnasında görülmüştür. Bahsi geçen kutsal ağaçlara yönelik anlatılar özellikle rüya motifi ile ilişkilendirilerek, "dalını ya da herhangi bir parçasını" kesmenin/kırmanın neticesinde bu işe girişen kişiye rüyasında darlık/baskı uygulayarak kesilen/kırılan parçanın ilgili mekâna geri getirilmesine yöneliktir. Kişi, rüyada gördüğü bu baskı neticesinde bilerek ya da bilmeyerek aldığı ağaç parçasını mümkün olan en kısa zamanda ilgili yere geri götürür ya da eğer ağaç parçasını kullanıp yok ettiyse onun yerine kurban keser. Kısaca, kutsal kabul edilen ağaçlar ile ilgili anlatılar Çorum yöresinde Türk mitolojisinin izlerini saklar mahiyette halen canlı bir şekilde yaşamaktadır. Kara Direk'in de ilerideki bölümlerde aktarılacağı üzere Malatya'nın Mezirme ilçesinden (şimdiki ismiyle Ballıkaya) Şah İbrahim Velî tarafından getirilen/gönderilen bir ağaç olduğu bilgisi mevcuttur (KK 1). Dolayısıyla ağaç kültürünü ilgilendiren anlatılar ve uygulamalar yöre insanının kolektif belleğinde halen canlı bir şekilde yaşamaktadır. Diğer taraftan bu kutsal mekânların ayırt edici özellikleri de yine sözlü kültürel formlar gibi canlıdır. Ocağın sistemleştirdiği aşağıdaki açıklama Çorum yöresi ağaç-evliya ilişkisini açıklar mahiyettedir:

- a) Bazı ağaçların sırf bir türbe yanında bulunmaları sebebiyle zamanla halk nazarında kutsiyet kazandıkları ve böylece kült konusu oldukları düşünülebilir. Bu durumda ağaç yanındaki türbe gerçektir.
- b) Ağacın yanındaki mezar, zaten eskiden beri takdis olunan ağaç sebebiyle kutsiyet kazanarak zamanla bir türbe hüviyetine girebilir. Oysa başlangıçta alelâde bir mezardır ve ağacın kutsiyetinden faydalanılmak düşüncesiyle oraya yapılmıştır.
- c) Bazı ağaçların, yanlarında hiçbir türbe olmadığı halde bir evliya gibi adlandırılmasına bakılırsa, ya orada eskiden mevcut bir gerçek türbenin bulunduğu, ya da daha büyük bir ihtimalle, Radloff'un söylediği gibi takdis edilen ağaçtaki ruhun evliya olarak şahıslandırıldığına hükmetmek gerekir ki, örneklerin büyük bir kısmı bunu teyit edecek niteliktedir (2012: 139).

Araştırmaya konu edilen Kara Direk makamının ise Ocağın tasnifinden farklı bir biçimde kökleri toprakta olan bir ağaç olmaktan öte bağlamından koparılmış ama kült konusu olmaya devam eden bir yapı arz ettiğini söylemek mümkündür.

Çorum'da halk inançları ve türbeler konusu hem bilimsel araştırmalara hem de yerel araştırmacıların eserlerine zaman zaman konu edilmiştir. Bu çalışmalardan biri Sümeyra Tozlu'nun "Çorum İli Halk İnançları ve Halk Hekimliği" başlıklı yüksek lisans tezidir.

² "Göndermez" ifadesi, Çorum yöresindeki ağaç efsanelerinde sıklıkla duyulan bir kullanımdır. Bu ifadeyle ilgili makam etrafındaki ağaçların kesilerek götürülmesi neticesinde bu işi yapan kişinin ağaç ruhu tarafından rüyada darlık ve baskı uygulayarak engellendiği kastedilir.

Tozlu'nun bu çalışması daha sonra Çorum Belediyesi tarafından kültür yayınları serisi arasında kitaplaştırılmıştır. Tozlu (2017), çalışmasında bu makaleye konu olan makamı "Yeşil Direk" olarak adlandırmış ve kaynak kişilerden elde ettiği bilgileri şu şekilde aktarmıştır:

"Yeşil Direk İskilip Dereköy'de bulunmaktadır. Direğin Mekke'den geldiğine inanılmaktadır. Yeşil Direk; felçli olanlar, çocuğu olmayanlar, istekleri olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler dileklerinin kabul olması için direğin yanındaki kaba gönüllerinden koptuğu kadar para bırakmakta, kurban kesmektedirler. Direğin yanında tespihler bulunmaktadır. Bu yeri gözeten kişi tarafından o tespihlerle ziyaretçiler sıvazlanmaktadır." (K. 18, 26, 46) (Tozlu, 2017: 90).

Tozlu, çalışması bağlamında makamda uygulanan sağaltma pratikleri hakkında bilgi verirken, bu makama konu olan sözlü anlatılarla ilgili herhangi bir veri paylaşımında bulunmamıştır. Araştırma konusu ile ilgili diğer bir çalışma Çorum'un yerel araştırmacılarından Ethem Erkoç'a aittir. Çorum merkez ve ilçelerinde yer alan bu tür inanç merkezlerini ele alan Erkoç, 2015 yılında Çorum Belediyesi kültür yayınları arasında çıkan "Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları" başlıklı çalışmasında bu makaleye konu edilen makam hakkında herhangi bir bilgiye yer vermez.

Konuyla ilgili çalışmalardan biri de Ali Akkaya'nın (2011), "Köylerimiz" başlıklı iki ciltlik kitabıdır. Danimarka'da işçi olarak çalışan Akkaya, yıllık izinlerinde saha araştırmaları yaparak Çorum'un 34 köyü hakkında hem tarihi hem de folklorik malzemeleri kayıt altına almıştır. Ancak Akkaya'nın çalışmasında da Kara Direk makamı ile ilgili herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma Çorum'a bağlı Dereköy'de yer alan "Kara Direk" makamını, Şah İbrahim Velî menkıbesi ve bahsi geçen makamda uygulanan sağaltma pratikleri bağlamında ele alan ilk araştırmadır.

Geçmişten günümüze halk bilimi çalışmalarında sahada derleme faaliyetlerinin önemli bir payı bulunmaktadır. Alan/saha kavramının değişen nitelikleri ile birlikte halen yoğun olarak bir yöreye, bölgeye yönelik halkbiliminin kadroları içinde derleme çalışmaları görülmektedir. Derleme, "Halk bilgisi yaratmalarının bir kaynak kişi veya kaynak kişiler tarafından aktarılması veya icra edilmesi ve bu icra veya aktarım sırasında sözlü, yazılı görsel olarak bu yaratmaların kaydedilmesidir ve maddi ürün örneklerinin toplanmasından dolayı, söz konusu derleme işinin gerçekleştiği yer "Derleme Yeri" "Alan" veya "Saha", şeklinde ifade edilmektedir" (Ekici, 2007: 26). Diğer taraftan Ruhi Ersoy'un "Halkbilimi Çalışmalarının Gelişimine Paralel Olarak "Alan Araştırması" Kavramını Yeniden Düşünmek" başlıklı makalesinde dile getirdiği gibi, "Halk bilgisinin bulunduğu alan/saha kavramı, yeni boyutlar kazanmıştır. Halk tanımının ve halk bilgisinin sınırlarının değişerek alan kavramının yeni boyutlar kazanması, halk biliminin sosyal bilimlerin kesişme noktasında olduğu anlayışının yerleşmeye başlaması, teknolojinin sağladığı imkânlar bir yandan halkbilimi araştırmacısına çalışmayı bekleyen nice konuyu sunmuştur" (2012: 12). Bu konulardan biri de köy internet siteleri veya köylerin sosyal medya hesapları olarak değerlendirilebilir. Bu sitelerin, sosyal medya gruplarının hemşehrilik/memleket hasreti ekseninde ortaya çıkan bir tür buluşma alanı olduğu söylenebilir. Ayrıca bu sitelerin yerel kültürel bellekte var olan olayların ve olguların aktarım ve paylaşım alanları olduğu

gözlemlenmektedir. Dolayısıyla artık alan araştırması yapılan yer ile birlikte o yerin internet ortamındaki adreslerinin de ziyaret edilmesi gerekmektedir. Böylelikle alanda ulaşılamayan kimi verilere bu internet sitelerinde paylaşılan bilgiler sayesinde ulaşabilme imkânı bulunmaktadır.

Bu açıdan denilebilir ki, folklorcuların temel araştırma alanları, hızla değişmekte ve sanallaşmaktadır. Dahası aranan gelenek, sandıklarda değil, sanal sitelerde saklanmaktadır. Çünkü yerelin sandığı (belleği), internette çoktan açılmıştır. Saha çalışmaları için köylere gitmeye gerek kalmamıştır, onlar folklorcunun masasına gelmiştir. Kişisel, kurumsal, yerel ve ulusal gösterim alanı olarak internet, farklılıkların, özgünlüklerin üzerinde daha fazla odaklanmayı da beraberinde getirmiştir (Özdemir, 2012: 118).

Bu çalışmaya konu edilen araştırma açısından kültürün korunması gelecek kuşaklara aktarılması ve devamlılığı için alandan derleme faaliyetlerinin de olması gerekliliği ortadadır. Neticede küreselleşmenin etkisi gün geçtikçe daha yoğun hissedilmekte ve kültürel anlamda tek tipleşme, kendi ülkemiz açısından düşünüldüğünde, en küçük yerleşim birimlerine kadar ulaşmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışma alandan ve elektronik ortamdan yapılan bir derleme girişimidir. Halk inançları bağlamında sağaltım amacıyla çeşitli ritüeller uygulandığı bir inanç merkezinin yani Şah İbrahim Velî Ocağı'nın bir devamı olan Kara Direk makamının, literatüre kazandırılması olarak da değerlendirilebilir.

1. Şah İbrahim Velî Hakkında

Bu çalışma esasen, Şah İbrahim Velî'nin tarihi veya menkıbevi hayatına dair tespitlerde bulunmak ve bu konuda tartışma açmak değildir. Ancak bahsi geçen makamın, Şah İbrahim Velî'nin bir emaneti³ olduğu ve şifasının kaynağı olarak gösterildiği için daha önceden yapılmış çalışmalar ışığında hayatı ile ilgili bilgilere değinmek gerekmektedir. Öncelikle ifade edilmelidir ki Velî kültü, fevkalâde kuvvet ve kudretle mücehhez olup Tanrı'ya yakın kabul edilen bir şahsiyetin herhangi bir konuda sağ veya ölü iken yardımının dokunacağına inanılması ve bunu temin için ritüel yollara başvurulmasıdır (Ocak, 1997: 6). Öte yandan, Türklerin bulunduğu bölgeler de dâhil olmak üzere, İslam dünyasında çeşitli yer ve zamanlarda yaşamış Velîlerin hepsi kült konusu olmuş değillerdir. Bunların çoğu ölümlerinden sonra unutulup gitmişlerdir; ancak bir kısmının etrafında kült teşekkül ettiği ve artık yüzyıllarca unutulmamak üzere halk hafızasına mal oldukları, başka bir deyimle "ölmeyen ölü" haline geldikleri görülür (Ocak, 1997: 7). Etrafında kült oluşan ve yerleştiği yerin/bölgenin kolektif hafızasında yaşamayı sürdüren şahsiyetlerden biri de Şah İbrahim Velî'dir.

Dedekargınoğlu'nun aktardığı bilgiler ışığında Şeyh İbrahim, ocağın kurucusudur ve 13. ve 14. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Bazı velayetnamelerde ve menakıpnamelerde Dede Garkın'ın halifelerinden biri olarak adı geçmektedir. Ocağın merkezi Malatya'nın Mezirme köyüdür. Çorum bölgesindeki Şeyh İbrahim Ocağı'na mensup grupların bulunduğu yerler ise başta Dedesli Ovası'ndaki köylere ve Dereköy de bunlardan biridir (2016: 40).

³ Emanet ifadesi özellikle kullanılmıştır. Kaynak kişinin aktardığına göre, Şah İbrahim Velî ile Ak Soku arasında geçen anlatıda, soyundan birkaç kişi ile geleceğini ve yanında onu hatırlatacak bir hediye getireceğini bildirir. (KK 1)

Şah İbrahim Velî hakkındaki bilgilere Hacı Bektaş Velî'nin Velayetnamesindeki bir menkıbede rastlanmaktadır. Hacı Bektaş Velî ve Çoban İbrahim Hacı'nın karşılaşmaları, Hacı Bektaş'ın İbrahim Hacı'nın geyik derisi borkünü tekbirleyerek ona velayet vermesi, İbrahim Hacı'nın ölümünden sonra da Dede Garkınoğullarından bu geyik derisi borkü İbrahim Hacıoğullarından almaları ile ilgili anlatım Velayetnamede⁴ geçmektedir (Aytaş, 2011: 21). Ali Yaman, Kızılbaş Alevi Ocakları adlı kitabında Hasan Yıldırım Dede'yle 30 Ekim 1990 tarihinde yaptığı görüşmeden şu bilgileri aktarır: Şah Velî yani Şah İbrahim İran'ın Erdebil şehrinden Elazığ Sün köyüne ve daha sonra Arguvan Eymir köyü ile Koz Dere köyüne gelmiştir. Malatya Arguvan Ballıkaya (Mezirme) köyünde kendisinin talipleri vardır. Bu Şah İbrahim Velî ile Hacı Bektaş-ı Velî amca çocuklarıdır. Abbas Yıldırım, Şah İbrahim Velî'nin İran Erdebil'de doğduğunu Şeyh Safi soyundan olup babasının Hacı Ali ve dedesinin Sadrettin olduğunu, tekkesini Mezirme köyünde kurup Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Ankara, Yozgat, Elbistan, Gaziantep, Hatay, Erzincan, Tunceli, Varto ve Bingöl'ü gezerek Türklüğü ve Aleviliği çevreye yaydığını ve halktan büyük ilgi gördüğünü dile getirir (Yıldırım'dan aktaran Aytaş, 2011: 24).

Aytaş'ın verdiği bilgilere göre, "Şah İbrahim Velî Ocağı ile ilgili oluşan ilk belgeler ise Çorum'a bağlı Evciyenikışla köyünden gelen belgelerdir. Bu belgeler, Arap Ali Gazioğlu Dede'den gelmiştir. Bunlardan ilki Ahmet Cemalettin Çelebi tarafından düzenlenmiş olan bir belgedir ki bu belgeye göre Şah İbrahim Ocağı doğrudan Hacı Bektaş'a bağlı bir ocak olarak gösterilmektedir. Diğer belgeler ise tam olarak belge kıymeti taşımayan, ailenin kökenini Erdebil Dergâhına bağlayan 1960'lı yıllarda Latin harfleri ile daktilo ile düzenlenmiş notlardır (2011: 25).

2. Şah İbrahim Velî İle İlgili Anlatmalar

Velî kavramı, "Benliğini Allah'ta yok etmek suretiyle bir takım üstün vasıflar kazanarak harikulade şeyler izhar edebilen büyük insan" manasındadır (Ocak, 1997: 1). Bu anlamda Şah İbrahim Velî'nin bugün Çorum'a bağlı Dereköy'de canlı bir şekilde yaşayan anlatısı, Velî kavramının tanımında işaret ettiği mahiyetleri tam anlamıyla karşılamaktadır. Şah İbrahim Velî'nin bahsi geçen bölgede "yedi günlük ölüyü diri kılan" olarak tanımlanması kendisi hakkında anlatıların da özünü oluşturmaktadır. Hatta öyle ki bugün araştırmaya

⁴ Hünkâr'ın Velayet Kokusu Gösterip İbrahim Hacı'ya Nazar Etmesi: Râviler şöyle anlatır: Hz. Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî Anadolu ülkesine girdi. Bozok tarafından Kayseri'ye doğru yönelip giderken yol üzerinde Dulkadirli (beyliğinden) birkaç Türkmen evinin konduğunu ve bir çobanın koyun güttüğünü gördü. O koyuncular Hz. Hünkâr'dan velayet kokusu aldılar. Birbirine sokulup meleştiler. Hz. Hünkâr'ın peşine düştüler. Çoban da koyunların önüne geçip, onları döndürmek için ne kadar çabaladıysa da döndüremedi. Bir tarafını döndürdü, diğer taraf Hünkâr'ın ardına düşüp gitti. Çoban bu durumu görünce hatıranı şöyle geldi. "Bu koyunların gösterdiği işaret boşuna değil, şu giden kişi herhalde erenlerden ve Evliyau'llâh'dan biri. Benim koyun kadar bile aklım yok ki koşup, eline ayağına düşeyim, ümit edilir ki ben fakire, safa-nazar ve himmet etsin" dedi. Derhal koyunları bırakıp Hz. Hünkâr'ın yüce huzuruna geldi. Mübarek elini öpüp ayaklarına kapandı. "Ey gerçek er ben kuluna lütfedip de himmet et" dedi. Hz. Hünkâr "Adın nedir iyiliğim?" dedi. Çoban İbrahim Hacı'dır" dedi. Hünkâr Ululuğu da bir yer oturup "Başındakini (nazara) huzura indir" dedi. Meğer ki o zaman İbrahim Hacı'nın başında geyik derisinden bir bork vardı. Hz. Hünkâr'ın önüne indirdi. Hz. Hünkâr varlığı manevî olarak tekbirleyip başına giydirdi. Gözlerini sıvazladı. Arkasını sığadı. Erenlerin bakışı kimyadır. Kara toprağa baksa altın olur. İbrahim Hacı'nın hemen gözleri açıldı. Bütün perdeler kalkıp velayet mertebesine erişti. O an nasibini aldı (...) (Hamiye, 2007: 186).

mekân olan Dereköy'ün girişine bir levha asılarak "yedi günlük ölüyü diri kılan Şah İbrahim Velî Sultan Türbesi, Ak Sohu Meydanı"⁵ yazılmıştır.

İnternet kavramına elektronik kültür ortamı temelinde bakıldığında, sözlü kültür ürünlerini barındıran ve bu ürünlerin yeniden yaratım ve aktarım sürecine aracılık eden bir yapı olduğu gözlenir. Bu yapının sözlü kültür ürünlerini araçsallaştırdığı göz önüne alındığında ise, günümüz folklor araştırmaları için bir kaynak olarak önerilebileceği düşünülebilir. Sözlü kültür ürünlerinin yeniden yaratımına ve aktarım sürecine aracılık eden bu yapılar arasında kullanıcı sayısı oldukça fazla olan forum ve bloglar, sosyal ağlar içinde değerlendirilen Facebook ve Twitter, interaktif ya da katılımcı sözlük olarak adlandırılan sözlükler sıralanabilir (Baki, 2014: 1). Bu noktada facebook sosyal ağ içerisinde "Mezirme'den Dedesli'ye Kara Direk Dergâhı Çorum" grubunda yer alan bir anlatı konumuzla ilgili olarak alan çalışmasına katkı sağlamıştır.

Şah İbrahim Velî etrafında oluşan anlatımlar daha önce Süleyman Özerol tarafından da "Şah İbrahim Velî ile İlgili Anlatımlar: Ballıkaya Köyünden Derlemeler" başlığı yayınlanmıştır. Bu makalede bulunan anlatılardan farklı olarak Dereköy'de yapılan derleme esnasında kaynak kişinin "bizim ceddimiz yedi günlük ölüyü diri kıldı" ifadesinden yola çıkarak elektronik ortamda kayda geçirilen ve sosyal medya aracılığıyla paylaşılan bir anlatıyla karşılaşılmıştır. Derleme esnasında bu anlatıdan bahsedildiğinde kaynak kişi de, internet ortamında bulunan hikâyenin başka bir varyantını anlatmıştır. Anlatıda, aşiret ağasının yedi yaşındaki oğlunun vefatı üzerine aşiret ağası Osman Bey, bu ölüme ikna olamamış ve cenaze altı gün bekletilmiştir. Aşiretin önde gelen hocalarından Bekir, Osman Bey'i ikna ettiği gün ise Şah İbrahim Velî gelmiş cenaze namazını kıldırmış nihayetinde ise çocuk dirilmiştir. Anlatının hem derleme esnasında kaydedilen hem de internette ulaşılan tam metni ise şu şekildedir:

"Dedesli Aşireti Dereköy ile Ferhatlı köyü arasındaki çayırılık alana gelip yerleştikten sonra aşiretin ağası, Osman Bey'in yedi yaşındaki oğlu Nurettin ölür. Osman Bey'i oğlunun öldüğüne bir türlü ikna edemezler. Yedi yaşındaki Nurettin'in cenazesini altı gün bekletirler. Aşiretin önde gelen hocalarından Bekir gelip Osman Bey'i ikna eder, yedi yaşındaki Nurettin'in cenaze namazını yedinci gün kılmaya karar verirler. Yedinci gün aşiret toplanır, cenazeyi yıkayıp kefenleyip musalla taşının üstüne koyarlar. Tam cenaze namazını kılacakları esnada uzaktan bir atlı gören hoca "cenaze namazı sevaptır, şu yabancıyı da bekleyelim" der. Gelen yedinci İmam Musa-yı Kazım'ın evlatlarından Şah İbrahim Velî'dir. Sultan gelip selam verdikten sonra, "çadırlarda karalar bağlı bu yas kara beyan nedir?" diye sorar. Hocanın birisi "bu aşiretin ağası Osman Bey'in oğlu Nurettin öldü altı gün bekledik bu yedinci gün karar aldık cenaze namazını kılacağız" diye cevap verir. Şah İbrahim Velî "bu cenaze namazını ben kıldırayım" der. Hocalar bakar, bir hoca bir derviş donunda "buyur derviş baba sen kıldır" derler. Hoca Safa Şah İbrahim Velî hocanın yerine geçer. Şah İbrahim aşirete dönüp "bu cenazeyi ölü niyetine mi kılıyım, diri niyetine mi?" diye sorar ve kimseden ses çıkmayınca, üçüncü kez sorar. Hocalar "biz diri niyetine kıldığını duymadık, ölü ölüye kılınır" derler. Osman Bey'in karısı Ağca (ak) Soku, Beye "bu dervişin bir kerameti bir mucizesi olmasa, bu boz ellere gelir miydi? Diri niyetine

⁵ Köyün giriş kısmına asılan bu levhaya ekler (fotoğraf 4) kısmında yer verilmiştir.

kılınsın” der. Osman Bey de “tamam diri niyetine kılınsın” der. Şah İbrahim “ah Soku ah senin bu iyi niyetin, temiz kalbin olmasa; ben bu boz ellere gelmezdim” der ve bu nedenle Dereköy’ün girişindeki tepeye Ak Soku denir halen. Şah İbrahim Velî Sultan, “la ilahe illallah hak birsin Muhammedîn Resul Allah Aliyün Veliyullah şefaata kanisin ya Resul Allah” der ve ellerini açıp “Allahu Ekber” deyip cenaze namazını diri niyetine kıldırır, yedi yaşındaki yedi günlük ölü dirilir. Sünni bir aşiret olduğu için herhalde Şah İbrahim Velî’ye inanmayan hocalar “derviş baba bir cenaze daha var kılar mısın” derler. Şah “getirin kılıyım” der. Diri adamı, canlı adamı kefeneye koyup musalla taşına koyduktan sonra bunu da yine “ölüye mi diriye mi kılıyım?” diye soran Şah’a, hocalar “Nurettin’i diriye kıldın, bunu da ölüye kıl derler.” Şah ölü niyetine kılar, hocalar kefeni açıp bakarlar, adam gerçekten ölmüş vaziyettedir. Osman Bey de çocuğu çadıra getirin, bu adamı da mezara götürün, ikisinin de namazı kılındı der, bu arada; Osman Bey “gel bakalım Derviş baba biz üç yüz elli haneyiz, birer deve versek üç yüz elli deve eder, birer altın, birer koyun versek üç yüz elli altın, koyun eder, bu hediyemizi al” demiş. Şah “ben vazifemi yaptım, ne devenizi ne paranızı ne koçunuzu alırım; hak için vazifemi yaptım, ben gidiyorum” der; “hediyemizi alırdın almazdın biz seni göndermeyiz” derler; Şah İbrahim Velî de o zaman “şöyle anlaşalım” der; “ben sizi Alevilik yoluna davet ediyorum” der. Osman Bey, “Derviş Baba sen ne dersin, biz ondayız” der. Şah küskünleri barıştırmak için cem düzeni kurup musahip kardeşlik yoluna koyup, Aleviliğin yolunu erkânını öğretir. Bu arada çocuk Nurettin, “bu Şah İbrahim Velî Sultan’a inanmazsanız yüzünü açın bakın sağ yüzünde yeşil beni var. Allah’ın meleği Azrail beni aldı, göğün dördüncü katına, yedinci semaya çıkarttı, Şah İbrahim Velî geldi, Nurettin’in ruhunu bana ver dedi Azrail’e. Beni göğün dördüncü katında, yedinci semada yedi gündür bekletiyor” der. Şah “ben gidiyorum ama ben bu vatanımı/mülkümü de boş başsız bırakmam buraya bir nişanemle evlatlarımı gönderirim, onlar sizin ceminizi erkânınızı yürütür” der, Şah gider. Belli bir zaman sonra Malatya’nın Hekimhan ilçesi, Mezirme şimdiki adı Ballıkaya olan köyünde; Büyük Haliller, Veyis Ağalar Şah İbrahim Veli Sultan’ın nişanesi olan “Kara Direk”i alıp gelirler. Bahsedilen dedelerin soyunun son halkası ise şu an Dereköy’de Kara Direk’te bu yolu sürdürmekte olan Veyis Dede ve İsmail Dede’dir.”⁶(KK 1.)

İnternette bulunan bu anlatı ile Dereköy derlemesi esnasında kaydedilen anlatı birebir örtüşmektedir. Yalnızca, kaynak kişiden alınan varyantın sonunda bir ek bilgi bulunmaktadır. Anlatıya göre “ölünün diriltilmesi” olayının yaşandığı yer “Ak soku” denilen iki köy arasında kalan bir arazidir. Buranın bu isimle anılmasının Osman Bey’in eşinin isminin/lakabının “Soku/Sohu” olmasından dolayıdır. Şah İbrahim Velî, bu mucizeyi Osman Bey’in hanımının temiz kalbi, inancı ve duası sayesinde gerçekleştirdiğini anlatılır. “Sana kalsaydı Osman Bey bu çocuk dirilmezdi ya bu kadının yüzü suyu hürmetine Allah buna can verdi” demiş ve giderken “Ağ soku ağ” dediği için bu arazinin “ak soku” ismiyle anıldığı

⁶ Kaynak: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=454854374661704&id=248024078678069 [Erişim Tarihi: 10.04.2017].

kaynak kişi tarafından bildirilmiştir. Kaynak kişi olayın yaşandığı bu yerde bir ziyaretgâh olması gerektiğini ama kimsenin bilmediğini de söylemektedir⁷.

IX. yüzyıldan itibaren tasavvuf cereyanının görülmeğe başladığı, XI. yüzyıldan beri de tarikatların teşekkül ettiği bilinmektedir. Bu gelişmeye paralel olarak, bir Velînin kerametlerini anlatan kısa hikâyeler demek olan menkıbeler yavaş yavaş ortaya çıkmıştır (Aça, 2010: 116). Karşılaşmış olduğumuz bu anlatıyı ve daha önce Özerol'un makalesinde yayımlanmış olduğu anlatıları Şah İbrahim Velî Menkıbeleri olarak değerlendirebiliriz. Gerek öteki İslâm ülkelerinde gerekse Anadolu'da yazılmış evliya menakıbnamelerinde mevcut motifler dikkatle gözden geçirilirse, yüzlerce ve binlerce menkıbe olmasına rağmen, kullanılan motiflerin belli bir sınırı aşmadığı, çoğu menkıbelerde aynı motiflerin tekrarlandığı gözden kaçmaz (Ocak, 1997: 83). Ortak motiflerle⁸ Şah İbrahim Velî ile ilgili anlatılarda da karşılaşılmıştır. Özerol'un makalesinde yer alan Şah Velî'nin öleceği zamanı bilmesi ve öldükten sonra oğlunun cenazesini almaya gelmesi, menkıbelerde yer alan "öleceğini bilme" ve "öldükten sonra keramet gösterme" motifiyle ilişkilendirilebilir. Dereköy'de derlenen yukarıdaki anlatıda da "öldükten sonra keramet gösterme" ve "ölüyü diriltme" motiflerinin bulunduğu açıkça gözlenmektedir.

Şah İbrahim Velî ile ilgili yukarıdaki anlatmanın dışında kaynak kişi, Hacı Bektaş Velî ile bağlantılı bir anlatıyı da paylaşmıştır:

"Büyükbabam anlatırdı. Bu Başağalardan biri Hacı Bektaş'a gitmiş, gidince, kapıcı bunu içeri almamış, ben içeri gireceğim bura benim ceddim demiş, ama yine de içeri almamış, babam derdi; **deli boran ilminin âlim dur, benim halim o sultana malumdur, aslan gibi yatağında kâmil dur, fare gibi her goyaktan hotlama**, deyince, bu seda ta buradan Kırşehir'e ulaşmış o gidenin kulağına erişmiş, o zaman bir kenara çekiliyor. Daha sonra içerden ses geliyor, Hacı Bektaş'ın hizmetkârlarından birisi, çağırıyor, gelsin konuk demiş, içeri girmiş ziyaretini yapmış."⁹(KK 1)

3. "Kara Direk" Hakkındaki Bilgiler

Çorum'a yaklaşık kırk km uzaklıkta, İskilip yolu üzerindeki Dereköy'de, halk tarafından, etrafına sarılan yeşil örtü nedeniyle, Yeşil Direk olarak da bilinen "kutlu yer", bilindik türbe formunda değildir. Ancak yapı içerisinde mezar yerine yeşil örtülerle sarılmış,

⁷ 2016 yılında yapılan derleme çalışmasında makamın bulunduğu evin sahibi olan İsmail Dede ile gerçekleştirilen görüşmede bu şekilde bilgi alınmıştı. Ancak yakın tarihlerde köye yapılan bir ziyarette İsmail Dede'nin vefat ettiği ve daha önceki derlemede bahsettiği yere bir türbe yapıldığı görülmüştür. Bahsi geçen makam, Şah İbrahim Velî'nin anlatısına dayanan Kara Direk'ten farklı bir yerdir ve köyün hemen girişinde yer almaktadır. Bu makamın tespitinin henüz birkaç yıl önce Hacıbey köyünden Benda Dede tarafından yapıldığı aktarılır. Keza bahsi geçen türbenin girişinde de Benda Dede'nin bir bilgi notu bulunmaktadır.

⁸ Motiflerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Ocak, A.Y. (1997). *Kültür Tarihi Olarak Menakıbnameler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁹ Konumuzla bağlantısı olmamakla birlikte bu anlatıda ismi geçen Deli Boran'ın 1838-1900 yılları arasında Çorum Sarımbey köyünde doğan kişi olması muhtemeldir. Çünkü Abdullah Ercan'ın 14. yüzyıldan günümüze Çorumlu Şairler adlı kitabına aldığı Deli Boran'a ait olan şu iki dördlük de bu hikâyeye birleşmektedir: *Deli Boran malın müşteriye sat, Olur ise Pir'den olur inayet, Pir'den rehberinden dönene olur lânet, Gelmiş Hacı Bektaş'a kul olmak ister. // Hüseyin Gazi'nin doğrudur yolu, Günahkâr Deli Boran kapıyı kulu, Âlemin umudu Pir Bektaş Velî, Bağışla günahım Mürvet yâ Ali* (Ercan, 1991: 187, 188).

duvara dayalı şekilde duran bir ağaç/direk bulunmaktadır¹⁰. Türbenin bulunduğu yer bilinen/müstakil türbe formundan farklı olarak ev içerisinde bulunan bir odadır.

Şah Velî'nin, "Bunları gören beni görsün." diyerek bıraktığı üç emanet vardır. Bunlar dergâhı, pabucu ve hırkasıdır (Özerol, 2004: 15). Özerol'un makalesinde Şah İbrahim Velî Emaneti olarak bahsedilen "Kara Direk", bulunduğu tekkeye de ismini vermiştir. Halk arasında Şah İbrahim, Şah Safi ya da Şah Velî'nin elinde asa olarak getirdiğine inanılan, iki metre uzunluğunda, normal bir direk kalınlığında olan siyah renkli direğe "Kara Direk" denilir (2004: 15). Çorum Dereköy'de yer alan "Kara Direk" de tarif edildiği gibi ve ekteki fotoğraflarda da görüleceği üzere bahsedilen "Kara Direk" ile aynı forma sahiptir. Kaynak kişi de aslının "Kara Direk" olduğunu dile getirmiştir (KK 1).

Dedekargınoğlu, bu konuya şöyle bir açıklama getirir: "Ocağın kurucusu Şeyh İbrahim'in bıraktığı pabuç (Alaca-Kargın) ve kara direk (Çorum Dereköy) ile ilgili bir kültür oluşmuş her ikisi de sadece kendi talip toplulukları değil bu bölgedeki Alevilerin ziyaret ettiği, adaklar adadığı ve kurban getirdiği bir ziyaret yeri olmuştur. Çorum bölgesindeki ocak dedeleri Dereköy, Ferhatlı, Hacıbey ve Kargın köylerinde bulunmaktadır" (2016: 40).

Diğer yandan Hamza Aksüt, "Şeyh İbrahim Ocağının Talibi Olan Oymak ve Obaların Tarihi" başlıklı yazısında Şah İbrahim Velî'nin, "XIV. yüzyılda Çorum ve Yozgat üzerinden Mezirme'ye geldiğini, Çorum'da bir ölüyü dirilttiğini ve Çorum ve Yozgat'ta talip edinerek beraberinde getirdiği Karadirek'i, Mezirme'ye diktiğini belirtir. Şah İbrahim Velî daha sonra Erdebil'in bağlantısı olan Karadirek tekkesini kurmuştur" (2004: 151).

Ancak çelişkili olan durum, Özerol'un (2012) 1. Şah İbrahim Veli Sempozyumunda sunduğu bildirisinde aktardığı, "Kara Direk'in 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına yönelik çıkan kanun sonrası parçalanarak yakılmış olmasıdır: "Kara Direk Dergâhı, Cumhuriyet dönemine kadar Erdebil Tekkesi'nin bir kolu gibi işlevini sürdürmüş, tekkeler ve türbeler kapatıldığında yıktırılmış, simge olan Kara Direk parçalanarak yakıtılmıştır"

Bu hususla ilgili olarak yine Özerol'un internette yer alan başka bir makalesinde aktardığı şu bilgi de dikkat çekicidir:

"1327 doğumlu babaannemin söylediklerini aktarmak istiyorum: Topal Fındığın kapının önünde Kara Direği yardılar ve yaktılar. Hep ağlaştık, sızlaştık... Ertesi yıl da Sami'nin külü göğe savruldu. O sırada köyde öğretmen olan Bekir Sami Oktay'ın yakma işlemi yapılırken başında durduğu, devlet tarafından görevlendirildiği öne sürülür."¹¹

Bu durumda akıllara gelen soru Çorum Dereköy'deki "Kara Direk" Şah İbrahim Velî emaneti/asası mıdır? Bu konuda kaynak kişi yukarıdaki anlatı ile bağlantılı olarak şu bilgileri vermiştir:

¹⁰ Ekte eski ve güncel fotoğrafı bulunmaktadır. Yapılan son inceleme gezisinde ilk derlemede çalışmaya kaynak kişi olarak katılan Şah İbrahim Veli soyundan olan İsmail Doğan'ın vefat ettiği, Kara Direk makamının bulunduğu yapının çöktüğü ve yıkıldığı öğrenilmiştir. Yıkılan yapının eski formunu andıran daha geniş iç ve dış mekânın çok fazla kişinin emeği ve katkısı ile yeniden yapıldığı İsmail Doğan'ın kızı Melahat Doğan tarafından aktarılmıştır. (KK 2)

¹¹ Detaylı Bilgi İçin Bkz. <https://mezirmeballikayakoyu.blogspot.com/p/ballikaya-mezirme-koyu-ve-karadirek.html> [Erişim Tarihi: 13.07.2017]

Şah İbrahim Velî Ocağı'na Bağlı Bir Ziyaret Yeri: "Kara Direk"

"Şah İbrahim Velî, "ben gidiyorum ama ben bu vatani başsız bırakmam buraya bir nişanemle evlatlarımı gönderirim, onlar sizin ceminizi erkânınızı yürütür" der ve Şah gider. İşte bu hadiseden nice yıl sonra Şah Velî evlatlarından, benim de soyumdan olan bir "Velî", yanında bu direk ile birlikte buraya gelmiş ve burada yaşamıştır. Ne zaman geldiği, nasıl geldiği ile ilgili bir bilgi yoktur. Direk Mezirme'deki bir ağacın parçasıdır. Bu köyde iki tane vardır. Devenin sırtına yüklerken iki parçaya bölünmüştür. Bir tanesi burada diğeri de yine bu köydedir. Direğin aslı karadır ancak ziyarete gelenlerin getirdiği yeşil örtülerle sarıldığı için halk arasında "Yeşil Direk" olarak da bilinmektedir." (KK 1)

Neticede, anlaşıldığı kadarıyla, Şah Velî evlatlarından biri onun nişanı olan direk ile birlikte köye gelmiştir ve "Kara Direk" halen inanç merkezi işlevini sürdürmektedir. Şah Velî evlatlarından olan bu zatın kim olduğu bilinmemekle beraber, bir diğer emaneti olarak da "yüzüğü" günümüze kadar gelmiştir. Yüzük, yine Şah İbrahim Velî'nin soyundan olan ve dedelik yapan İsmail Doğan'dan çocuklarına kalmıştır. Ayrıca kaynak kişi "ölüyü diriltme" hadisesiyle bağlantılı olarak Şah İbrahim Velî'nin "buraya ölü giren diri çıksın" dediğini de belirtmiştir. Bu durumda, soruya tam bir cevap olmamakla birlikte, Malatya Mezirme'deki "Kara Direk", Özerol'un aktarımına göre, yöre halkının gözü önünde kırılıp, parçalandığına göre Çorum Dereköy' deki "Kara Direk" yine Şah İbrahim Velî soyunun emaneti olmakla birlikte *başka bir nişan* olduğu yorumu çıkmaktadır. Dereköy'deki ziyaretgâhın varlığı ise Şah İbrahim Velî'nin gösterdiği mucize ile ilettiği haberin gerçekleştiğinin de göstergesidir.

4. Kara Direk Türbesi Çevresinde Gelişen Anlatı, İnanç ve Uygulamalar

İnsanın sağlıklı halini devam ettirebilme veya varsa hastalıklarına şifa arama isteği gelenekselden moderne birçok yöntemle gerçekleştirilebilir. Modern tıbbın imkânları ve çarelerinin çözüm bulamadığı kimi durumlarda "İnsanlar da mutlaka her dedin mümkün ve gayri mümkün çarelerini aramakta ve tesellilerine muhtaç kalmaktadır" (Ünver, 1938: 3). Bu noktada halkın yüzlerce yıllık deneyim süzgecinden geçerek, inanç unsurlarıyla harmanlanan halk hekimliği ve uygulamaları sürece dâhil olmaktadır. Kocakarı ilaçları, Geleneksel tıp, halk tıbbı ya da halk hekimliği gibi isimlerle de anılan geleneksel sağaltma pratikleri, "Kaçınılmaz bir biçimde bağlı bulunduğu kültürün bir parçasıdır. İnanç sistemleri, özellikle geleneksel toplumların hayat görüşlerinde önemli rol oynamaktadır ve bu pratikler nesilden nesile aktarılır" (Kaplan, 2008: 55). Neticede halk hekimliği, "İnsanoğlunun doğa ile arasındaki bağı güçlü kılmak, çözümlenemeyen olaylar karşısında bir çare üretmek için fiziksel ve manevi olarak kişilere uygulanan geleneksel tedavi yöntemleri" (Çalışkan ve Çanlı, 2019: 52) olarak da tanımlanabilir.

Tıp, büyü ve din, insanların kendilerini çevreleyen dünya karşısındaki davranışlarını belirleyen geniş bir sosyal süreçler kümesini ifade eden soyut kavramlardır. Modern toplumlarda yaşayan insanlar, bu üç süreci aşağı yukarı kesin çizgilerle birbirinden ayırabilirler. Ancak ilkel ve geleneksel toplumlarda bu üç süreç birbiriyle yakından ilişkili ve iç içe geçmiş bir durumda olduğu için tıp ya da sağlıkla ilgili davranışlar genellikle dinsel ve büyüsel inanç ve uygulamalardan etkilenmektedir (Rivers, 2004: 9-21'den aktaran Türk, 2012: 92). Hastalıktan kurtulmak için dinsel ve büyüsel inanç ve uygulamaların en yoğun olarak görüldüğü mekânlar ise adak yerleri, özellikle de türbelerdir (Türk, 2012: 92).

Bu mekânlardan biri de Çorum Dereköy' içindeki Kara Direk'tir. Aslında yukarıda da belirtildiği gibi bu "kutlu yer" türbe formunda değildir. Ziyaret edilen makam, yaklaşık iki metre uzunluğunda bir ağaçtır. Konuyla ilgili detaylar daha önce belirtildiği için burada makamda gerçekleştirilen sağaltma yöntemleri üzerinde durulacaktır.

Müslüman Türk topluluklarında ve daha da genel olarak Türk dünyasında çeşitli unsurları ve yönleri ile türbe, adak ve ziyaret dindarlığı toplum kültürü ve "yaşanan din" in çok önemli bir veçhesini oluşturmakta; Velî, eren, evliya, ermiş, abit, zahit, âlim, sofu, seyit, gazi, mübarek, pir, dede, baba, abdal, şehit gibi adlarla anılan kimselerin yattıkları yerler olarak bilinen yatır, türbe, kümbet, tekke, ziyaret, düşek¹² dede mezarı gibi adlarla anılan kutsal mekânlar, sahip oldukları manevî güç ve meziyetler sayesinde çok önemli birer çekim merkezi olarak kalmaya ve türlü dilek ve amaçlar ve belli usullerle ziyaretlere konu olmaya devam etmektedirler (Günay, 2003: 6).

Aynı zamanda kaynak kişi olan türbedar, Şah Velî İbrahim soyundan gelme onun emanetini saklayan ve koruyan kişidir. Kaynak kişinin anlatımına göre; Kara Direk'e, özellikle felçliler, yüz felci geçirenler, rüyasında görenler, ağrısı, sancısı olan, birçok insan gelmektedir.

Türbede nasıl bir sağaltım gerçekleştiğine yönelik ise; inanç ve itikat sahiplerinin ilk önce giriş kapısının eşiğine daha sonra aşhaneden geçerek iç odanın eşiğine niyaz ettiği dile getirilmektedir. İç odada bulunan direğe yüz sürüp dua edilir. Kimi ziyaretçiler, içinden bir dilekte bulunarak (evlenmek isteyen gençlerin kismet açmak, çocuğu olmayan kadınların çocuk dilemek, yeni evlenen gençlerin evliliklerinin huzur içinde geçmesini istemek, iş bulmak vb.) direği kucaklar ve kaldırır. Eğer dileği gerçekleşecekse direği kaldırılabileceği, gerçekleşmeyecekse direk olduğundan daha fazla ağırlaşarak kaldırmaya imkân bulunmayacağı söylenmektedir. Burada itikat vurgusu yapılmaktadır. Çorum ve çevresinde benzer rahatsızlıklar için ziyaret edilen başka makamların varlığı da bilinmektedir. Şifa bulmak isteyen kişi "eğer yönünü bu makama çevirdiyse gönlünü ikiletmemesi" gerektiği kaynak kişi tarafından bildirilmiştir. Yani şifa aramak isteyen kişinin "gönlündeki dileğini saf tutmak" ile aslında şifa bulacağı inancı hâkimdir.

Şifa bulmak niyetiyle ziyarette bulunanlar gönüllerindeki dilekleri için, hastalıklarının geçmesi için dua ederler, kurban adarlar. Dileklerinin gerçekleşmesi/hastalıklarının geçmesi durumunda, kurban getirilerek kesilir, türbenin aş evinde hazırlanarak birlik ve beraberlik içerisinde yenilir. Türbe içerisinde ziyarete gelenler tarafından getirilen oldukça fazla yeşil örtü bulunmaktadır. Gelenler bir tür şans ve koruma gücüne inandıkları bu yeşilden bir parça alarak üzerlerinde veya araçlarında taşımaktadırlar.

Ayrıca tahtadan yapılmış topuz biçimde bir nesneyi de ağırlı çektikleri ya da şifa bulmak istedikleri yerlerine, dua ederek sürer ve iyileşeceklerine inanırlar. Bu işlem gerçekleştirilirken türbedar kimi zaman ziyaretçilere eşlik ederek bu işlem sırasında "yedi günlük ölüyü dirilten Şah İbrahim Velî yüzü suyu hürmetine" diyerek uygulamaya katılmaktadır.

¹² Yatır olduğuna inanılan kimselerin yattığı yer ve taş yığınlarından meydana gelen 1-2 metre çapında, 50-60 cm. yüksekliğindeki mezar (Dedekargınoğlu, 2016: 33).

Şah İbrahim Velî evlatlarından olup sonradan köye direklerle birlikte gelen zatın yüzüğü de sağaltma işlemleri esnasında kullanılmaktadır.¹³ Bu uygulamada, türbe yeşiliyle bağlanmış olan yüzük suyun içine konular, dua edilir ve sonrasında şifa arayan kişi tarafından bu tasta su içilir. Ayrıca yine hastanın vücudunun iyileşmesini istediği yerlere de bu yüzük dua ile birlikte sürülerek parpilama¹⁴ yapılmaktadır.

Yine türbe içerisinde bulunan tesbihlerle dileklerin gerçekleşmesine yönelik "tespih çiftleme" yapılmaktadır. Tespih çiftleme, yerden belirli bir mesafeden yere atılan tesbihin bir noktasından tutularak imameye kadar olan kısmın sayılmasıyla yapılmaktadır. Eğer imameye kadar ki sayı çift ise dileğin gerçekleşeceği, tek ise gerçekleşmeyeceğine dair bir inanç bulunmaktadır.

Ayrıca, Şah İbrahim Velî soyundan olan türbedar ve eşi, ziyarete gelen konukları/hastaları aynı avlu içerisinde olan evlerinde ağırlamakta ve türbeyle ilgili bilgileri aktarmaktadırlar. "şifa niyetine" ziyarete gelenlere, ziyaret sonrası ince/yufka ekmekek vermektedirler.

Diğer taraftan türbede yapılan uygulamaların ağaç kültü ile bağlantısı olduğu dile getirilebilir. Hiç şüphesiz yeryüzünde en yaygın kültürlerden biri olan ağaç kültü, dinler tarihinin tespitine göre insanlık geçmişinin en eski dönemlerinden bu yana kendini göstermektedir. Ağaç, çoğu defa hayatın ve ebediliğin timsali olarak da benimsenmiştir. Her ağacın veya aynı ağacın her yerde her zaman kült konusu olmadığını, hattâ en çok meyvesiz ve ulu ağaçların ve bu arada çam, kayın, çınar, kavak ve benzeri belli tiplerin takdis olunduğu bilinmektedir (Ocak, 2013: 129). Bu bağlamda da Kara Direk makamının ağaç kültüyle ilgisi, yüzyıllar öncesinden gelen bir emanet olarak hayatın ve bir tür ebediliğin simgesi olması yönüyle kurulabilir. Çünkü kişinin ailesi ile ilgili verdiği bilgilerde emanetin bir miras gibi korunduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Türbe, adak ve ziyaret kültürü çerçevesinde değerlendirebileceğimiz bu çalışma, araştırma sürecinde, saha olarak seçilen Dereköy'e, kısa aralıklarla iki defa gidilerek kaynak kişi ile görüşülmüş, ses, görüntü kaydı alınmış ve internet ortamında konu ile ilgili yapılan araştırmalarla oluşturulmuştur. Bu bakımdan çalışma hem alan/saha araştırmasına hem de yüz yüze görüşme yapılmaması yönüyle internet folkloru şeklinde adlandırılan netlore bağlamında ele alınmıştır. Çalışmaya konu olan kutlu yer etrafında oluşan inanışlar ve uygulamalar Anadolu'nun hemen her yerinde sıklıkla görülen türbe ziyaretleri ile benzerlik göstermekle birlikte benzerlerinden ayrılan yönü, türbenin bir Velî'nin mezarının ziyaret yeri haline getirilmesi değil, emanetinin ziyaret maksadıyla türbeleştirilmesidir. Bir evliya makamı olmadığı halde ziyaret yeri haline getirilen kayalar, ağaçlar, pınarlar, ılıcalar vb. yerler bilinmektedir. Ancak bu ziyaret yerinin bu tür mekânlardan da farklı olduğu anlatılmıştır. Ama burada ağaç kültürünün bir devamlılığı olduğu düşüncesini de belirtmekte

¹³ Yüzüğün fotoğrafı ektedir.

¹⁴ Parpilamak "ocak/ocaklı" adı verilen halk hekimlerince, "türbede bulunan birtakım nesnelere okuyup üfleyerek, kurşun dökerek, yarayı dağlayarak iyileştirmeye çalışmak" anlamında kullanılır. Bu sağaltma yöntemine Anadolu'nun birçok yerinde rastlamak mümkündür. Bu konuda benzer bir uygulamanın yapıldığı Çalışkan ve Çanlı'nın "Manisa- Selendi İlçesinde Sağaltma Ocakları" başlıklı makalesinde de belirtilmiştir (2019: 67).

fayda var. Çorum ili çevresinde ağaçlarla ilgili anlatıların bilgilerine metin içinde yer verilmişti. Bu anlatıların ortaya çıkmasında hem İslamiyet'ten önceki Türk kültürünün hem de İslam medeniyeti dairesine girilmesinden sonraki kültürel birikimin harmanlanarak günümüze ulaşması durumu söz konusudur. Ayrıca doğrudan Kara Direk makamı ile bağlantılı olmamakla birlikte onun ağaç kültü ile olan bağlantısı üzerinden doğal çevrenin korunmasında da anlatıların önemli bir fonksiyonu bulunduğu söylenebilir. Ağaç evliyalara, evliya ağaçları olarak adlandırılabilir bu mekânların etrafında oluşturulan sözlü anlatılar diğer bir yönden tabiatın korunmasında da işlevlere sahiptir.

Netice itibarıyla, günümüz modernlik süreçlerinde kültürel olumsuzlamaların olduğu bilinmektedir. Kültürel hafızanın olduğu bu tür ritüel mekanları gün geçtikçe değersizleşmekte ve kaybolmaktadır. Mekânını kaybeden ritüeller de zaman içerisinde yok olmaktadır. Oysaki halk dindarlığı bağlamında kutsal kabul edilen, çeşitli ihtiyaçların gerçekleşmesi için ziyaret edilen, dilekler tutulan ziyaret yerlerinden biri olan Kara Direk, bireyin gereksinimleri ve bir tür psikoterapi olarak inanç ve itikat ile "şifa" olmaya devam etmesi kültürün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması bağlamında değerlidir.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (2011). "Kaynaklar", *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ed. Öcal Oğuz, İstanbul: Grafiker Yayınları, ss. 93-128.
- AKKAYA, Ali (2011). *Köylerimiz, Geçmişten Günümüze Köy ve Soy Hikâyeleri*, Ankara: Birlik Matbaası.
- AKSÜT, Hamza (2004). "Şeyh İbrahim Ocağı'nın Talibi Olan Oymak ve Obaların Tarihi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, IX/30, ss. 139-162.
- ARTUN, Erman (2021). *Türk Halkbilimi*, Adana: Karahan Yayınevi.
- AYTAŞ, Gıyasettin (2011). *Belgeler Işığında Şah İbrahim Velî Ocağı*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları.
- BAKİ, Z. Safiye (2014). *İnternet Folkloru/Netlore Bağlamında Sözlü Kültürün Dönüşümüne Netnografik Yaklaşımlar: Katılımcı Sözlük Örnekleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BEYDİLLİ, Celal (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- ÇALIŞKAN, Şerife S. Erol ve Çanlı Erol (2019). "Manisa-Selendi İlçesinde Sağaltma Ocakları", *Motif Akademi Dergisi*, 12/25, ss. 50-70.
- DEDEKARGINOĞLU, Hüseyin (2016). "Çorum ve Çevresinde Dede Kargın Mürşid Ocağı ve Talip Toplulukları", *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu Kitabı*, ss. 31-45.
- EKİCİ, Metin (2007). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- ERCAN, Abdullah (1991). *14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler*, Çorum: Hitit Festival Komitesi.
- ERKOÇ, Ethem (2015). *Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.

- GÖKTEPE, Cihat (2009). "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne İdari ve Siyasi Miras", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938*, 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- GÜNAY, Enver (2003). "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,15, ss. 5-36.
- Hacı Bektaş-ı Veli (2007). *Velâyetname-i Hacı Bektaş-ı Veli*, hzl: Hamidiye Duran, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- KAPLAN, Melike (2008). *Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAYA, Doğan (2010). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OCAK, A. Yaşar (1997). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OCAK, A. Yaşar (2012). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZDEMİR, Nebi (2012). *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi Seçki*, Ankara: Hacettepe Yayıncılık.
- ÖZEROL, Süleyman (2004). "Şah İbrahim Velî ile İlgili Anlatımlar: Ballıkaya Köyünden Derlemeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 30, ss. 119-138.
- ÖZEROL, Süleyman (2012). "Ballıkaya (Mezirme) Köyü ve Karadirek Dergâhı Hakkında Genel Bilgiler", *1. Uluslararası Şah İbrahim Veli Sempozyumu 30 Eylül 2011*, <https://mezirmeballikayakoyu.blogspot.com/p/ballikaya-mezirme-koyu-ve-karadirek.html> (Erişim Tarihi: 10.04.2017)
- TOZLU, Sümeyra (2017). *Çorum İli Halk İnançları ve Halk Hekimliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜRK, Hüseyin (2012). "Hatay Türbe İnanıcının Sağlık Antropolojisi Açısından İncelenmesi", *Milli Folklor*, 24/94, ss. 91-104.
- ÜNVER, Süheyl (1938). *Tıbbi Folklor ve İyi Telkinler*, İstanbul: İstanbul Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı.
- YALÇIN, Alemdar ve Yılmaz HACI (2004). "Şah İbrahim Ocağı Üzerine Yeni Bilgiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 30, ss. 11-62.

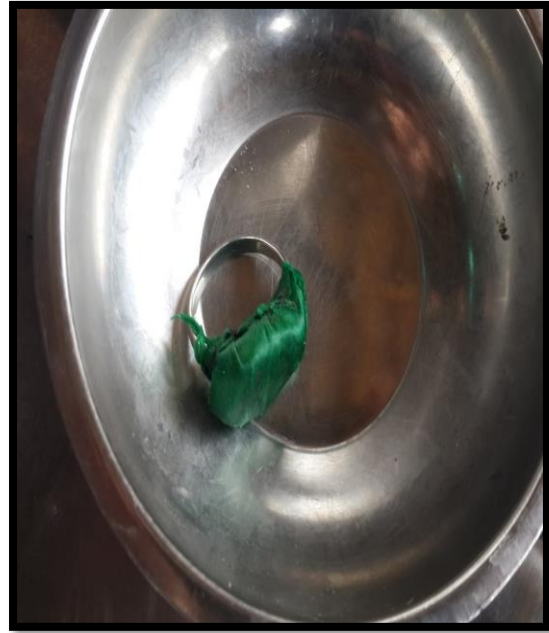
KAYNAK KİŞİ DİZİNİ

- KK-1:** İsmail Doğan, Şah İbrahim Veli Ocağına bağlı Alevi Dedesi, Şah İbrahim soyundan olduğu için Kara Direk onun emanetindedir. Çorum Dereköy'de yaşıyor. (Derleme tarihinde hayatta olan İsmail Dede 1 Mayıs 2018'de vefat etmiştir). Derleme Tarihi: İsmail Doğan hayattayken iki defa (26 Ekim 2017), (1 Kasım 2017) tarihlerinde ziyaret edilmiştir. Derleme Mekânı: Kara Direk'in bulunduğu evin bahçesi.
- KK-2:** Melahat Doğan, İsmail Doğan'ın kızı, Antalya'da yaşıyor, 45 yaşında. Derleme Tarihi: 09.09.2022, Derleme Mekânı: Kara Direk'in bulunduğu yerin aşhanesi.

EKLER:

Fotoğraf 1: "Kara Direk"

Fotoğraf 2: "Aşhane ve iç odada Kara Direk" ve "Şifa Kaynağı Olarak Yüzük"

Şah İbrahim Veli Ocağı'na Bağlı Bir Ziyaret Yeri: "Kara Direk"

Fotoğraf 3: "Köyün Girişindeki Levha" ve "Makamın Girişindeki Levha"

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazar %100.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için maddi ya da fikri olarak destek alınan herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişi yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir.

TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE KÂF DAĞI MOTİFİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

An Investigation on the Kâf Mountain Motif of Turkish Folk Stories

Ahmet TÜZEL*

ÖZ

Birçok farklı din ve toplumda dağlar yüksekliği ile insanları etkilemiş, dinî dünyalara yakınlaşma mekânı olarak görülmüş ve dağlara kutsiyet atfedilmiştir. Bu kutsama, hayalî Kâf Dağı mekânının doğmasına sebep olmuş ve bu mekân Türk edebiyatı geleneklerine de yansiyarak masal türü başta olmak üzere destan, efsane, mit ve halk hikâyelerinde tezahür etmiştir. Asırlar boyunca teşekkülü devam eden edebî türlerin zamanla iç içe geçmesi ve birbirlerine kaynaklık etmesi ile meydana gelen bu girift yapı, Türk edebiyatında türlerin ayrımını ve tasnifini zorlaştırmıştır. Çalışmamızda Anadolu sahasından seçilen 135 halk hikâyesi incelenerek, Kâf Dağı ve unsurlarının görüldüğü Kirmanşah, Zaloğlu Rüstem ve Davutoğlu Süleyman hikâyeleri özelinde Kâf Dağı motifine ait özellikler ve unsurlar tespit edilmiştir. Genellikle masallarda görülen ve cin, peri, dev gibi olağanüstü canlıların ikametgâhı; ulaşılması zor, yolları meşakkat ve çile ile dolu olan Kâf Dağı, aynı zamanda Anka/ Simurg/ Zümrüdüanka isimleriyle bilinen ve kahramanlara akıl hocalığı yapan, yüzü insana benzer bir kuşun da yaşadığı yerdir. Büyü ve tılsımlarla dolu bu dağa sadece Allah'ın müsaade buyurduğu kahramanlar/kişiler ulaşabilmekte ve arza yeniden dönebilmektedir. Olağanüstülükler dünyası olan Kâf Dağı, tasavvufi söylemde de kendine yer edinmiş ve onunla ilgili birçok metafor üretilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dağ kültü, Kâf Dağı, halk hikâyeleri.

ABSTRACT

In many different religions and societies, the mountains have affected people with their height, they have been seen as a place to get closer to the religious worlds and the mountains have been attributed to holiness. This blessing caused the birth of the imaginary Mount Kaf place, and this place was reflected in the traditions of Turkish literature, manifested in epics, legends, myths and folk tales, especially in the genre of fairy tales. This intricate structure, which was formed by the intertwining and originating of literary genres over the centuries, made it difficult to distinguish and classify genres in Turkish literature. In our study, 135 folk tales selected from the Anatolian area were examined, and the features and elements of the Kaf Mountain motif were determined in the stories of Kirmanşah, Zaloğlu Rüstem and Davutoğlu Süleyman, in which Mount Kaf and its elements were seen. The residence of extraordinary creatures such as jinn, fairy and giants, which are usually seen in fairy tales; Mount Kaf, which is difficult to reach and full of hardship and ordeal, is also the place where a human-like bird lives, known as Anka/ Simurg/ Zümrüdüanka, who mentors the heroes. Only the heroes/persons allowed by Allah can reach this mountain full of magic and talismans and can return to the earth again. Mount Kaf, a world of extraordinariness, has also taken its place in mystical discourse and many metaphors have been produced about it.

Key Words: mountain cult, Kâf Mountain, folk tales.

* Millî Eğitim Bakanlığı Kırkağaç Anadolu İmam Hatip Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Kırkağaç-Manisa/TÜRKİYE, ahmettuzel61@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9993-0176.

GİRİŞ

Dağlar; farklı din ve toplumlarda gerçek dünyadan öteki dünyalara açılan bir kapı olarak görülmüştür. Tarihin birçok döneminde ata, koruyucu ruh ve vatan olarak görülme gibi sosyal işlevinin yanı sıra kozmik modelin eksenini ve kozmik kurban yeri olarak mitolojinin de en popüler imgesi olmuştur (Bayat, 2006: 47).

Kutsal kabul edilen dağların isimleri din, toplum ve kabileler arasında değişiklik göstermektedir fakat dağların yüksekliği ve yüceliği dağ kültürünün oluşmasında tüm toplumlar için ortak sebeptir. Dağlara karşı olan bu yüceltme ve kutsama anlayışı birçok hayali kutsal dağın da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türk edebiyatında masal, efsane, mit ve halk hikâyelerinde karşımıza çıkan "Kâf Dağı" bu duruma örnektir. Kâf Dağı'nda meleklerin, cinlerin ve devlerin yaşadığına inanılmaktadır. Büyü ve tılsımlarla dolu olan bu dağın, yaratılmış tüm dağların anası olduğu ve (her dağın ona bir damar ile bağlı olması sonucu) arzi sabit tuttuğu var sayılmaktadır (Demirci, 2001: 144).

Masal türünde, gerçekte var olmayan olağanüstü özelliklere sahip varlıklar (cin, peri, dev) ve yerler (Kâf Dağı vb.) vardır (Boratav, 2007: 16). Halk hikâyeleri daha realist bir çizgide olsa da masallardan beslenen halk hikâyelerinde, Kâf Dağı'nı görmek mümkündür (Duymaz, 2014). Anlatıcıların ve aktarıcılarının hikâyelere yaptıkları eklemeler, masal öğelerinin halk hikâyelerine girmesindeki en önemli sebeptir (Kâftancıoğlu, 1978: 10).

Bu çalışmada Anadolu sahasındaki Halk hikâyeleri incelenerek temelde bir masal motifi olan Kâf Dağı'nın halk hikâyelerindeki tezahürü tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma yöntemi olarak "*Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri 1-2*" eserinde yer alan 25 halk hikâyesi (Sakaoğlu vd., 1997), Ali Berat Alptekin'in motif çalışmaları için seçtiği 70 hikâye (2021) ile Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yürütülen "Yaşayan Âşık Hikâyeleri Projesi" kapsamında derlenen 40 halk hikâyesi (Yılmaz, 2011) doküman inceleme yöntemi ile araştırılmış ve bu 135 farklı hikâye/varyant çalışmanın sınırlarını oluşturmuştur.

Makale iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde kutsal dağ inancı ve kutsamanın doğduğu Kâf Dağı mekânı ele alınmış, ikinci bölümde ise masallardan halk hikâyesine geçtiği düşünülen Kâf Dağı, motifin tespit edildiği Kirmanşah, Davutoğlu Süleyman ve Zaloğlu Ekrem hikâyeleri özelinde ele alınmıştır.

2. Kutsal Dağ İnancı ve Kâf Dağı

2.1. Dağların Kutsiyeti

İslam dininin kutsal kitabı *Kurân-ı Kerim*'de dağ kelimesi "cebel/cibâl" ve (Sina Dağı özelinde) "tûr" olarak geçmektedir. Dağların; yeryüzünü dengede tutan kazıklar olduğu (Nebe, 78/7), sağlam bir şekilde yeryüzüne yerleştirildikleri (Nâz'iât, 79/32), ay ve yıldızlarla birlikte Allah'ı zikrettikleri (Hac, 22/18) ve ilahî emanetin ilk olarak sunulduğu (ancak korkudan teklifin kabul edilmediği) yer/ler (Ahzab, 33/72) olarak ifade edilmektedir. Kıyamet ile ilgili ayetlerde de dağların hareket edeceği ve ufalanıp savrulacakları birçok farklı sure ve ayette tekrarlanmaktadır.¹ Hz. Muhammed'e ilk kez Hira Dağı'nda vahyedilmiş (Günel, 1998: 121), Hz. Musa, Tanrı ile Sina Dağında görüşmüş (Arâf, 7/143), Hz. Nuh'un gemisi Cudi Dağı'na oturmuş (Hûd, 11/44), Hz. Âdem ve Havva Cennet'ten kovuluşlarının ardından Arafat Dağı'nda yeniden bir araya gelmişlerdir (Boks, 1991: 261).

Hristiyanlara göre Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yer olan Calvaire (Ârâmîce Golgota) Dağı dünyanın merkezinde bulunmaktadır ve aynı yer Hz. Âdem'in yaratıldığı ve

¹ Kehf Suresi 47; Tûr 10; Vâkıa 5; Hâkka 14; Meâric 9; Müzzemmil 14; Mürselât 10; Nebe 20; Tekvîr 3; Kâria 5; Tâhâ 105.

defnedildiği yerdir. Hz. İsa'nın ünlü dağ vaazı (sermon on the mount)² ve görünümünün değişip, yüzünün güneş gibi görüldüğü anlatılarda da karşımıza mekân olarak yine dağ çıkmaktadır. Yahudilerde Sînâ Dağı, Tanrı'nın dünyaya inmek için seçtiği yerdir.³ Tanrı Dağı, Hor Dağı ve Eval Dağı da Yahudiler için kutsiyet arz eden mekânlardır.⁴

Yunan mitolojisinde Olimpos Dağı, Tanrıların evi olarak kabul edilmiştir. Doğu Türklerinde Ötüken, Batı Türklerinde Tanrı Dağları kutlu ve mukaddestir (Ögel, 1995: 439). Uzakdoğu kültüründe Kailâsa Dağı, Tanrı Şiva'nın evidir (Özdemir, 2013: 2). Tibet inançlarında ise dağlar, ülkenin ilâhları, mekânın efendileri olarak kabul edilmektedir (Harman, 1993: 400). Örneklerde de görüldüğü gibi "dağ kültü çok eski çağlardan beri muhtelif uluslarda bulunduğu malum olan cihanşümul bir kültür" (İnan, 1976: 31).

Kutsal kabul edilen dağların tamamının tespit edilmesi ve listelenmesi başka bir çalışma konusudur. Buradaki amacımız, "dağ" kavramının zaman, mekân ve inanç sistemi fark etmeksizin insanlar arasında kutsiyet kazanmış olduğunu göstermektir. Bu kutsiyetin temelinde yatan sebep ise dağların yüceliği ve yüksekliğidir. Çünkü bu yükseklik sayesinde Tanrı'ya, Cennet'e veya diğer dini dünyalara yaklaşıldığına inanılır.

2.2. Kâf Dağı

Kâf Dağı, "genellikle masallarda yer alan, dünyayı çevrelediğine inanılan, arkasında cinlerin, perilerin bulunduğu varsayılan, zümrütten dağ" olarak tarif edilmektedir.⁵ Yukarıda bahsettiğimiz "kutsal dağlar" gibi somut, coğrafi bir yer olmasa da tefsir, edebiyat ve tarih literatüründe oldukça fazla işlenmiştir (Demirci, 2001: 144).

İlkel mitolojilere göre dünya, bir dağ merkeze alınarak yaratılmıştır. Bu dağ, arzı sabit tutmakta ve gökyüzünü taşımaktadır. Yaratılan diğer tüm dağların da yer altından bir damarla bu merkezdeki dağa bağlı olduğu kabul edilmektedir. Eski kültürlerden itibaren gelişimi izlenen bu motifin İslam dünyasındaki karşılığı Kâf Dağı'dır. Tüm dağların ona bir damarla bağlı olması sebebiyle, Tasavvuf inancında kutbu'l-aktaba⁶ benzetilmiştir. Çünkü yücelik ve birleştiricilik yönünden birbiri ile örtüşmektedir (Gül, 2020: 512). Sûfi tefsirde Kâf Dağı zengin bir metafora sahiptir. *Kur'an-ı Kerim*'de "Kâf! Şanı yüce olan Kur'an'a yemin olsun!" (Kâf, 50/1) denilmektedir. Tâberi, Câmîu'l Beyan tefsirinde ayette geçen Kâf ifadesini, dünyayı çepeçevre saran zümrüt yeşili, semanın üzerinde durduğu, göğe rengini veren, dağ zincirinin bağlı olduğu ana dağ olarak yorumlanmıştır. Yine din ve tarih bilgini Taberî'ye göre Kâf Dağı, parmağı saran yüzük gibi dünyayı sarmıştır ve onu sabit tutmaktadır; ona ulaşmak için dört ay süren meşakkatli ve karanlık bir yolu aşmak gerekmektedir. Tasavvufi inanç sisteminde çoğu kez metafor olarak kullanılan Kâf Dağı, ünlü mutasavvıf Muhyiddin Abdulkâdir Geylani tarafından vahyi, varlıklara tebliğ eden, onları tevhid konusunda komuta eden insan-ı kâmil (Hz. Muhammed) şeklinde yorumlanmıştır.

Kâf Dağı'nı anlatan bir mite göre;

"Tanrı arzı yerinde sabitlemek için yetmiş altı bin altı yüz yetmiş üç dağ yaratır. Arz yine yerinde durmaz. Bir melek Cennet derelerinden Tanrı'nın emriyle bir lacivert cevher çıkarır. Bundan Kâf Dağı'nı peyda eder. Böylece yer sükûn bulur. Bu dağın altında cinler ve ejderhalar bulunur. Gökler rengini bu dağın renginden

² Cross, F.L., (Ed.) (2005), "Sermon on the Mount", *The Oxford dictionary of The Christian church*, New York: Oxford University Press.

³ Eski Ahit/Mısır'dan Çıkış 19-11.

⁴ Eski Ahit/Krallar 19/8- Çölde Sayım 21/24- Yasa'nın Tekrarı 27/13.

⁵ *Türkçe Sözlük*, hzl: Şükrü Haluk Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009.

⁶ kutbu'l-aktaba : Vefiler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin mânevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velî.

alır. Hiçbir insan bu dağa çıkamaz. Orada ay ve gün yoktur." (Seyidoğlu, 2005: 46).

Ahmet Talat Onay'ın *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*'nde "Kâf"ın, dünyayı kaplayan büyük bir dağ ve Anka kuşunun yaşadığı yer olduğu belirtilmektedir. İnanışa göre Kâf Dağı'nda yaşayan Anka büyük bir kuştur. Adı varsa da cismi yoktur. Boynunda bir ak halkası vardır. Boynu uzundur ve yüzü insana benzeyen bir kuştur. Arapların Anka, İranlıların "Sîmurg", Türklerin ise "Zümrüdüanka" olarak isimlendirdiği bu kuşun, Kâf Dağı'nın zirvesinde köşke benzer bir yuvada yaşadığı, insanlar gibi düşünüp konuştuğu, çok geniş bilgi ve hünerlere sahip olduğu, kendisine başvuran hükümdar ve kahramanlara akıl hocalığı yaptığı ileri sürülmektedir. Anka/Simurg ya da Zümrüdüanka'nın 1700 yıl yaşadığına inanılır (Yıldırım, 2006: 624).

Şemsettin Sami, *Kamus-i Türki* isimli eserinde Kâf Dağı'nın, İranlılar tarafından Elbruz Dağı olarak kabul edildiğini zikreder. Ferîdüddin Attâr, *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde Kâf Dağı'na ve Sîmurg'a ulaşmak isteyen kuşların yolculuğu ekseninde tasavvufi yaşam ve inancı ele almıştır. Firdevsî'nin *Şehnâmesi*'nde ve *Binbir Gece Masalları*'nda da aynı içsel yolculuk Kâf Dağı metaforu ile işlenmiştir.

3. Halk Hikâyelerinde Kâf Dağı Motifi

Kâf Dağı gibi hayâli yerler daha çok masallarda görülse de halk hikâyelerinde de kendine yer edinmiş bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk hikâyesi "gerçek veya hayâli birtakım vakaların, maceraların hususi bir üslupla, sözle nakil ve tekrarı" (Elçin, 1988: 444) olarak tanımlanırken, masallar "kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırılabilen bir sözlü anlatım türü" (Sakaoğlu, 2007) olarak ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere hayali öğelerin varlığı ve olağanüstülükler iki türün kesiştiği noktalardan biridir. Masallarda, hayal ön plana çıkararak gerçek hayatı gölgelerken, halk hikâyelerinde reel hayat ön plandadır, hayal unsurları ise bir süs olarak kullanılmaktadır (Boratav, 2002: 48). Halk hikâyelerinin gerçek veya gerçeğe yakın olayları anlatma vasfı ise türü masaldan ayırmaktadır. Ayrıca masallar anlatım süresi olarak halk hikâyelerinden daha kısadır (Alptekin, 1999: 17).

Masal ve halk hikâyelerinin edebiyat çalışmalarında birbirinden ayrılması birtakım tartışmalı süreçlerin sonunda olmuştur (Boratav, 2002: 50). Batı'da karşılığı olmayan halk hikâyesi türü, bazı bilim insanları tarafından masal kategorisinde, bazı bilim insanları tarafından ise roman kategorisinde değerlendirilmiştir (Kunos, 1839: 453). Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* eserinde "halk hikâyelerinin yeni ve orijinal bir nev'i karakteri olarak meydana geldiğini" söylemektedir (1946: 63).

Yukarıda görüldüğü gibi Türk edebiyatında türler arasında ayırım konusunda kesin bir çizginin oluşması zaman almıştır. Asırlar boyunca teşekkülü devam eden türlerin birbirine kaynaklık etmesi ve iç içe geçmesi sebebiyle aynı ürünlere bakarak farklı bilim insanları farklı adlandırmalar yapmıştır. Otto Spies'in halk hikâyelerini "sevgiliyi elde etme yolundaki maceraları anlatan masallar" şeklinde ifade etmesi bu duruma örnektir. Pertev Naili Boratav ise Otto Spies'in görüşlerini eleştirerek halk hikâyelerinin masaldan ayrı bir tür olduğunu vurgular (2002: 52) ve bizim görüşümüz de bu yöndedir.

Kâf Dağı motifi; Türk edebiyatında daha çok masallarda olsa da çoğu zaman mitlerde, efsanelerde, tasavvuf edebiyatında, divan şiiri geleneğinde ve halk hikâyelerinde de tezahür etmiştir. Bu çalışma halk hikâyelerine sirayet etmiş olan Kâf Dağı motifini incelemek ile sınırlı olacaktır.

Türk edebiyatında motif çalışması ilk kez 1975 yılında Bilge Seyidoğlu tarafından Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar çalışmasında ortaya konulmuştur. İlgili çeken bu motif kavramı ve çalışması diğer araştırmacılar tarafından Erzincan, Taşeli, Afyonkarahisar vb. masallarına da uygulanmıştır. Halk hikâyelerindeki motifler üzerine daha önce birkaç çalışma yapılmış olsa da bu konuda en derli toplu çalışmayı ilk kez Ali Berat Alptekin "*Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*" eseri ile ortaya koymuştur (2021). Stith Thompson tarafından hazırlanan ünlü motif kataloğu "*Motif Index of Folk-Literature*" ağırlıklı olarak masal türü için hazırlanmış olsa da Alptekin, bu kataloğa göre halk hikâyelerini incelemiş ve tespit ettiği motifleri "*Motif Index of Folk-Literature*"e göre tasnif etmiştir. Halk hikâyelerinde olan fakat *Motif Index*'te bulunmayan motifleri de (T) harfiyle işaretleyerek indexte uygun gördüğü yere yerleştirmiştir.

Alptekin'in motif incelemesi yapmak üzere seçtiği 70 halk hikâyesi, Behçet Mahir'in Saim Sakaoğlu öncülüğünde yazıya geçirilen 25 hikâyesi ile Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yürütülen "Yaşayan Aşık Hikâyeleri Projesi" kapsamında derlenen 40 halk hikâyesi incelendiğinde Kâf Dağı ve özellikleri sadece şu hikâyelerde karşımıza çıkmaktadır:

- 1) Kirmanşah hikâyesinde devlerin ikametgâhı olan ve olağanüstü özelliklere sahip mekân olarak Kâf Dağı
- 2) Davutoğlu Süleyman hikâyesinde konuşan Zümrüdüanka
- 3) Zaloğlu Rüstem hikâyesinde devlerin ikametgâhı olan Kâf Dağı ve kahramana yardım eden Zümrüdüanka (Alptekin, 2021: 297-342).

Kirmanşah hikâyesinin (Erzurum Varyantı) Behçet Mahir anlatmasına baktığımızda Kâf Dağı'na ait şu özellikler görülmektedir:

- Kâf Dağı devlerin yaşadığı bir yerdir. Kimi zaman devler Kâf Dağı'ndan yeryüzüne inerek insanlarla konuşabilir veya insanlarla zarar verebilirler. Hikâyede, Davutoğlu Süleyman'ın sarayına gelen dev ile konuşması ve deve "Haydi git, defol benim sarayımdan. Yalnız bir Erap oğli seni helak edecek" demesi, Kâfir devin de "Erap oğli böyüye, on sekiz yaşına gire de gele Küf-i Kâf'a dayana da beni öldüre..." ifadesi buna örnektir (Alptekin, 1997: 182). Kâf Dağı devleri, büyük olmaları yanı sıra uçabilme özelliğine de sahiptirler. "Meğer, havadan gelen ağ dev yerdeki ben-i âdemi görür görmez, bir gıcirtı ile bir duman çökerek, bunların üzerine hışm ele endi." (Alptekin, 1997: 188). Devlerin yedi başı vardır. "Göz ucu ile bakdım, bir gövdede yedi gafa gördüm. Daha tregim dutmadi, bir daha bakmaya." (Sakaoğlu vd., 1997: 86). Devler 48 saat aralıksız uyuyabilirler (Sakaoğlu vd., 1997: 114).

- Kâf Dağı'na gidebilmek, gidilse bile sağ olarak dönebilmek zordur. Hikâyede Adil Han'ın kızı Mahperi dev tarafından Kâf Dağı'na kaçırılmıştır. Nitekim Adil Han ve askerleri Kirmanşah Herat'a varana kadar Kâf Dağı'na gitmeye ve Mahperi'yi ölü ya da sağ olarak bulmaya cesaret edememişlerdir. Bunun yerine Herat'ta yaşayan yediden yetmişe herkes sadece yas tutmuştur (Alptekin, 1997: 212).

- Kâf Dağı'nda büyük kuleler vardır. Dev kaçırdığı kızı (Mahperi) orada kuleye hapsedmiştir. Devler uçabildiği için bu kulelerin girişlerinde bir kapısı yoktur. Etrafını dolaşmak isteyen kişi atıyla neredeyse bir günlük yol kat eder (Alptekin, 1997: 224).

- Kâf Dağı'na giden yol meçhul ve meşakkatlidir. Sadece Allah'ın mukadderatta izin verdikleri bu yolu aşabilir. Kirmanşah'tan cesaret alıp onunla birlikte yola çıkan Adil Han ve askerlerine pîr şöyle der: "Buraya gadardi ikrarın gizim burdan o yanni sade o yol ki, 'yörü gulum' diye, buni dilemiş. Siz getsez de gidemezsiniz, helâk olursunuz. Allah, sade buna yol vermiş. Bu da gedecek, yollarda çekecek, meşaggatleri görecek, ohuyacak." (Alptekin, 1997: 219).

- Kâf Dağına giden yolda ülkeler, ormanlar ve çöller vardır. Gece gündüz durmadan gidildiğinde 39. gün insan ayağının değdiği son noktaya varılır. Bundan sonraki yolda uçan kuşlar, ağaçlar ve vahşi hayvanlar vardır. Etrafa bakıldığında bir yer, bir de gök görünür. Pîrin, Kirmanşah'a verdiği öğütlerde Kâf Dağı şu şekilde tasvir edilmektedir: "Gel oğlum Kirman gel. Şimdi sene tevlivatlarım var. Burdan o yanni gidecek yolunda, heç ben-i âdem ayağı değmemiştir. Burdan o yanni bir yer yohdur. Burdan o yanni, bir yer, bir göğ görünür, bir de uçan guşlar vardır. Bir de ormanlar, ağaölar görürsen, başga bi şey göremezsın. Çoh bir vahşi hayvanlar görürsense sakın gorhma. Daha evel gördün de." (Alptekin, 1997: 220).

- Kâf Dağı'nda Davutoğlu Süleyman'ın bahçesi vardır. Kâf Dağı sınırlarına girdikten sonra üç gün üç gece daha seyahat edilmesi ile bu bahçeye varılır. Kirmanşah, bahçeye vardığında üzerinde yazılar olan levhalar görür. Bu levhalara göre Kâf Dağı'na gelip geri dönmeyi başarabilen sadece dört kişi olmuştur. Bunlar Gehraman-i Gatil, Zaloğlu Rüsdem, Hamza-i Sahipgıran ve İmam-ı Âli'dir (Alptekin, 1997: 220).

- Davutoğlu Süleyman gaybdan haberi olan kişidir. Nitekim "ağ deve"ye Kirmanşah'ın onu öldüreceğini yıllar öncesinden söylemiştir. Süleyman Kâf Dağı'ndaki bahçesine, buraya gelecek kahramanlar için taşlar diktirmiştir. Yukarıda ismi sayılan dört kahraman kendi taşlarını yerden çıkararak yollarına devam etmiştir. Kirmanşah da kendi adına dikilen taşı yerden alır ve atar. Süleyman, Kirmanşah'a bıraktığı notta bu taş için "hisseni(taşı) çıkart ve at..." demektedir (Alptekin, 1997: 221).

- Kâf Dağı'nda insanı ürperten ve korkutan alametler vardır. Bu alametler bir tılsımdan ibarettir ve insana bir şey yapamazlar. Kuf-ı Kâf'ta yaşayan devler insan yapımı silahlarla öldürülemezler. Onları öldürmek için üzerinde İsm-i Azam duası yazılı olan "Tığ-ı Hat" isimli kılıç gerekir. Bu kılıç da özel sandıklarda muhafaza edilmektedir. Sandıklar sihirlerle kilitlenmiş olsa da Eüzü Besmele ile sihirler bozulur ve sandıklar açılır (Alptekin, 1997: 222).

- Kâf Dağı'nda pîrlerin ve Hızır'ın dahi geçemeyeceği, bitkinin ve suyun olmadığı yerler vardır. Süleyman'ın bahçesinden itibaren dokuz gün dokuz gece daha durmadan yolculuk edildiğinde bir gediğe ulaşılır. Bu gedikten itibaren artık bitki ve su yoktur. Kahramanların her zaman yanında olan, kurtarıcıları ve yol göstericileri pîrler ve Hızır da bu gedikten öteye geçemez. Sadece mukadderatta yazılı olan kişi ve kahramana müsaade vardır. Ve kahramanın artık tek yâr ve yardımcısı Allah'tır (Sakaoğlu vd., 1997: 111). Kirmanşah, Kâf Dağı'ndaki bu bölgeden itibaren yoluna atı Garagaytaz'la birlikte devam eder.

- Kâf Dağı'nda tılsımlar ve sihirler vardır. Kirmanşah'a yol boyunca sihirli alametler hücum eder durur (Alptekin, 1997: 223).

- Kâf Dağı'nda, Billur-u Ezem denilen bir bölge vardır. Bu bölge hikâyede (yarısı gar, yarısı nâr) olarak tasvir edilmektedir. Yolun ilk kısmında ateşin sıcaklığı ile mücadele eden kahraman yolun diğer yarısında ise karın soğuğu ile mücadele etmek zorundadır. Allah'ın yardımı ile Kirmanşah bu engelleri de aşar (Sakaoğlu vd., 1997: 111).

Meddah Behçet Mahir'in anlattığı ve Saim Sakaoğlu öncülüğünde Ali Berat Alptekin, Yurdanur Sakaoğlu ve Esmâ Şimşek'in yazıya geçirdiği Davutoğlu Süleyman hikâyesinde Kâf Dağı'na ait "Zümrüdüanka Kuşu" karşımıza çıkmaktadır. Hikâyede Davutoğlu Süleyman, Zümrüdüanka'yı huzuruna çağırır ve onunla sohbet eder. Bu sohbetin anlatıldığı kısımda Anka'nın özelliklerini görmek mümkündür:

- Kâf Dağı'nda yaşayan Zümrüdüanka kuşların padişahıdır. Denizlerden gemileri kaldırabilecek kadar güçlü ve büyüktür. "Çünkü Zümrüdüanga eyle bir guvvetli, iri guş idi. Deryadan gemiyi galdırmaya guvveti yetiyordu." (Sakaoğlu vd., 1997: 332).

- Zümrüdüanka çok uzun süre yaşayan bir kuştur. Davutoğlu Süleyman ile konuşurken 750 yaşında olduğunu söyler. "Ya Süleyman. Yediyüzelli yaşına girdim. Yediyüzelli yaşında ikan, yani yediyüzelli yaşına girmeden hayatımın içinde göynüm gurbet istedi" (Sakaoğlu vd., 1997: 332).

- Zümrüdüanka etle beslenen bir hayvandır. "...endim devenin etini yedim... endim öküzün de etini yedim... endim goçun etini de yedim..."

- Davutoğlu Süleyman'ın kudretinin büyüklüğünü belirtmek için hikâyede birçok kez "Gaf'tan Gaf'a hükümdar" ifadesi geçmektedir (Sakaoğlu vd., 1997: 329). "Kâf'tan Kâf'a hükümdar" ifadesinde Kâf Dağı'nın tüm arzı bir yüzük gibi sardığına dair olan inanca atıf vardır.

Firdevsî'nin Şehnâme eserinde destan karakteri olarak gördüğümüz Zaloğlu Rüstem; gürzü, kemendi, kaplan postundan yapılmış elbisesi ve atı ile İran krallarının yardımına koşmuş, İran halkını tehlikelerden kurtarmıştır. Halkın sevdiği bu karakter destan geleneğinden halk hikâyelerine geçmiştir (Yıldırım, 2008: 294).

Behçet Mahir'in anlattığı Zaloğlu Rüstem hikâyesinde Kâf Dağı ve unsurlarına baktığımızda karşımıza yine Zümrüdüanka çıkmaktadır. Davutoğlu Süleyman hikâyesinde olduğu gibi kuş hem insan dili hem de kuş dili bilmektedir. Rüstem'e 7 yıl süt vermiş, yuvasında büyütmüş ve ona analık etmiştir. Zümrüdüanka'nın cinsiyetinin dişi olduğu görülmektedir. "Zümrüd Enga tam yedi sene Zaloğlu Rüstem'e meme verdi, emdirdi." (Sakaoğlu vd., 1997: 368).

Kâf Dağında yaşayan olağanüstü canlılardan diğeri ejderhadır. 15 yılda bir Anka'nın yuvasına gelerek kuşun yavrularını yemektedir. Rüstem tarafından bu hikâyede ejderha öldürülür. "Oğlum, yeddi yıl emdirdim seni, beslediğim emeğleri ödedin. Onbeş yaşında cüçüklerimi ejderha verdi. Sen cüçüklerimi gurtardın." (Sakaoğlu vd., 1997: 370).

Kirmanşah hikâyesinde görülen ve Kâf Dağı'nda yaşayan devler Zaloğlu Rüstem hikâyesinde de görülmektedir. Kirmanşah'ta gördüğümüz devlerin uçabilmeleri ve yedi başlı olmaları dışında bu hikâyede farklı bir özelliklerine daha değinilir: Devleri öldürebilmek için tek hamle yapmak gerekir. Eğer birden fazla hamle ile devlere saldırılırsa devler asla ölmez, her hamlede daha da güçlenir (Sakaoğlu vd., 1997: 382). Devleri öldürmek zordur. Kirmanşah özel bir kılıç kullanmışken, Rüstem de 700 batman ağırlığında bir gürz kullanmıştır (Yıldırım, 2008: 294).

Billur-i Ezemin dışında Kâf Dağı'nın zemininde kuyular vardır. Bu kuyular o kadar büyüktür ki devler Rüstem'den kaçarken bu kuyulara sığınır. "...devler, Zaloğlu'nun gürzünden el-amana gelen zaman yerin zeminin içine kuyulardan girdiler." (Sakaoğlu vd., 1997: 386).

SONUÇ

Dağların yüksekliği ve büyüklüğü insanları etkilemiş, kudret ve kuvvet ihtiva ettiğine inanılmıştır. Özellikle ilkel toplumlarda dağlar canlı sayılmış, yerin güç merkezi olarak benimsenmiş, semâda aranan Tanrı'ya dağlarda daha yakın olunabileceği fikri kabul görmüştür (Tanyu, 1973: 75). Dağlara yüklenen bu kutsiyet, hayal dünyasına da taşınmış ve alâmetlerle dolu "Kâf mekânı" bir dağ olarak zihinlerde vücut bulmuştur.

Olağanüstülükler ve hayallerin oluşturduğu masal dünyasında (özellikle Türk-İslam coğrafyasında) Kâf Dağı; ulaşılması zor, alamet ve tılsımlarla dolu bir mekân olarak kabul edilmektedir. Halk hikâyesi türü, reel dünyaya daha yakın olsa da masal unsurlarıyla beslenmiştir ve hayalî yerler ve olağanüstülükler halk hikâyelerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmamız neticesinde Kâf Dağı'nın incelenen halk hikâyelerindeki tezahürü ve tasvirinin şu şekilde olduğu tespit edilmiştir:

Kâf Dağı yedi başlı devlerin ve ejderhaların yaşadığı bir yerdir,
Kâf Dağı'na gidebilmek, gidilse bile sağ olarak dönebilmek zordur.
Kâf Dağı'nda devlerin ikamet ettiği büyük kuleler vardır.

Kâf Dağı'nda kahramanın haricinde pîrlerin ve Hızır'ın dahi geçemeyeceği, bitkinin ve suyun olmadığı yerler mevcuttur.

Kâf Dağı'nda insanı ürperten ve korkutan alametler, tılsımlar ve sihirler ile Davutoğlu Süleyman'ın bahçesi vardır.

Kâf Dağı'na giden yol meçhul ve meşakkatlidir. Yolda ülkeler, ormanlar ve çöller vardır. Sadece Allah'ın mukadderatta izin verdikleri bu yolu aşabilir.

Kâf Dağı'nda, Billur-u Ezem denilen bir bölge vardır. Yerin yarısı ateş yarısı buzdur.

Kâf Dağında yaşayan Zümrüdüanka kuşların padişahıdır.

Cinsiyeti dişi olan Zümrüdüanka çok uzun süre yaşayan bir kuştur ve etle beslenen bir hayvandır.

Çalışma alanı olarak incelenen 135 halk hikâyesinin sadece üçünde Kâf Dağı ve unsurları görülmüştür. Üstelik bu üç hikâyenin farklı varyantlarına bakıldığında Kâf Dağı motifinin gölgelendiği söylenebilir. Kirmanşah hikâyesinin Behçet Mahir anlatmasında olayların geçtiği yer Kâf Dağı olarak belirtilirken diğer dört varyantta Kâf dağı ve alametleri anılmamaktadır. Bu durum halk hikâyesi anlatıcısı ve aktarıcılarının hikâyelerin kaderleri üzerinde ne denli etkili olduklarını göstermektedir.

Asırlar boyunca sözlü kültür ve gelenekte yaşamını sürdüren halk hikâyelerinin yazıya geçirilmesi önem arz etmektedir. Behçet Mahir'in anlattığı Kirmanşah hikâyesi varyantının yazıya geçirilmemiş olduğu ve unutulduğu var sayılsa, hikâye diğer dört varyant üzerinden teşekkülüne devam etse Kâf Dağı motifi bu hikâyeden silinecektir. Bu bakımdan sözlü gelenekte var olan her anlatının (masal, hikâye, mit, destan) yitip kaybolmaması için en kısa sürede yazıya geçirilmesi elzemdir.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, Ali Berat (1999). *Hikâye Araştırmaları 1- Kirmanşah Hikâyesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2021). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ATTAR, Feridüddin (2020). *Mantık'ut Tayr*. çev: Mustafa Çiçekler. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli (2006) "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü". *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 12/46, ss. 47-60.
- BORATAV, Pertev Naili (1946). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara.
- BORATAV, Pertev Naili (2007). *Zaman Zaman İçinde*, Ankara: İmge Yayınları.
- Cross, F.L., (Ed.) (2005). "Sermon on the Mount", *The Oxford dictionary of The Christian Church*, New York: Oxford University Press.
- DEMİRCİ, Kürşat (2001). "Kâf Dağı", *DİA*, 24, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., ss. 144-145.
- DUYMAZ, Ali (2014). "120. Yılında Halk Hikâyesi Araştırmaları Tarihine Bir Bakış". *Akademik Kaynak*, 2/3, ss. 1-23.
- ELÇİN, Şükrü (1988). *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- GÜL, Ahmet (2020). "Dağın Öteki Yüzü: Sûfî Tefsirde Dağ Metaforu", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/25, ss. 512-532.
- GÜNEL, Fuat (1998). "Hira", *DİA*, 18, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., ss. 121-122.
- HARMAN, Ömer Faruk (1993). "Dağ", *DİA*, 8, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., ss. 400-401.
- İNAN, Abdulkadir. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- KÂFTANCIOĞLU, Ümit (1979). *Koroğlu Kol Destanları*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KUNOŞ, Ignac (1892). *Türkische Volksromane, in Klein-Asien*, Ung. Revue. Budapeşte.
- ONAY, Ahmet Talat (2007). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, hzl. Cemal Kurnaz. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- ÖGEL, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZDEMİR, Mehmet (2013). "Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Bir Yüce Dağ: Halbaba", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/9, ss. 1-15.
- SAKAOĞLU, Saim (2007). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim-Ali Berat ALPTEKİN-Yurdanur SAKAOĞLU-Esma ŞİMŞEK (1997). *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri 1-2*, Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- SAMİ, Şemseddin (2015). *Kamus-ı Turkî*, hzl: Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dili Kurumu.
- SEYİDOĞLU, Bilge (2005). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/401; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, el-Keşf ve'l- Beyân, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyaî Turasi'l-Arabî, 2002), 9/92-93.
- TANYU, Hikmet (1973). *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tevrat*, Zebur (Eski Ahit-Tevrat Zebur-Tam Metin), Yahudilik Yayınları, Kasım 2011.
- YILDIRIM, Nimet (2006). *Fars Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- YILDIRIM, Nimet (2008). "Zaloğlu Rüstem". *DİA*, 35, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay, ss. 294-295.
- YILMAZ, Timur (der.)(2011). *Aşıklardan Halk Hikâyeleri 1-2*, Ankara: Eğiten Kitap Yay.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Bu yazının tamamı bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için maddi olarak destek alınan herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişi yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

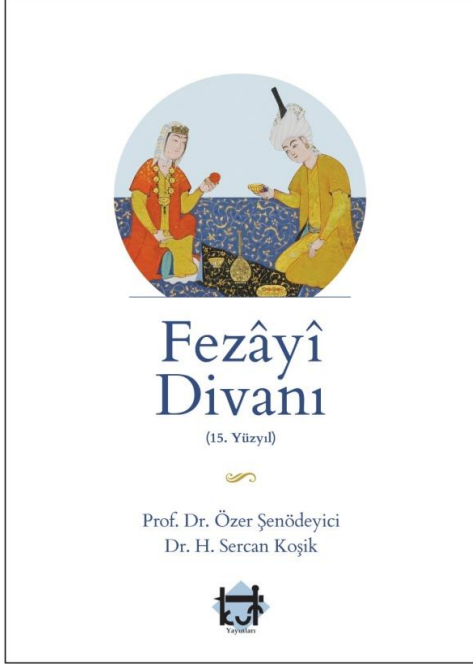
Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir.

KİTAP İNCELEMELERİ/ BOOK REVIEWS

**Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ-Dr. H. Sercan KOŞİK, *Fezâyi Divanı (15. Yüzyıl)*,
Çorum: Kut Yayınları, 2022, 213 sayfa, ISBN: 978-605-71185-3-0.**

Fatih YAMAN *

Türk edebiyatında, yapılan her yeni araştırmada yeni isimler ve eserler ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan kendi asırlarında tanınıp tanınmadıkları bir yana, bazı Şairler ve eserleri asırlarca kùtùphanelerde keşfedilmeyi beklemektedir. *Fezâyi Divanı*, bu anlamda uzun süren bir kayboluşun ardından, gün yüzüne çıkmış ve günümüz harflerine kazandırılmıştır. Bu vesileyle klasik edebiyatı anlama yolunda önemli bir merhale daha kat edilmiştir. Eserin hazırlayıcılarından Özer Şenödeyici'nin Çorum Hasan Paşa İl Halk Kùtùphanesi'nde, çalışmaları esnasında fark ettiği *Fezâyi Divanı*, birçok kùtùphanede yapılan yanlış kataloglamanın sonucu olarak araştırmacıların gözünden kaçmıştır. Ayrıca Şairin başka bir eserinde 1476 yılında sağ olduğunu gösteren kayda rastlanmıştır. Bu noktadan sonra eserin transkribe edilmesi

süreci başlamış ve H. Sercan Koşik'le müştereken metin kurulmuştur. Bu çalışmalar sonunda, *Fezâyi'nin*, 15. yüzyılın önemli Őahsiyetlerinden, *Divan*, *Hüsrev ü Őîrîn* ve *Harnâme* gibi önemli eserlerin Şairi olan Germiyanlı Őeyhi'nin muakkibi olduğu tespit edilmiştir.

Özer Şenödeyici ve H. Sercan Koşik'in çalışması Kut Yayınlarından Şubat 2022 tarihinde çıkmıştır. Kùnye, iç kapak, içindekiler, kaynakça, sözlük ve tıpkıbasımın da dâhil olduğu 213 sayfalık eserin sözlük kısmının sonunda *Fezâyi'nin* iki gazelinin de Őerhi bulunmaktadır. Giriş bölümünde (s. 9-15) 15. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde siyasi ve askeri durum özetlenmiş ve 15. yüzyıl Türk edebiyatına genel bir perspektiften bakılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin 1402'de Ankara Savaşı ile girdiği Fetret Devri, bu zaman diliminde başa geçen padişahlar, yapılan savaşlar, isyanlar, taht mücadeleleri, devlet idaresinde öne çıkan Őahıřlar hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Çelebi Mehmed ve II. Murad'ın ardından tahta çıkan Fatih ve görkemli saltanat yıllarının ardından II. Beyazıd'ın tahta çıkışı ile yüzyılın sonunda oğlu Selim tarafından tahttan indirilişine kadar geçen süreç kısaca özetlenmiştir. Sancılı ve bir o kadar da hızlı yaşanan değişimlerin edebiyat, sanat ve toplum hayatındaki etkileri, öne çıkan eserler ve Şairler de giriş bölümünün ikinci kısmında ele alınmıştır.

* Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum/TÜRKİYE, fyaman-84@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9154-3128.

15. asır Osmanlı'nın her alanda olduğu gibi kültür ve medeniyet sahasında da yükselişe geçtiği bir devir olmuştur. Bu yüzyılda Türk dili, sadece bir konuşma dili olmaktan çıkarak hem diplomatik yazışmaların yapıldığı bir devlet dili hem de edebi sahada yazı dili hâline gelmiştir. Dönemin daha ilk yarısında gerek manzum gerekse mensur pek çok eserin yazıldığı görülmektedir. Yıldırım Bayezid'in oğulları Emir Süleyman ve Çelebi Mehmed dönemlerinde edebi hareketlilikler başlamıştır. Çelebi Mehmed; Ahmedî, Ahmed-i Dâî ve Şeyhî'yi himaye etmiş ve döneminde telif-tercüme pek çok eserin yazılmasına önayak olmuştur. Bu devirde kaleme alınmış eserler içerisinde Şeyhî'nin ünlü *Har-nâme'si*, Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât* adlı meşhur eseri bulunmaktadır. 15. asırda kültürel faaliyetleri tam anlamıyla başlatan, geliştiren ve Türkçenin bir devlet dili olmasına zemin hazırlayan kişi ise kendisi de bir şair olan ve Şeyhî, Rûmî, Şemsî, Hassân, Safî, Ezherî, Ulvî, Zaîfî ve Nücûmî gibi şairleri koruyan Sultan II. Murad'dır. Ayrıca bu dönemde Arapça ve Farsçadan eserler tercüme edilmiş ve ilk nazire mecmuaları telif edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed devrinde ise Osmanlı Devleti'nin gelişmesine paralel olarak Türk dili ve edebiyatı da büyük bir gelişme göstermiş bu dönemde hem bilime hem de sanata sağlanan teşvik en uç noktaya ulaşmıştır. Fatih devrinin önemli şairleri, divan sahibi Ahmed Paşa, Necâtî Bey ve Melîhî'dir. Bu asırda tahta geçen II. Bayezid ise, Adlî mahlasıyla şiirler söyleyip bunları bir divanda toplayan okumaya, öğrenmeye ve şiire meraklı bir padişaktır. Fatih döneminde yetişen pek çok şair olgunluk dönemi eserlerini onun zamanında meydana getirmişlerdir. Yaşadığı dönemde bütün şairlerin üstadı sayılan Zâtî, ilk şöhretini II. Bayezid devrinde kazanmıştır. 15. yüzyılda klasik Türk edebiyatı artık kuruluş aşamasını tamamlamış ve önceki dönemlere oranla daha çok manzum ve mensur, tercüme ve telif eser kaleme alınmıştır. Ali Şir Nevâî ile Akşemseddin oğlu Hamdullâh Hamdî bu devirde hamse sahibi olan şairlerdir. 15. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmış manzum eserlerin dili oldukça sadedir. Fakat İstanbul'un fethiyle birlikte saray çevresindeki şairlerin Fars dili ve edebiyatına olan ilgileri artmış ve bunun sonucunda da Türkçe, Farsçanın etki alanına girmiştir.¹

Özer Şenödeyici ve H. Sercan Koşık'ın çalışmasının birinci bölümünde Fezâyî'nin hayatı, edebî kişiliği, *Divan*'ı ve diğer eserleri hakkında bilgi ve incelemeler bulunmaktadır. Eserin kütüphane nüshası hakkında bilgi verilmiş ve telif tarihi ortaya konulmuştur. Telif dönemi dil ve imla özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda eserde bulunan Arapça-Farsça kelime ve terkipler, atasözü ve mülemma gazeller örnekler verilerek açıklanmıştır. *Divan*'ın büyük ölçüde gazellerden oluşması, şairin Şeyhî'den etkilenmesi, rindane bir üslubu bulunması, kendini hicvetmesi, *Divan*'ında Mevlevî unsurlarının bulunması, şiirlerinde Nesîmî'ye benzer Hurufî söylemler bulunması gibi konular işlenmiştir. Beyitlerden örnekler verilerek tespit edilen konular temellendirilmiş ve açıklanmıştır.

¹ Bu bölüm yazılırken şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi-Edebiyat Tarihi-Metinler-*, Ankara: Akçağ Yay., 2005; Ahmet Atilla Şentürk-Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergah Yay., 2010; Mustafa İsen vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay., 2005; Fahir İz-Günay Kut, "XV. Yüzyıl Türk Edebiyatına Toplu Bakış", *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri Tarih Antoloji-Ansiklopedi*, C.2, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1985, ss. 105-108.

Bu bölümün sonunda, Fezâyî'nin kayda değer bir şair olduğu ve 15. yüzyıl gibi divan şiirinin yeni teşekkül etmeye başladığı bir evrede aruz veznini ve kafiye başarılı bir şekilde kullandığı belirtilmiştir. Şairin sade ve akıcı bir dili yanında diğer şairlerden ayrılan kendine has bir üslubunun olduğuna, ayrıca Fezâyî'nin divan şiiri mazmun sistemine sıkı sıkı bağlı kaldığına da dikkat çekilmiştir. Şenödeyici, şiirlerindeki bütün bu özelliklerinden ötürü Fezâyî'nin de divan şiirinin kurucu şairleri arasında zikredilmesi gerektiğini belirtmiştir. Şenödeyici, ayrıca Fezâyî'nin *Divan*'ı ile aynı cilt içinde yer alan diğer eserlerini de gün yüzüne çıkartmış, böylece onun edebî kişiliği, inanç dünyası ve mesnevi sahasındaki kudretinin daha iyi anlaşılabilmesini sağlamıştır.

Birinci bölümün ikinci kısmında ise eser kafiye ve redif sistemi açısından örneklerle incelenmiş ve eserde klâsik Türk edebiyatının kafiye sisteminin bütün örneklerine rastlanmıştır. Yazarlar, Fezâyî'nin gözü tırmalayan büyük kafiye kusurları bulunmadığını, şiirlerinde kimi zaman redife yer vermezken kimi zaman da kafiye ve redifi farklı kombinasyonlarla bir araya getirdiğini, sonuç olarak onun kafiye ve redif konusunda başarılı örnekler verdiğini belirtmişlerdir.

Birinci bölümün sonunda eser, vezin yönünden değerlendirilmiştir. Aruzun beş bahrinin on bir kalıbı kullanılmıştır. Hezec bahri ön plana çıkmıştır. Eserde aruz başarılı bir şekilde kullanılmış sadece Türkçe bazı kelimelerin aruza uygulanmasında sorun yaşanmıştır. Vezin gereği uygulanan vasl, imale ve medlere örnekler verilmiş ve eserde aruz konusunda büyük bir kusur kabul edilen zihafa çok az sayıda rastlanmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde eserin nüsha tavsifi yapılmıştır. Bu bağlamda yazar şu bilgilere yer vermiştir: "*Fezâyî Divanı'nın bugün için elimizde tek nüshası vardır. O da "Gazaliyat" başlığı altında Çorum İl Halk Kütüphanesi'nde 19 Hk 2127/5 numaralı bir mecmuanın 52b-81b varakları içerisinde bulunmaktadır. Aynı mecmua içerisinde müellifin başka eserleri daha vardır. Mecmuanın 33 ve 34. varakları arasında ise divanda elif ve be harfi başlıkları altında verilen gazellerin aynıları yer almaktadır.*"

Metin oluşturmada izlenen yol hakkında bilgiler kaydedilmiş transkripsiyon alfabe sisteminin ardından metin kısmına yer verilmiştir. Eserde toplam 112 manzûme bulunmaktadır. Eserin çeviri metninin ardında küçük bir sözlük bulunmaktadır. Günümüz okurları için anlamlandırmayı kolaylaştırması açısından eserin içinde sözlük bulunması yarar sağlamıştır.

Eserin tıpkıbasımından önce şairin iki gazeli Özer Şenödeyici tarafından şerh edilmiştir. Bu kısa şerh ile şairin, klasik edebiyatın kuruluş aşamasında olduğu yüzyılda, asırlar boyunca kullanılacak mazmunlara hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca İnan Edebiyatı sahasındaki benzetmeleri Türkçeye uyarlama çabasını göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- İSEN, Mustafa vd. (2005). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- İZ, Fahir-Günay KUT (1985). "XV. Yüzyıl Türk Edebiyatına Toplu Bakış", *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri Tarih Antoloji-Ansiklopedi*, 2, İstanbul: Ötügen Neşriyat, ss. 105-108.

Fatih YAMAN

MENĐİ, Mine (2005). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi-Edebiyat Tarihi-Metinler-*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla -Ahmet KARTAL (2010). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Bu yazının tamamı bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

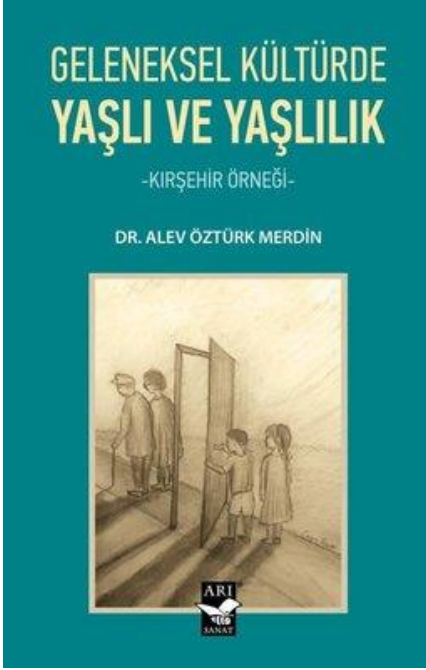
Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için maddi olarak destek alınan herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişi yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir.

Dr. Alev ÖZTÜRK MERDİN, *Geleneksel Kùltürde Yaşlı ve Yaşlılık -Kırşehir Örneği-*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2021, 511 sayfa, ISBN: 978-625-7018-58-6.

İrem GÜRLEK*

Geleneksel kùltürde yaşlı ve yaşlılık konusunu ele alan *Geleneksel Kùltürde Yaşlı ve Yaşlılık -Kırşehir Örneği-* isimli bu çalışma, Arı Sanat Yayınları tarafından 2021 yılında basılmıştır. Alev Öztürk Merdin tarafından yazılan eserde yaşlı ve yaşlılık konusu anlatılmıştır. Halen Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Türk Dili Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak görev yapan Öztürk Merdin, "Türk Halk Bilimi Araştırmacısı Cahit Beğenç" adlı çalışması ile yüksek lisansını 2012 yılında, doktorasını "Geleneksel Kùltürde Yaşlı ve Yaşlılık: Kırşehir Örnekleme" adlı teziyle 2020 yılında tamamlamıştır.

Yazarın doktora tezine dayanan "*Geleneksel Kùltürde Yaşlı ve Yaşlılık -Kırşehir Örneği-*" adlı kitapta, yaşlı ve yaşlılık kùltürü konusu ele alınmış, çok sayıda fotoğraftan yararlanılmıştır. Alan araştırması kapsamında 220 kişi ile görüşülmüştür. Kitabın kapak fotoğrafında, çocukluklarını aralık kalan bir kapının ardında bırakan yaşlı bir kadın ve erkek resmi bulunmaktadır. Çalışmanın başında "İçindekiler", "Kısaltmalar", "Ön Söz" ve "Giriş" bölümleri yer almaktadır. Kitap başlıca, "Temel Kavramlar ve Yaklaşımlar", "Türk Yazılı Kùltür Kaynaklarında Yaşlı İmgesi", "Türk Sözlü Edebiyat Kaynaklarında Yaşlı İmgesi", "Türk Toplumsal Cinsiyet Kùltürü ve Yaşlı Tipolojisi", "Kırşehir'de Yaşlı Kimliği", "Kırşehir'de Geleneksel Yaşlı Kùltürü" olmak üzere altı bölümden oluşmakta ve her bölüm kendi içinde çeşitli alt başlıklara ayrılmaktadır.

Birinci bölüm "Temel Kavramlar ve Yaklaşımlar" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde gelenek kùltürü, yaşlı kimliği/kùltürü ve klişe kavramları açıklanmıştır. Yaşlılık ile ilgili kavramlara ve yaklaşımlara bu bölümde yer verilmiştir. "Temel Kavramlar" bölümü kendi içinde "Gelenek Kùltürü", "Yaşlılık Kavramı" ve "Yaşlı Kimliği" olmak üzere üç alt başlığa ayrılmaktadır. "Gelenek Kùltürü" ise kendi içinde "Gelenek Kùltürü ve Dil İlişkisi", "Geleneksel Bilgi" olmak üzere iki alt başlığ altında incelenmiştir. "Yaşlılık Kavramı" kendi içinde "Yařlanma ve Yaşlılık Kavramı", "Yaşlı Kùltürü" olmak üzere iki alt başlıktan oluşmaktadır. "Yařlanma ve Yaşlılık Kavramı" bahsinde kronolojik yaşlanma, biyolojik yaşlanma, psikolojik yaşlanma ve sosyal yaşlanma kavramlarına değinilmiştir. "Yaşlı

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa/TÜRKIYE, iremgurlek5@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5688-8374.

Kimliği" ise "Streotip (Klişe)" ve "Yaşlı ve Yaşlılık Klişeleri" olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır.

"Türk Yazılı Kültür Kaynaklarında Yaşlı İmgesi" başlığını taşıyan ikinci bölümde, Türk kültür tarihinde yaşlılığın yerine, Selçuklu, Osmanlı gibi devletlerin yaşlılar için yaptığı uygulamalara, beş temel eserdeki yaşlılık imgesinin nasıl işlendiğine değinilmiş ve günümüzde yaygınlaşmaya başlayan meşguliyet anlayışı nedeniyle yaşlıların yalnızlaşması hususuna da vurgu yapılmıştır. Bu bölüm, "Orhun Kitabeleri ve Uygur Metinlerde Yaşlı İmgesi", "Kutadgdu Bilig'de Yaşlı İmgesi", "Divanü Lügati't-Türk'te Yaşlı İmgesi", "Dede Korkut Kitabı'nda Yaşlı İmgesi", "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yaşlı İmgesi" olmak üzere beş alt başlıktan oluşmaktadır.

Üçüncü bölüm "Türk Sözlü Edebiyat Kaynaklarında Yaşlı İmgesi" başlığı altında ele alınmıştır. Burada ihtiyar/yaşlı yerine geçen terimler bir arketip olarak değerlendirilmiş ve çeşitli halk kültürü metinlerinde yaşlılığın yerine değinilmiştir. Bu bölümün amacının halk kültüründe yer alan yaşlı imgesini tüm yönleriyle tespit etmek olduğu yazar tarafından belirtilmiştir. Bu bölüm başlıca, "Anonim Halk Edebiyatında Yaşlı İmgesi", "Âşık Edebiyatında Yaşlı İmgesi" ve "Tekke ve Tasavvuf Edebiyatında Yaşlı İmgesi" olmak üzere üç alt başlığa ayrılmıştır. "Anonim Halk Edebiyatında Yaşlı İmgesi" başlığı kendi içinde "Destan", "Hikâye", "Masal" ve "Efsane" olmak üzere dört alt başlıkta ele alınmıştır. Destanlarda "Oğuz Kağan", "Gılgamış", "Cengiz Han", "Manas", "Alıp Manış", "Battalname", "Danışmend-name", "Saltıknâme" ve "Koroğlu"nda; hikâyelerde "Âdil Şah", "Âşık Garip", "Akşehir Telli Nigâr Cengi Hikâyesi", "Ercişli Emrah ile Selvihan", "Tahir ile Zühre", "Kerem ile Aslı", "Kirman Şah", "Lâtif Şah", "Leyla ile Mecnun", "Mihr ü Vefa", "Şah İsmail", "Tufurganlı, Âşık Abbas ve Gülgez Peri", "Yaralı Mahmut", "Kiziroğlu Mustafa Bey (Afganistan-Gürcistan)"; masallarda "Şah İsmail", "Üç Nar", "Tasa Kuşu", "Ne İdim, Ne Oldum Ne Olacağım", "Serencam", "Gülen Gül Ağlayan İnci", "Mercimek Çocuk", "Yazılan Yazı Bozulmazmış", "Şah İsmail ve Gülperi", "Padişahın Oğlu ve Atı", "Ölmem de Ölmem", "Yazılan Yazı Bozulmazmış", "Mayıl ile Ab-ı Güneş", "Gevher Hanım", "Nardanesi", "Oduncunun Çocukları", "Yiğit Çoban", "Maymunlar Padişahın Oğlu", "İnsan Yiyen Kız", "Ağlayan Elma ile Gülen Elma", "Ahmedi Dürre", "Peri Padişahının Oğlu ve Lala", "Üç Şehzade", "Karanlık Dünya", "Gülbahar ile Gülbarın", "Kıskançlık", "Sarı İnek", "Kendehar Padişahının Kızı", "Sihirli Çeşme", "Ölü Yiyen Derviş"; efsanelerde ise "Hızır'a Bağlı Anlatılan Efsaneler (Aydın Aslı)" ve "İhtiyar, Yaşlı Kişiler Etrafında Teşekkül Eden Efsaneler" anlatılmıştır. "Âşık Edebiyatında Yaşlı İmgesi" bölümünde âşık edebiyatında yaşlı anlamına gelen kelimeler verilip konu ile ilgili açıklamalar yapıldıktan sonra ise "Yaşnameler" adı altında bir alt başlık açılmıştır. "Tekke ve Tasavvuf Edebiyatında Yaşlı İmgesi" bölümünde ise tekke ve tasavvuf edebiyatı döneminde verilen eserlerde yaşlı ve yaşlılık konusunun nasıl ele alındığı işlenmiştir.

"Türk Toplumsal Cinsiyet Kültürü ve Yaşlı Tipolojisi" adlı dördüncü bölümde, ilk üç bölümde yapılan incelemeler göz önüne alınarak, yaşlı kahramanlar ile ilgili tipolojik bir sınıflandırma yapıp tasnif edilmiştir. Bu başlık kendi içinde "Ata Kültüne Bağlı Yaşlı Tipleri", "Anlatılardaki Yaşlı Tipleri", "Akrabalık Kökenli Yaşlı Tipleri" ve "Diğer Tipler" olmak üzere dört alt başlık etrafında teşekkül etmektedir. "Ata Kültüne Bağlı Yaşlı Tipleri"

alt başlığında “Alp Tipi”, “Umay Ana Kam Ana Tipi”, “Hızır Tipi”, “Ak Sakallı İhtiyar Tipi”, “Ocak Tipi”, “Dede Tipi”, “Delbekçi Tipi”, “Ahiret Anne”, “Lokman Hekim”, “Masal Anası Tipi” verilmiştir. “Anlatılardaki Yaşlı Tipleri” ise kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. “Kahramana Yardımcı Olağanüstü Özelliklere Sahip Yaşlı Tipleri” alt başlığında “Pir” ve “Derviş”; “Kahramanı Engelleyici Yaşlı Ebeveyn Tipleri” alt başlığında ise “Üvey Anne Tipleri” ve “Dul Kadın Tipi” açıklanmıştır. “Akrabalık Kökenli Yaşlı Tipleri” alt başlığında “Nine Tipi”, “Kaynana Tipi”, “Kayınpeder/Kayınbaba Tipi” ve “Süt Anne Tipi” verilmiştir. “Diğer Tipler”de ise “Ebe Tipi”, “Hacı Tipi” ve “Hoca Tipi” ele alınmıştır.

Beşinci bölüm “Kırşehir’de Yaşlı Kimliği” başlığını taşımakta olup, örneklem alanı olarak seçilen Kırşehir’in, yaşlı kültürü ve kimliği ile ilgili veriler ortaya konulmuştur. Kuşak çatışmaları, yaşlılığa bağlı oluşan sorunlar ve yaşlılığın son yüzyıldaki durumu da bu bölümde ele alınan konular arasındadır. Bu bölüm kendi içinde “Yaşlı ve Yaşlılıkla İlgili Değerlendirmeler”, “Yaşlı İşlevi ve Kimliğindeki Değişmeler ve Kuşak Çatışmaları”, “Yaşlılığın 21. Yüzyılda Toplumsal Durumu”, “Yaşlı Bakımı ve Yabancı Bakıcılar”, “Yaşlı ve Yaşlılık Sorunları”, “İletişim Teknolojileri ile Yaşlı ve Yaşlılık” olmak üzere altı alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde sıkça fotoğraf ve istatistiksel verilerin kullanıldığını görmekteyiz.

Altıncı bölüm “Kırşehir’de Geleneksel Yaşlı Kültürü” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Kırşehir’de yaşlı kültürü, halk edebiyatı ürünleri, gelenek görenek ve inanmaları, giyim-kuşamı, beslenme, halk mutfağı, eğlenceleri, el sanatları ve dil özellikleri ele alınmıştır. Ayrıca bölümün amacının yaşlı kişiler tarafından aktarılan kültürel bellek aktarımının kayıt altına alınarak geleneksel bilginin korunması olduğu yazar tarafından belirtilmiştir. Bu başlık kendi içinde “Halk Edebiyatında Yaşlı ve Yaşlılık”, “Gelenek, Görenek ve İnanışlarda Yaşlı ve Yaşlılık”, “Halk Bilgisinde Yaşlı ve Yaşlılık”, “Festival, Şenlik ve Kutlamalarda Yaşlı ve Yaşlılık”, “Çocuk Oyunlarında Yaşlı ve Yaşlılık”, “Giyim-Kuşamda Yaşlı ve Yaşlılık”, “Halk Mutfağında Yaşlı ve Yaşlılık”, “Halk Eğlencelerinde Yaşlı ve Yaşlılık”, “Geleneksel Kültür Aktarımı ve Eğitiminde Yaşlı/Yaşlılık”, “El Sanatlarında Yaşlı ve Yaşlılık” olmak üzere on alt başlığa ayrılmaktadır. “Halk Edebiyatında Yaşlı ve Yaşlılık” alt başlığında atasözlerinde, bilmeceelerde, ağıtlarda, manilerde, lakaplarda, beddua ve dualarda (alkışlarda), türkülerde, efsane ve memoratlarda, yaşlı dili ve söylemlerin bir kısmında yaşlı ve yaşlılık konusu işlenmiştir. “Gelenek, Görenek ve İnanışlarda Yaşlı ve Yaşlılık” alt başlığında insan hayatının dönüm noktaları olan doğum, sünnet, askere gitme, evlilik ve ölüm konuları işlenmiştir. “Halk Bilgisinde Yaşlı ve Yaşlılık” bahsinde takvim ve zamana bağlı inanışlara yer verilmiştir. Burada ay ve günlerin sıralanış şekilleri, kutlanan bayramlar ve çeşitli törenler ele alınmıştır. “Festival, Şenlik ve Kutlamalarda Yaşlı ve Yaşlılık” bölümünde Nevruz ve Hıdırellez, düğünler, köy odası sohbetleri, helebiş, fefene/baş bağlama, ahi meclisi, günümüzde helebiş, bayramlaşma, ahilik kutlamaları, Hıdırellez, helva sohbetleri, gün gezek kutlamaları anlatılmıştır. “Çocuk Oyunlarında Yaşlı ve Yaşlılık” alt başlığında ritüel içerikli çocuk oyunlarında atasal unsurlara değinilmiştir. “Giyim-Kuşamda Yaşlı ve Yaşlılık”ta öncelikle kimi yörelerin kadınlarının Cumhuriyet dönemi öncesi giyimlerinden bahsedilmiştir. Daha sonra ise “Kırşehir Yöresinde Yaşlı Giyimi” alt başlığında yaşlı erkek ve yaşlı kadın giyimleri anlatılmıştır. “Halk Mutfağında Yaşlı ve

Yaşlılık” bölümünde, yaşlıların günümüze aktardığı beslenme kültüründen, yemek öğün sayılarından, yörede sıkça yapılan ve sevilen yemeklerden bahsedilmiştir. “Halk Eğlencelerinde Yaşlı ve Yaşlılık” kısmında, sohbet ve eğlence kültürü ile ziyaret ve yatar yerleri konusu işlenmiştir. “Geleneksel Kültür Aktarımı ve Eğitiminde Yaşlı/Yaşlılık” bahsinde, “Yaşayan İnsan Hazinesi” başlığı altında çeşitli mesleklerde çalışan kişilerle, meslekleri hakkında derleme yapılmıştır. “El Sanatlarında Yaşlı ve Yaşlılık” alt başlığında ise Kırşehir yöresinde icra edilen el sanatları tanıtılmıştır. Bu bölümde fotoğraflardan ve karekoddan sıkça yararlanıldığı görülmektedir.

Çalışmanın “Sonuç” kısmında ise yaşlı ve yaşlılık kavramları üzerine genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra, çalışma sonucunda elde edilen veriler ortaya konulmuştur. Kitabın en sonunda ise “Kaynaklar”, “Kırşehir Örnekleme Yaşlıların Günlük Hayatta Kullanımına Bağlı Oluşan Sözlük” ve “Kaynak Şahıs Listesi” yer almaktadır.

Alev Öztürk Merdin’in oldukça kapsamlı ve titiz bir şekilde yürüttüğü bu çalışmada, yaşlı ve yaşlılık kültürü ile alan araştırması kapsamında ise Kırşehir’in yaşlı kimliği ve kültürü tanıtılmaya çalışılmıştır. Yazarın doktora tezinde “1. Temel Kavramlar ve Yaklaşımlar” adlı ilk bölüm, “1.1. Temel Kavramlar” ve “1.2. Temel Yaklaşımlar ve Çalışmalar” olmak üzere iki alt başlık halinde verilmiştir. Oysa tezin kitaplaştırılmış halinde “1. Temel Kavramlar ve Yaklaşımlar” adlı ilk bölüm ile “1.1. Temel Kavramlar” alt başlığı bulunmaktadır. Bölümleme mantığı gereği bir bölümün en az iki alt başlıktan oluşması gerekmektedir. Doktora tezinin kitaplaştırılması sırasında bu detay unutulmuş olmalı. Kitabın ikinci baskısında bu husus düzeltilirse bütünlük sağlanacaktır. Yaşlı ve yaşlılık kültürünü geçmişten günümüze bu kadar kapsamlı, interdisipliner bakış açısıyla ve konuyu çok yönlü olarak ele alan bir çalışmanın yapılmış olması halk bilimi alanı açısından oldukça önemlidir. Öztürk Merdin’in eserine çeşitli fotoğraflarla katkı sağlamasının yanı sıra karekod uygulaması ile esere video desteği de verdiği görülmektedir. Öztürk Merdin’in bu eseri, kendisinin de amaçladığı gibi, bu alanda çalışma ortaya koymak isteyen araştırmacılara yöntem ve kurgu bakımından kaynaklık edebilecek önemli bir eser olmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazar %100.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için maddi ya da fikri olarak destek alınan herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişi yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir.